

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Süleyman AYKUT

EBÛ CA'FER en-NEHHÂS'IN İ'RÂBU'L-KUR'ÂN İSİMLİ ESERİNDE
ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN KIRAÂT İLMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Süleyman AYKUT

EBÛ CA'FER EN-NEHHÂS'IN İ'RÂBU'L-KUR'ÂN İSİMLİ ESERİNDE
ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN KIRAÂT İLMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Süleyman AYKUT'un bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet ÜNAL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Rıfat ATAY (İmza)

Tez Başlığı: Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kırâât İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 14/07/2017

Mezuniyet Tarihi : 17/08/2017

(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Ayça BÜYÜKYILMAZ

Müdür V.

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın İ’râbu’l-Kur’ân İsimli Eserinde Âli’İmrân Sûresinin Kırâât İlmi Açısından Değerlendirilmesi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(imza)

Süleyman AYKUT

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Süleyman AYKUT
Öğrenci Numarası	20145249026
Enstitü Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN
Tez Başlığı	Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi
Turnitin Ödev Numarası	833461295

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 29/07/2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 9

alıntılar dahil % 13 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

29/07/2017

(imza)
Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER en-NEHHÂS'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı	11
1.1.1. Doğumu, Nesebi ve Vefâtı	11
1.1.2. Yetiştirilmesi ve İlmi Seyahatleri	12
1.1.3. Hocaları	14
1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri	17
1.2.1. Talebeleri	18
1.2.2. Eserleri.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER en-NEHHÂS'IN İ'RÂBU'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN KIRAÂT İLMÎ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. İ'râbu'l-Kur'ân İlmi	24
2.2. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın <i>İ'râbu'l-Kur'ân</i> Adlı Eseri	25
2.2.1. Eserin Önemi	26
2.2.2. Eserin Üslûbu	28
2.2.3. Eserde Kullanılan İstilahlar	28
2.2.4. Eserde Yararlanılan Kaynaklar.....	29
2.2.5. Eserde Kullanılan İstişatlar.....	30
2.3. Âl-i İmrân Sûresi	30
2.4. Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi	32
2.4.1. Ale'l-Musteva's- Savtî – Fonetik Açısından Farklılıklar.....	32
2.4.1.1. Vasıl ve Kat'	33
2.4.1.2. İbdâl.....	35
2.4.1.3. Harfte İbdâl.....	36

2.4.1.4. Harekede İbdâl.....	37
2.4.1.5. İdgâm	38
2.4.1.6. Tahfîf	42
2.4.1.7. Te'kîd Nûnundaki Farklılıklar	43
2.4.1.8. هُو Muttasıl Zamirindeki Farklılıklar	44
2.4.2. Ale'l-Musteva's- Sarfî – Morfolojik Açıdan Farklılıklar.....	44
2.4.2.1. Müzekker Fiilin Müennes Okunması	45
2.4.2.2. Müennesin Müzekker Okunması	45
2.4.2.3. Gâib Bir Fiilin Mütakellim Sîgayla Okunması.....	46
2.4.2.4. Gâib Bir Fiilin Muhatab Sîgayla Okunması	46
2.4.2.5. Muhatab Bir Fiilin Gâib Olarak Okunması	47
2.4.2.6. Ma'lûm Bir Fiilin Meçhul Okunması	47
2.4.2.7. Fiillerin Binasında Oluşan Farklılıklar	48
2.4.2.8. Teksir Anlamı İçin Şeddeli Okunması	49
2.4.3. Ale'l-Mustevâ'n-Nahvî – Sentaks Açısından Farklılıklar.....	49
2.4.3.1. Hazif	50
2.4.3.2. Vakf ve İbtidâ	51
2.4.3.3. Takdim ve Tehir	53
2.4.3.4. Hemzenin Takdîr Sebebiyle Kesre İle Okunması	55
2.4.3.5. Fiil ve Failin İzafete, Câr ve Mecrûra Dönüşmesi.....	55
2.4.3.6. Mansub Kelimenin Merfû' Okunması.....	56
2.4.3.7. Fiillerin Sîğaları Dolayısıyla Manaya Etki Eden Farklılıklar.....	56
2.4.4. Diğer Farklılıklar	57
2.4.4.1. Lehçe Farklılıkları	57
2.4.4.1.1. Arap Lehçelerinde Yabancı Kelimelerden Kaynaklanan Farklılıklar ...	60
2.4.4.2. Sahâbe Mushafındaki Farklılıklar	61
2.4.4.3. Şâz Kıraâtlerdeki Farklılıklar	63
2.4.4.4. Hareke Değişikliğinden Kaynaklanan Farklılıklar	64
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	71
ÖZGEÇMİŞ	78

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Remizleriyle İmam ve Râvîler Tablosu	10
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ş.	: Anonim Şirketi
a.y.	: Aynı yer
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin / ibn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakültesi
F.Ü.	: Fırat Üniversitesi
G.Ü.	: Gümüşhane Üniversitesi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
OMÜ.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
Üni.	: Üniversitesi
v.	: Vefatı
yay.	: Yayınları, Yayın evi
yy.	: Yer yok

ÖZET

Hicrî üçüncü yüzyılın son yarısıyla dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan Nehhâs (270/883) Mısır'da dünyaya gelmiş, ilme karşı büyük bir sevgiyle yetişmiş ve önce Mısır'da sonra ilim taliplerinin adeta kiblesi mesabesindeki Bağdat'ta zamanın en büyük âlimlerinden ilim tahsil etme fırsatını bulmuştur. Nehhâs, başta Kur'ân ilimleri ve Arap dili ve edebiyatı dallarında olmak üzere 50'yi aşkın eser telif etmiştir. Eserlerinde oldukça yoğun bir vucûhâta yer vermiş, Arap dili, hadis ve fıkıh hocalarından çokça rivayetlerde bulunmuştur.

Çalışmamızın temel konusu olan kıraât açısından Nehhâs'ın en önemli eseri ise *Î'râbu'l-Kur'ân*'dır. Eserde ayetler Kur'ân'daki tertip üzere ele alınmış, gerekli görülen yerlerde, nahiv, belagat ve i'râb konularında gramatik tahlillerde bulunulmuş, Basra ve Kûfe ekolünden birçok dil ve kıraât âliminin görüşlerine yer verilmiş ve farklı kıraat örnekleriyle izahatlar getirilmiştir. Î'râb değişiklikleri sebebiyle oluşan kıraat farklılıkları ise bazen mütevatir ve meşhur kıraatlar olarak bilinen kıraat-ı aşere imamlarının okuyuşları ile bazen de şâz kıraât âlimlerinin görüşleri delillendirilmiştir. Nehhâs bu görüşler arasından kıraat tercihinde bulunurken yer yer kendi görüşlerini yansıttığı da olmuştur.

Bu çalışmamız Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin genel yapısına mesnet oluşturmak üzere kıraat tarihi ve kıraat ilmi hakkında teorik bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri, yazdığı eserleri ve *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise onun *Î'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinde Âl-i 'imrân sûresindeki kıraât farklılıkları tespit edilmiş ve ilgili ayetler aynı konu başlıkları altında toplanarak kıraât ilmi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma boyunca tasnif (sınıflandırma) yöntemine başvurulmasının yanı sıra, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin kıraât ilmine ve öğretimine katkılarını tespit bağlamında analitik (çözümsel) yöntemin kullanılmasına da gayret edilmiştir.

Eser, önceki döneme ait bazı Arap dili ve kıraât ilmine dair değerli bilgileri ihtiva etmesi ve nahivcilerin kıraât konusundaki görüşlerinin bir sonraki nesillere aktarılmasına hizmet etmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, Kıraât, Âl-i 'imrân Sûresi

SUMMARY

**EVALUATION OF THE SURA OF FAMILY OF IMRAN IN ABU JA'FAR AL-
NAHHAS' WORK CALLED I'RAB AL-QUR'AN IN TERMS OF THE SCIENCE
OF QUR'ANIC RECITATION**

Having lived in the last half of the 3rd century and the early 4th century AH, Abu Ja'far al-Nahhas (270/883) was born in Egypt, raised with a great love of science, and had chances to study with the greatest scholars of the time, first, in Egypt and then in Baghdad, the city that was like a qibla of those seeking knowledge.

Nahhas authored over 50 works primarily on the Qur'anic sciences and Arabic language and literature. He included in his works plenty of linguistic varieties and related a lot from his teachers of language, Arabic grammar, hadith and Islamic jurisprudence.

In respect to our topic, the Qur'anic recitation, Nahhâs' most important work is I'rab al-Qur'an. The work takes up the verses in the same order as in the Qur'an, providing necessary grammatical analyses on Arabic grammar, rhetoric, and i'rab. It also includes opinions of many scholars of language and recitation coming from Basra and Kufa, providing explanations with examples of different ways of recitation. The author proves the recitational differences caused by different i'rabs sometimes with the recitations of the founders of the al-Qira'a al-Ashara or the Ten Schools of Qur'anic Recitation, which are known as the reliably common traditions of Qur'anic recitation, and at other times with opinions of other scholars. However, his evaluations are mostly influenced from the marginal scholars of recitation. While selecting from among these opinions, Nahhâs sometimes put forth his own opinions.

This study is composed of an Introduction and two chapters. To form a foundation for the general structure of the study, the Introduction provides theoretical information on the history and science of Qur'anic recitation. The first chapter includes information about Abu Ja'far al-Nahhâs' life, academic personality, teachers, students, and works including I'rab al-Qur'an. The second chapter determines the recitation differences in the Sura of Family of Imran in the cited work, combining the relevant verses under the same topics and evaluating them in terms of the science of Qur'anic recitation.

Beside the technique of classification, this study also uses the analytical method in order to determine the contributions of Abu Ja'far al-Nahhâs' I'rab al-Qur'an to the science of Qur'anic recitation.

Nahhâs' work is significant as it contains valuable information from the early times of Arabic language and the science of Qur'anic recitation and as it serves to convey the opinions of scholars of Arabic grammar on Qur'anic recitation to the next generation.

Keywords: Nehhâs, I'rab al-Qur'an, Qur'anic Recitation, Sura of Family Of Imran

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygambere nüzûlü, Arapların hayatındaki büyük ve kesin bir değişimin, yeni, kuvvetli ve dosdoğru bir yolun başlangıcını müjdeleyen, birliğin ve beraberliğin bir ilanı olmuştur. Kur'an geldiğinde Arap coğrafyasının çeşitli yerlerinde birbirlerine uzak yaşayan bedevi Araplar, medeniyetten farklı ölçülerde nasiplerini almış ve aynı zamanda temasta oldukları farklı kültürlerden de etkilenmiş bir durumdaydılar. Bu etkiler sebebiyle Arapçada bazı değişiklikler oluşmuş ve lehçeler ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'ın yüklemiş olduğu sorumlulukların yerine getirilememesi durumunda muhataplarının ağır bir yükün altına gireceğini düşünen Hz. Peygamber, içlerinde yaşlılar çocuklar ve okuma yazma bilmeyenlerin bulunduğu ümmeti için bir kolaylık verilmesini talep etmiştir. Bu yüzden verilen Yedi Harf ruhsatı ile Hz. Peygamber'in ümmetinin alışa geldikleri lehçeleri üzerine okumalarına izin verilmiş, bir genişlik ve bir rahmet olarak müsaade edilmiştir. Böylece ortaya çıkan farklı okuyuş biçimleri bir sonraki nesle ecdat mirası olarak aktarılmış ve bir zaman sonra İslam tarihi içerisinde "Kıraât-ı Kur'âniye" olarak adlandırılmıştır.

Bilindiği üzere Müslümanlar buna çok büyük bir kıymet vermişler önce onu ezberleyerek muhafaza etmişler daha sonra tedvin ederek kitaplara geçirmişlerdir. Bunu takiben hareke, noktalama ve buna benzer değişikliklerle yazı biçiminin güzelleştirilmesi birçok okuma zorluklarını ortadan kaldırdıysa da buna rağmen "Lahn" yani yanlış okuyuşlar nahiv ilminin inşasına kadar yayılmaya devam etmiştir. Nahiv ilmi, dili yanlışlıktan koruyan, ayetlerin maksadının elde edilmesine yardımcı bir unsur ve manaların anlaşılmasında belirleyici bir vesile olmuştur.

Şu bir gerçektir ki, nahiv ilmiyle kıraat ilmi arasında inkâr edilemez bir ilişki söz konusudur. kıraât vecihlerinin doğrultusunda çalışmalar yaparak nahiv kurallarının oluşum sürecine etki eden pek çok âlim sayılamayacak kadar çok kitap telif etmiş ve geride birçok eser bırakmıştır. Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı bu eseri de nahiv ve kıraât vecihlerine ait bilgileri içermesi yönüyle telif edilmiş en önemli eserlerden biridir. O kitabında Kıraat ilmine hatırı sayılır oranda yer vermiştir.

Nehhâs Basra ekolüne mensup bir âlimdir. Eserinde daha çok Kûfe ve Basra dil ekollerinin önde gelen âlimlerinin görüşlerini sunmuş ancak bunu yaparken taassupla yaklaşmamış bilakis orta bir yol izlemiştir. Nehhâs eserinde, kıraât ve nahiv âlimlerinin ses, sarf ve nahiv bilgilerini içeren görüşlerini sunduktan sonra bunların arasında karşılaştırmalar

yapmış ve tarafsızca açıklamalar getirmiştir. Sunduğu görüşlerden ikna olmadığı yerler olduğunda içtihatla bulunduğu ve kendi görüşünü ortaya koyduğu görülmektedir.

Bu çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin genel yapısına dayanak oluşturmak üzere kıraat tarihi ve kıraat ilmi hakkında teorik bilgileri içeren bazı ön bilgiler sunulmuş, birinci bölümde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri, yazdığı eserleri ve *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinde Âl-i 'İmrân Sûresindeki kıraât farklılıkları tespit edilmiş ve ilgili ayetler aynı konu başlıkları altında toplanarak kıraât ilmi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz, Nehhâs'ın ele aldığı “İ'râbu'l-Kur'ân” meseleleriyle kıraât ilmi arasındaki ilişkiye ışık tutması, ondan önceki ve sonraki âlimler arasındaki yerinin daha iyi anlaşılması, eserinde kıraât vecihlerini kullanma yönteminin ve kıraât ilmine sağladığı katkının tespit edilmesi ve bu tespitlerin günümüz ilim taliplilerine aktarılması gibi hususları da ortaya koyması açısından önemlidir.

Çalışmamızda Ebû Ca'fer en-Nehhâs ismi çok geçmesi dolayısıyla kolaylık sağlaması için sadece Nehhâs adı kullanılmıştır. Bunun yanı sıra tezimizde geçen müelliflerin isimleri ana metnimizde orijinal haliyle kullanılmış ancak kaynaklar bölümünde bazı isimlerin başlarında gelen “el” “es” “ez” gibi Arapça takılar kaldırılarak sıralama yapılmıştır.

Çalışmamıza görüş ve değerlendirmeleriyle büyük katkı sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN'e şükranlarımı sunarım. Bu çalışmamızın kıraât ilmi, kıraât ve nahiv ilişkisi, kıraât ve dil ilişkisi gibi konular üzerinde çalışmalar yapacak ilim öğrencilerine faydalı olmasını ve kıraât sahasına küçük de olsa bir katkı sağlamasını yüce Allah'tan niyaz ederim.

Süleyman AYKUT
Antalya, 2017

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı, Kaynakları ve Yöntemi

İlk olarak Nehhâs'ın (338/950) *Î'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinin tamamını ele almak ve tüm örnekleri ile içinde geçen kıraât konularının analizini yapmak arzusuyla çalışmamıza başlamaya karar verdik. Ancak böyle bir çalışmaya tezimizin sınırlı süresinin yetmeyeceğini düşündük. Bu yüzden çalışmamızın kapsamını Kur'ân'daki uzun sûrelerden biriyle sınırlamaya karar verdik. Bunun, Nehhâs'ın görüşlerinin çoğunluğunu ihtiva eden, onun nahiv – kıraât ilişkisine bakış açısını ve kıraat bilgisini kullanış biçimini ortaya koyan ve kullandığı kıraât vecihlerinin çeşitliliği dolayısıyla tezimizi amacına ulaştırabilecek muhtevayı içeren bir sûre olması gerektiği kanaatine vardık. Aslında bu niteliğe sahip olduğunu gördüğümüz ilk sûre Bakara sûresi olmuştur. Ancak Bakara sûresi üzerinde kıraât konularını kapsayan yüksek lisans ve doktora seviyesinde daha önce yapılmış bazı çalışmaların var olduğunu tespit ettik. Bu yüzden, üzerinde kıraât alanında akademik seviyede bir çalışmaya rastlamadığımız, Nehhâs'ın eserinde derlediği ve kıraât vecihleri açısından da yoğun bir içeriğe sahip olan ve iki yüz ayetten oluşan Âl-i 'imrân sûresini incelemeye karar verdik. Tezimiz böylece *Ebû Ca'fer en-Nehhasın Î'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi* adını almıştır.

Biz çalışmamızda kıraât farklılıklarını, müellifin eserinde takip ettiği Mushaf sırasıyla değil de konu düzeni üzerine başlıklar halinde ele almaya çalıştık. Konu bütünlüğünü sağlayabilmek için aynı türden olan kıraât farklılıklarını bir araya topladık. Birden çok örnek olması durumunda konuyu izah ettiğine kani olacak sayıda örneklendirme yoluna gittik. Müellifin eserinde bahsettiği kıraâtlar ve bunların alanına giren hususların daha iyi anlaşılabilmesi için konuları; fonetik (Ale'l-Musteva's-Savtî), morfolojik (Ale'l-Musteva's-Sarfi) ve sentaks (Ale'l-Musteva'n-Nahvî) açıdan olmak üzere üç ana başlık altında inceledik. Zira bizim bu tezimizde gerçekleştirmek istediğimiz, Nehhâs'ın değerlendirmeye aldığı kıraât farklılıklarını tespit etmek ve kıraât ilminden yararlanma biçimini örnekleriyle ortaya koymaktır.

Âl-i İmrân sûresinin farklı kıraat vecihleri açısından analizini hedeflemekte olduğumuz Nehhas'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* isimli bu eseri nahiv ve kıraât vecihlerine ait bilgileri içermesi yönüyle telif edilmiş en önemli eserlerden biridir. Nehhâs eserinde Kıraat ilmine hatırı sayılır oranda yer vermiş, kıraât ve nahiv âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerini sunmuştur.

Eseri incelerken Nehhâs'ın yetiştiği ortam ve ders aldığı hocaları itibariyle birçok büyük âlimin kaleminden istifade ettiği tespit ettik. Onun Kur'ân ilimleri alanında telif ettiği bu

eserinin aynı zamanda kıraat ilminin ihtilaflı bazı meselelerine de ışık tuttuğunu gördük. Bu durum sebebiyle Nehhâs'ın bu eserinin günümüze ulaşan büyük ilim mirasımızın itibar edilen önemli bir parçası haline geldiğini düşünüyoruz.

Ayrıca bu çalışmamız ile Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli Eserinde ele aldığı ve kıraât ilminin konusu içerisinde yer alan bazı nahiv meselelerini incelemeyi ve bize kapalı görünen pek çok meseleyi daha açık hale getirmeyi hedefledik. Bunun yanı sıra sayısız kitaplar telif ederek Kıraat ilminin korunmasını sağlayan mütekaddimîn ve müteahhirin âlimlerimizin elinden günümüzün genç ilim adamlarına ulaştırılan bu ilim mirasına hizmet etmeyi ve böylece kıraât ilmine bir katkı sağlayabilmeyi amaçladık.

Çalışmamızda, Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinin ulaşabildiğimiz bir ta'liki ve iki ayrı tahkikinin yanı sıra kıraât ilmiyle ilgili birçok kaynak eserden de yararlandık.

Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinin Abdülmün'im Halil İbrahim tarafından ta'liki yapılan ve h. 1421 de Beyrut'ta neşredilen ilk baskısını¹ çalışmamıza temel olarak aldık. Bunun yanı sıra eserin ulaşabildiğimiz Şeyh Hâlid Ali tahkiki² ile Zühayr Ğâzi Zâhid tahkiki³ de yararlandığımız en önemli eserlerden olmuştur. Çalışmamıza temel oluşturan bu üç eserle birlikte 'Amri al-Hamîdî'nin *et-Tevcîh el-luġavî li'l-Kıraâtî'l-Kur'âniyye min hilâl Kitâbi İ'râbi'l-Kur'ân li Ebî Ca'fer en-Nehhâs*⁴ adlı yüksek lisans tezini de konumuzla ilgili olarak Arap dünyasında yapılan yararlandığımız çalışmalar arasında sayabiliriz.

Eserin kıraâtler açısından değerlendirilmesini konu alan yüksek lisans veya doktora seviyesinde Türkiye'de müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.

Bununla birlikte Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1992 yılında Abdurrahman Büyükkörükçü tarafından *Ebû Ca'fer el-Nehhâs ve İ'râbü'l-Kur'an*'i⁵ başlıklı bir yüksek lisans tezinin yazıldığı kayıtlarda geçmektedir. Ancak bu esere ulaşamadık. Bunun yanı sıra tezimizi hazırlarken yararlandığımız Ali Temel'in *Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında "Lahn" Tartışmalarına Konu Olan Kıraâtlerin Değerlendirilmesi*⁶ ve Fikri Güney'in *Ebû Ca'fer en-*

¹ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, (ta'lik Abdülmün'im Halil İbrahim), nşr. Muhammed Ali Beydûn, I. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1421.

² Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2008.

³ Ebû Ca'fer Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zühayr Ğâzi Zâhid, II. Baskı, nşr. Âlemü'l-Kütüb, yy. 1405/1985.

⁴ 'Amrî el-Hamîdî, *et-Tevcîh el-luġavî li'l-kıraâtî'l-Kur'âniyye min hilâli kitâbi i'râbi'l-Kur'ân li Ebî Ca'fer en-Nehhâs*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Câmi'atü Muhammed Haydar, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Luġât, Kısmü'l-Âdâb ve'l-Luġâtü'l-Arabîyye, Biskra (Cezair), 2011.

⁵ Abdurrahman Büyükkörükçü, *Ebû Ca'fer el-Nehhâs ve İ'râbü'l-Kur'an*'ı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.

⁶ Ali Temel, "Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân*'ında "Lahn" Tartışmalarına Konu Olan Kıraâtlerin Değerlendirilmesi", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, (2015), s. 78-101.

*Nehhâs'ın Hayatı Eserleri ve Me'ani'l-Kur'an'ı*⁷ adlı makalelerinde *Ebû Ca'fer en-Nehhâs* ve *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserine yer verildiği görülmektedir.

kıraât ilminin tarifi, ortaya çıkışı, konusu, tarîkleri, senetler bakımından kıraatlar, mütavâtir kıraatların imamları ve ravileri konularının ele alındığı giriş bölümünde; İsmail Karaçam'ın *Kur'ân'ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri* adlı eserinden, Abdülhamit Birişik'in *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde yayınlanan, "Kıraat"⁸ başlıklı yazısından yararlanılmıştır.

Nehhâs'ın hayatı ve ilmi kişiliğinin ele alındığı birinci bölümde Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin Muhammed Beydûn tarafından Beyrut'ta neşredilen ve basımı 2000 yılında gerçekleştirilen bir nüshası, 2008 yılında Dârü'l-Ma'rife tarafından II. Baskı olarak neşredilen ve Şeyh Halid Ali tarafından da tahkiki yapılan diğer bir nüshası, 1985 yılında Mektebetü'n-Nehdâtu'l-Arabiyye tarafından ikinci baskı olarak neşredilen ve Züheyr Ğâzî Zâhid tarafından tahkiki yapılan nüshasının yanı sıra, İbnu'l-Cezerî (v. 833/1429)'nin *Ġâyetü'n-nihâye fî tabâkati'l-kurra* ve *en-Neşr fî kirâati'l-aşr* adlı eserleri, İbn-i Hâleveyh (v. 370/980)'in, *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân'ı*, Ebû Amr ed-Dânî (v. 444/1053)'nin, *et-Teyssîr fî'l-kirââtis-seb'* adlı eseri, el-Kıfî (v. 646/1248)'nin *İnbâhu'r-ruvât'ı*, Suyûtî (v. 911/1505)'nin *Bugyetü'l-vu'ât'ı*, Şemsuddin ed-Dâvûdî (v. 945/1538)'nin *Tabakâtu'l-müfessirîn'i*, İbn Hayr el-İşbîlî (v. 575/1179)'nin *el-Fehrese'si*, es-safedî (v. 764/1363)'nin *el-Vâfi bi'l-vefayât'ı* ve Zehebî (v. 748/1347)'nin *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ* adlı eseri, başlıca yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kıraat İlmî

Sözlükte "karae – قرأ" kökünden gelen, "okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek" anlamında semai (kaide dışı) bir masdar; "sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme" anlamında isimdir. Aynı kökten Kur'ân şeklinde gelen masdar da kıraât ile eş anlamlıdır. "Kıraat" ise, aynı mastarın çoğuludur.⁹ İstilahta ise; "Kur'ân hakkındaki rivayet ve tarîkler üzerinde ittifak eden kıraât imamlarının ister harflerin talaffuzunda isterse heyetlerinin söylenişinde olsun Kur'ân'ın okunuşu hakkında bir birlerinden farklı olarak takip ettikleri yoldur."¹⁰ Bu itibarla kıraat ilmi; "Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını

⁷ Fikri Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı Eserleri ve Me'ani'l-Kur'an'ı", *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7, (2015), s.157-173.

⁸ Abdülhamit Birişik, "Kıraat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, c. XXV, s. 428.

⁹ Mehmet Ünal, *Kur'an'ın anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Ankara 2002, s.1; Muhammed Abdi'l-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Matba'a İsâ'l-Bâbi'l-Halebî, yy., ty., c.I, s. 412; Birişik, "Kıraat", c. XXV, s. 426-433.

¹⁰ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 412.

nakledenlere nisbet ederek bilmektir” şeklinde tarif edilmiştir.¹¹ Kıraat ilminin konusu, telaffuzlarındaki ihtilaflar ve edâ keyfiyetleri bakımından Ku’ân ayetlerinin incelenmesidir.¹²

Kaynaklar incelendiğinde “Sema ve Arz” olarak isimlendirilen iki usulün kullanıldığını görmekteyiz. Sözlükte Sema, bir söze kulak verip dinlemek,¹³ Arz ise sunmak demektir.¹⁴ Ayrıca kıraatı dinlerken üstadının dudağı ve ağzından harflerin ve kelimelerin çıkışını talebinin görmesi ve dikkatle izlemesi kıraat tahsilinde en başta gelen metottur. Kıraatı okuyan ve okutanlar arasında kullanılan bu usullerin bazen yalnızca biri bazen de her ikisi birden kullanılmıştır. Talebinin hocasından kıraatı dinleyerek aldığını ifade etmek için “...den dinledi” anlamına gelen “semia min” veya “sem’an” kelimeleri; hocasına okuyarak arz ettiğini ifâde için “karae ala, ‘arada ala” veya “ardan” kelimeleri kullanılır. “Sem’an ve ‘ardan” ifâdeleri birlikte kullanıldığında her iki yöntemin de icrâ edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Kıraat ilmi, öğrencisine şu özellikleri kazandırmayı amaçlamaktadır: a- Kur’an lafızları talaffuz edilirken onları hata, tağyir ve tahriften korumak, b- Kıraat imamlarından her birinin okuyuş şeklini bilmek, c- Kıraat vecihlerini birbirinden ayırmak, d-Kur’an-ı Kerim’in tilavet şeklini bilmek, e- Hangi kıratın tercih edildiğini öğrenmek.¹⁶

Hiz. Ebû Bekir devrinde cem edilip Mushaf haline getirilmiş olan Kur’an, Hiz. Osman devrinde teksir ve istinsah edilerek çeşitli beldelere gönderilmiştir. Ashâb-ı Kiram, kıraatı Hiz. Peygamberden farklı vecihleriyle almışlardır. Her sene Allah Rasûlü’nün Cebrâil ile birbirlerine karşılıklı olarak okudukları Kur’an ayetleri “Şüphesiz bu Kur’an yedi harf üzere inmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyunuz,”¹⁷ şeklindeki müsaadesi ile sahâbenin bir kısmı “bir harf” üzerine, bir kısmı da “başka bir harf” üzerine okumuşlardı. Ashabın içerisinde bir harf üzere kıraât alan olduğu gibi iki veya daha fazla alan da olmuştu.¹⁸

Hiz. Osman zamanında istinsâh edilen mushaflar, ihtiva ettiği kıraâtları bilen sahâbîler ile muhtelif beldelere gönderilmiştir. Bu sahâbîler, halka Kur’an’ı Hiz. Peygamberden duydukları şekilde öğretiyorlardı. Yeni öğrenenler de Kur’an’ın kıraâtını onlardan öğrendikleri gibi okuyorlar ve aldıkları şekliyle koruyorlardı. Böylece her belde kendi mushafına uygun kıraâtları muhafaza etmeye başlamış ve o kıraâtlar okundukları beldede yayılmıştır.¹⁹

¹¹ İsmail Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 61; Ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, c. I, s. 412.

¹² Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 61.

¹³ Kadir Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2015, s. 592.

¹⁴ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 768.

¹⁵ <https://kurandostlari.wordpress.com/kuran-i-kerim/kiraat-ilmi/> (18.01.2017).

¹⁶ <https://kurandostlari.wordpress.com/kuran-i-kerim/kiraat-ilmi/> (18.01.2017).

¹⁷ Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Beşşâr ‘Avâd Ma’rûf, nşr. Dâru’l Ğarbi’l-İslâmî, Beyrût 1998, c. 5, s. 44.

¹⁸ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 62.

¹⁹ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 62.

Kıraât âlimlerinin muhtelif beldelelere dağılmalarıyla birlikte imamların birbirini takip etmesi ve ilmî seviyelerinin ve tabakalarının ortaya çıkması imamların çeşitli vasıflarla birbirlerinden ayrılma ve gerektirmiştir. kıraât ilminin bu şekilde gelişimi bir yandan dirayet sahibi âlimlerin elinde devam ederken, öte yandan selâhiyet sahibi olmayan kimselerin de ortaya çıkmasıyla mütevâtir olmayan vecihler yaygınlık kazanmıştır. Bu durum kıraat ilmi hususunda Müslümanların ihtilafa düşmesine sebep olmuştur. İşte bu dönemde ümmetin kıraât âlimleri ve imamları duruma müdahale ederek sahih kıraâtlarla, meşhur, şâz ve merdûd kıraâtların arasını ayıracak usûlleri ortaya koymuşlardır. Böylece tâbiûn devrinin sonları olan hicrî birinci yüzyılda kıraâtların senetleri, rivâyetleri, tarîkleri ve vecihleri tesbit edilmiş ve zabt altına alınmaya başlanmıştır. kıraât ilmi yazılı belgelere geçene kadar hafızlar ve kıraât âlimleri tarafından kesintisiz bir şekilde birbirlerine aktararak devam etmiştir.²⁰

Bu ilmin ilk olarak Batıya ve Endülüs'e Muhammed b. Abdillâh et-Telamnekî (v.429/1037), Şam'a Ebû'd-Derdâ (v. 32/652), Basra'ya Hârûn b. Mûsâ'l-Âver (v. Hicri ikinci asırdan evvel), Maverâü'n-Nehir, Gazne ve Şark bölgesine Yusuf b. Ali b. Cebbâr (v. 465/1072) tarafından götürüldüğü rivayet edilmektedir.²¹ Kıraat ilmi Türkler arasında ise ilk dönemlerden beri okutulup öğretilmiş ancak Yıldırım Bayazıt (805/1402)'in İbnü'l-Cezerî'yi (791/1395) Bursaya getirerek en büyük eserlerini burada yazmasını sağlamasıyla bu ilim Anadolu topraklarında da büyük önem kazanmıştır.²²

Kıraat, râviden alana nisbet edildiğinde tarîk adını alır. (Nâfi' kıraatının Kâlûn rivayetinin Ebû Neşît tarîkı gibi).²³ Yani Râvilerden sonra gelenlerin ihtilaflarına tarîk denir.²⁴ kıraât âlimleri arasında “Seb'a ve Aşere Tarîkı” olmak üzere iki tarîkın varlığı kabul edilmiştir. Seb'a Tarîkı, İmâm Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile İmâm eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-Emânî* adlı eserlerinin ihtiva ettiği kıraât vecihlerine denir. Aşere Tarîkı ise İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre* isimli eserlerinin muhteva ettiği kıraât vecihlerinin adıdır. Bu iki tarîkın yanısıra “Takrib” olarak zikredilen bir tarîk daha söz konusu olup; o da kıraât-i aşere imamlarının râvîleri ile o râvîlerin râvîlerini kapsayan bazı ihtilafları içine alan vüçûhât şeklinde tanımlanır.²⁵

Tarikler aynı zamanda kıraât vecihlerinin toplanması, tertibi ve kıraât tedrisinde takip

²⁰ Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 62-63; Şemseddin Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî kıraati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ', nşr. el-Matba'atü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, yy., ty., c. II, s. 274.

²¹ Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 64.

²² Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 64.

²³ Birışık, “Kıraat”, c. XXV, s. 427.

²⁴ Abdulhamid Pehlivan, “Hamid b. Abdul Fettah El-Paluvî'nin Hayatı, *Zübdetü'l-irfan* Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ, 14-16 Mayıs 2015, Bildiriler, F.Ü. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ, 2016. c. II, s. 60.

²⁵ Birışık, “Kıraat”, c. XXV, s. 427; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 65.

edilen eserlere isnadı bakımından “Teysir Tarîkı” ve “Şâtıbiyye Tarîkı” adlarıyla anıldığı gibi ülke ve şehirlere izâfeten “İstanbul Tarîkı” ve “Mısır Tarîkı” adlarıyla da anılmaktadır. İstanbul Tarîkinde “et-Teysir” ve “et-Tahbîr” esas alınmış ve “Şâtıbiyye” ve “ed-Dürre” buna ilave olunmuştur. Mısır Tarîkında ise tam tersi olarak “Şâtıbiyye” ve “ed-Dürre” esas alınmış ve “et-Teysir” ve “et-Tahbîr” buna eklenmiştir.²⁶

Kıraatlar isnat durumları bakımından altı sınıfa ayrılmaktadır:

a- Mütevatir Kıraatlar: Yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir grubun, diğer bir gruptan naklettikleri kırâattır. kırâat alimleince Kırâat-ı Seb’a imamları böyle kabul edilmiştir.²⁷

Mütevatir konusuyla ilgili bazı görüş farklılıkları da söz konusudur. Prof. Dr. Sıtkı Gülle Kıraat farklılıklarının mütevatir olup olmadıkları konusunda ilim adamlarının beş farklı guruba ayrıldıklarını söylemektedir. Bunlar 1) Büyük çoğunluğa göre on kıraatın tamamının Hz. Pehgambere isnadının mütevatir kabul edenler. 2) Aşere kıraatının mütevatir olmadığını savunanların. 3) Edâ kabilinden olmayanların mütevatir olduğunu kabul edenler. 4) Yedi kıraatın kurrâdan naklinin mütevatir olduğunu yoksa Rasulullahtan naklinin ise mütevatir kabul edilmediğini söyleyenler. 5) Aşere kıraatı içinde mütevatir olanlar ve olmayanlar vardır diyenler.²⁸

b- Meşhûr Kırâatlar: Senedi sahih olan, Arap gramerine ve Mushaf-ı Osmaniye’nin hattına uygun düşen, kurrâ arasında meşhur olmuş ancak tevâtür derecesine ulaşmamış kırâatlerdir. Bu türe, Kırâat-ı Seb’a’nın yedi imamının dışında kalan ve kıraat-ı aşere’nin içerisinde zikredilen üç imam dâhildir. Bunlar Ebû Cafer (v.130 747), Yâkub (v. 205/820) ve Halef (v. 229/843)’dir.²⁹

c- Âhâd Kırâatlar: Resmi hatta yani Mushaf-ı Osmaniye’nin hattına ya da Arap gramerine uymayan ancak sahih bir senetle nakledilen kıraatlara âhâd kıraat denir.³⁰ Suyûtî (v. 911/1505) bu tür kıraatlar için istenilen şöhrete ulaşmamış olma özelliğini de dâhil eder.³¹

d- Şâz Kırâatlar: Senedi sahih ve güvenilir olmayan kırâatlara denir.³² Diğer bir deyişle

²⁶ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Fazîletleri*, s. 65.

²⁷ Ebû Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmî'l-Kurâ'n*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I. Baskı, nşr. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye İsa'l-Bâbi'l-'Arabiyye, Beyrut 1376/1957, c. I, s. 318.

²⁸ Sıtkı Gülle, “Tarihten Günümüze Kırâat İlmi”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2012, DİB Yayınları, Ankara 2015, s.73-74.

²⁹ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Fazîletleri*, s. 65; Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, yy. 1999, s. 29, 27.

³⁰ Ünal, *Kur’an’ın anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s.73; Pehlivan, “Hamid b. Abdul Fettah El-Paluvî’nin Hayatı”, c. II, s. 62.

³¹ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmil-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fâdıl İbrahim, el-Hey’etu'l-Masriyye el-Âmme, yy. 1974, c. I, s. 264.

³² Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmil-Kur’ân*, c. I, s. 264.

senedindeki kopukluktan veya râvînin güvenilirliğini bozacak hallerden dolayı senedi sahih olmaması nedeniyle Arap gramerine ya da resmî hatta muvafık olsun ya da olmasın makbul görülmemiştir.³³

e- Mevdû Kırâatlar: Herhangi bir senede dayanmayan rivayetlerdir. Yalnız okuyanına isnadı olduğundan hiçbir geçerliliği yoktur.³⁴

f- Müdrec Kırâatlar: Şekil itibariyle Müdrec hadise benzer. Ayetler üzerinde tefsir niteliği taşıyan ibârelerin sonradan kıraat olarak okunmasıyla oluşur. Sahabeden bize ulaşanlar bu grupta zikredilmiştir.³⁵

İslam coğrafyasında genel kabul gören yedisi mütevatir, üçü de meşhur olmak üzere toplam on kıraatten bahsedilmekte ve bu kıraatlar “Aşere Kırââtı” olarak isimlendirilmektedir.³⁶ Burada Aşere kıraatının imamları ve onlardan nakilde bulunan ikişer ravisi zikredilecektir.

1- Nâfi (v. 169/785)

Tam adı, Nâfi‘ b. Abdurrahman b. Ebû Nüaym el-Leysî el Medenî’dir.³⁷ Aslen İsfahanlıdır. Kıraatte Medine imamı olarak tanınmış olup muttasıl kıraat senedi Resûlullah’a Übey b. Kâ‘b yoluyla ulaşır. Yetmiş kadar tâbiîden kıraat alan Nâfi‘ onların okuyuşlarından tercihler yaparak kendi kıraatını oluşturmuştur. Hocaları arasında Abdurrahman b. Hürmüz el-A‘rec, Ebû Ca‘fer el-Kârî ve Müslim b. Cündeb başta gelirken talebelerinden Kâlûn (v. 220/835) ve Verş (v. 197/812) onun kıraatını rivayet konusunda en meşhur iki isimdir.³⁸

2- İbn-i Kesîr (v. 120/738)

Tam adı, Ebû Ma‘bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî’dir. Aslen İranlı olup İbn Kesîr künyesiyle meşhur olmuştur. Mekke kıraat imamı olarak tanınan İbn Kesîr’in kıraatı Hz. Peygamber’e Mücâhid b. Cebr, Abdullah b. Abbas ve Übey b. Kâ‘b senediyle ulaşmış, talebelerinin talebelerinden olan Bezzî (v. 250/864) ve Kunbül’ün (v. 291/904) rivayetleriyle yaygın hale gelmiştir.³⁹

³³ Ünal, *Kur’an’ın anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s.74.

³⁴ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 67.

³⁵ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 61-67.

³⁶ Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn*, s. 18.

³⁷ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s.151.

³⁸ Birışık, “Kıraat”, c. XXV, s. 428; Tayyar Altıkulaç, “Nâfi‘ b. Abdurrahman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 287-289; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fi’l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf, II. Baskı, nşr. Dâru’l-Me‘ârif, Mısır h. 1400, c. I, s. 53; Pehlivan, “Hamid b. Abdul Fettah El-Paluvî’nin Hayatı”, c. II, s. 62.

³⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesîr, Ebû Ma‘bed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 131-132; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a fi’l-Kırâât*, c. I, s. 64-65.

3- Ebû Amr (v. 154/771)

Tam adı, Ebû Amr b. Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir. Mekke'de doğan ve Basra kurrâsından olan Ebû Amr'ın kıraatı Hz. Peygamber'e Mücâhid b. Cebr, Abdullah b. Sâib, Zeyd b. Sâbit, Yezîd b. Rûmân, Abdullah b. Ayyâş, Übey b. Kâ'b, Hasan-ı Basrî, Hittân b. Abdullah ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi senedlerle ulaşmıştır. Kıraatı talebesi Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî'nin talebeleri Dûrî (v. 248/862) ve Sûsî'nin (v. 261/874) rivayetleriyle yaygınlık kazanmıştır.⁴⁰

4- İbn-i Âmir (v. 118/736)

Tam adı, Ebû İmrân Abdullâh b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî'dir. Aslen Yemenli olup İbn Âmir künyesiyle tanınmıştır. Şam kurrâsındandır. Kıraatı Hz. Peygamber'e Muğîre b. Ebû Şihâb el-Mahzûmî, Hz. Osman senediyle ulaşmaktadır. Talebesi Yahyâ b. Hâris'in râvilerinden kıraat alan Hişâm b. Ammâr (v. 245/859) ve Ebû Amr İbn Zekvân'ın (v. 242/857) rivayetleriyle meşhur olmuştur.⁴¹

5- Âsım (v. 127/745)

Tam adı, Ebû Bekr Âsım b. ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfidir. Kûfe kurrâsından olup kıraatı Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ali b. Ebû Tâlib ve Zir b. Hubeyş, Abdullah b. Mes'ûd isnatlarıyla Resûlullah'a ulaşmış, talebeleri Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş (v. 193/809) ve Hafs b. Süleyman'ın (v. 180/796) rivayetleriyle meşhur olmuştur.⁴²

6- Hamza (v. 156/773)

Adı, Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî'dir. Fars asıllı olup Kûfe kurrâsındandır. Kıraatı Resûl-i Ekrem'e Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, İsâ b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Hz. Ali ve Humrân b. A'yen, Ubeyd b. Nudayle, Abdullah b. Mes'ûd isnatlarıyla ulaşmış, bu ilmi onun talebelerinden tahsil eden Hallâd b. Hâlid (v. 220/835) ve Halef b. Hişâm'ın (v. 229/844) rivayetleriyle meşhur olmuştur.⁴³

⁴⁰ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 94-97; Şemseddîn ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'aybi'l-Arnâvûd, nşr. Müessesetü'r-Risâle, yy. 1985, c. VI, s. 407-412.

⁴¹ Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 308-310.

⁴² Şemseddîn ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy. 1997, s. 51; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, s. 475-476.

⁴³ Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 311-313; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy. 1997, s. 66-67.

7- Kisâî (v. 189/805)

İsmi, Ali b. Hamza el-Kisâî'dir. İran asıllı olup Kûfe kurrâsındandır. Kıraatı Hz. Peygamber'e Hamza b. Habîb, Îsâ b. Ömer el-Hemedânî ve diğer bazı hocalarının isnatlarıyla ulaşmakta, talebelerinden Ebü'l-Hâris (v. 240/854) ve Dûrî'nin (v. 248/862) rivayetleriyle yaygınlık kazanmış bulunmaktadır.⁴⁴

8- Ebû Ca'fer (v. 130/747-48)

Adı, Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî'dir. Medine kurrâsındandır. Kıraatı Hz. Peygamber'e Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre, Übey b. Kâ'b isnadıyla ulaşmakta olup talebeleri İbn Cemmâz (v. 170/786) ve İbn Verdân'ın (v. 160/777) rivayetleriyle yaygınlık kazanmıştır.⁴⁵

9- Ya'kûb (v. 205/821)

Adı, Ya'kûb el-Hadramî'dir. Basra kurrâsındandır. Kıraatteki isnatları Sellâm b. Süleyman b. Münzir, Abdurrahman b. Muhaysın, Mehdî b. Meymûn ve Ebü'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân gibi hocalardan başlayıp Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b gibi sahâbîlere uzanan zincirlerle Hz. Peygamber'e ulaşır. Kıraatı talebelerinden Ravh (v. 233/847) ve Ruveys'in (v. 238/852) rivayetleriyle meşhur olmuştur.⁴⁶

10- Halef (v. 229/844)

İsmi, Halef b. Hişâm el-Bezzârdır. Kûfe kurrâsındandır. Hamza b. Habîb'in kıraatını Süleym b. Îsâ'dan, Âsım b. Behdele'nin kıraatını Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Halîfe el-A'sâ'dan ve Nâfi'nin kıraatını İshak el-Müseyyebî'den alan Halef'in isnadı Hz. Peygamber'e bu hocalarının yukarıda zikredilen yollarıyla ulaşmakta olup onun kıraatı talebelerinden İdrîs b. Abdülkerîm ve İshak b. İbrâhim el-Verrâk'ın rivayetleriyle meşhur olmuştur.⁴⁷

Yukarıda zikredilen on imam ve onların meşhur ikişer râvîsi kıraat sahasında yapılan çalışmalarda aşağıdaki tabloda yer alan remizlerle ifade edilmektedir.

⁴⁴ Tayyar Altıkulaç, "Kisai, Ali b. Hamza", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 69-71; Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr*, s. 72-77.

⁴⁵ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer el-Kârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 116.

⁴⁶ Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb el-Hadramî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, s. 282-284.

⁴⁷ Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 237-237.

Tablo 1.1. Remizleriyle İmam ve Râvîler Tablosu⁴⁸

İmam Sırası	İmam'ın İsmi	İmam'ın Remz'i	İmam'ın 1.Râvîsi	1.Râvî'nin Remz'i	İmam'ın 2.Râvîsi	2.Râvî'nin Remz'i	Remizler Toplamı ve Okunuşu
1	Nâfî	ا	Kâlûn	ب	Verş	ج	أَبْج
2	İbn-i Kesîr	د	Bezzî	ه	Kunbül	ز	دَهْزُ
3	Ebû 'Amr	ح	Dûrî	ط	Sûsî	ى	حُطْى
4	İbn-i Âmir	ك	Hişâm	ل	İbn-i Zekvân	م	كَلَمْ
5	Âsım	ن	Ebû Bekir	ص	Hafs	ع	نَصْعُ
6	Hamze	ف	Halef	ض	Hallâd	ق	فَضَقُ
7	Kisâî	ر	Ebu'l-Hâris	س	Dûrî	ت	رَسَتْ
8	Ebû Ca'fer	ج	Îsâ b. Verdân	عي	Süleyman b. Cemmâz	جم	* تَخَذُ
9	Ya'kûb	يع	Ruveys	يس	Ravh	حه	* طَعَشْ
10	Halef	خل	Îshâk	سح	İdrîs	سه	* خَلْفِ إِيْتِيَارِي

*İlk dokuz imamla birlikte Arapça harflerin 27'si de kullanılmıştır. Geriye sadece “ و ” harfi kalmıştır. Bu harf Arapçada fâsıla olarak kullanıldığından ve son imam olan Halef aynı zamanda imam Hamza'nın birinci râvîsi olarak daha öncesinde remiz aldığından dolayı kendisine ayrıca bir remiz tahsis edilmemiştir.⁴⁹

Bu on imamdan başka dört imamın ilâvesiyle oluşturulan on dörtlü sistem içinde yer alan imamlar ise şunlardır: Hasan-ı Basrî (v. 110/728), İbn Muhaysın (v. 123/741), A'meş (v. 148/765), Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (v. 202/817).⁵⁰

⁴⁸ Tablo ile ilgili bilgiler için bk. Abdu'l-Fettâh Paluvî, *Zübdetu'l-irfân*, Hilâl Yayınları, İstanbul, ty., s. 5.

⁴⁹ Şemseddin Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Nneşr fi'l-Kıraât*, Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, II. Baskı, Beyrut 1420/2000, s.16.

⁵⁰ Birışık, “Kıraat”, c. XXV, s. 428.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER en-NEHHÂS'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hayatı, doğumu, nesebi, vefatı, yetişmesi ve ilim yolunda yaptığı seyahatleri, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri, yazdığı eserleri ve İ'râbu'l-Kur'ân adlı eseri hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Hayatı

Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus el-Murâdî, en-Nahvî el-Mısrî'dir. Ebû Ca'fer,⁵¹ Nehhâs,⁵² İbnü'l-Murâdî,⁵³ İbni'n-Nehhâs⁵⁴ ve Saffâr⁵⁵ lakaplarıyla bilinmektedir. Nehhâs – bakırcı, bakır imal eden⁵⁶ ve Saffâr – prinç (sarı maden) imal eden⁵⁷ lakabıyla anılması baba mesleği olan bakırcılık yapması sebebiyledir. Aslen Yemenli Murâd kabilesine mansuptur. Bu yüzden Murâdî nisbesiyle anılmaktadır.⁵⁸

1.1.1. Doğumu, Nesebi ve Vefâtı

Kaynaklarda kesin olmamakla beraber hicri üçüncü yüzyılın son yarısıyla dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış, takriben 270/883 yılında Mısır'da doğmuş orada yetişmiş ve orada vefat etmiş olduğu kayıtlıdır. Yaklaşık altmış sekiz yıllık hayatında ilme ayırdığı zaman dilimi eserlerinin çokluğuna ve hacimli oluşuna kıyas edildiğinde uzun bir ömür yaşadığı zannedilebilir.

Kaynaklarda Nehhâs'ın, hicrî 5 Zilhicce Cumartesi 338'de Milâdî 26 Mayıs 950 yılında Nil nehri kıyısında bazı şiirlerin vezinlerini tahlil ederken Nil'in suyunun çekilmesi ve fiyatların yükselmesi için büyü yaptığını sanan bir kişi tarafından nehre itildiği ve boğularak vefat ettiği kaydedilmektedir.⁵⁹ Ancak bu olay hakkında Fikri Güney, Ahmed Nasif el-Cennâbî'nin bir

⁵¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali, Dârü'l-Ma'rife, Beyrût, 2008, s. 7.

⁵² el-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I. Baskı, nşr. Dâru'l Fikri'l-Arabî, Kâhire ve Müessesetü'l-Kütübî's-Segâfiyye, 1406/1982. c. I, s. 136-139; Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'at fî Tabakâtî'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Lübnân, ty., c. I, c. 362.

⁵³ Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty. Beyrût, c. I, s. 68.

⁵⁴ İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *el-Fehrese*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübnan 1419/1998. s. 45.

⁵⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Gâzî Zâhid, c. I, s. 9.

⁵⁶ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 1154.

⁵⁷ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 679.

⁵⁸ Muhammed, Eroğlu, "Nehhâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 542-543.

⁵⁹ Eroğlu, "Nehhâs", c. XXXII, s. 542-543.

makalesinde dönemin yönetiminin kurguladığı bir komplo olabileceğinden bahsettiğini aktarmaktadır.⁶⁰

1.1.2. Yetiştirilmesi ve İlmi Seyahatleri

Nehhâs, Mısır'ın kültürel gelişiminin meyvelerinin verildiği hadis, tefsir, şiir, nesir ve lugat gibi muhtelif ilim dallarının âlimlerinin Mısır'a geldiği bir dönemin ileri gelen hocalarından ilim tahsilini yapma fırsatını bulmuştur. Hicri 214 yılında Mısır'a gelip vefatına kadar da orada yaşayan ve geride “en-Nevâdir” ve “el-Maksûr ve'l-Memduûd” gibi eserleri bırakan Muhammed b. Yahya el-Yezîdî (v. 202/817), Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ez-Zeynûrî (v.289/901) ve hicrî 287 yılında Mısır'a gelen Ali b. Süleyman el-Ahfeş (v.316/928) bu hocalarının arasında sayılabilir.⁶¹ İsmi Nehhas'ın eserlerinde çokça geçen bu hocası aynı zamanda Ahfeş el-Asgar olarak bilinmektedir.⁶²

Nehhâs böyle bir dönemde ilme karşı büyük bir muhabbet ve sevgiyle yetişirken sadece vatani olan Mısır'da aldığı bu ilimle yetinmemiş, o dönemde hem Mısır'dan hem Endülüs'ten ilim tahsili için gelen ilim tâliplerinin adeta kıblesi mesabesinde olan Bağdat'a o da ilim tahsili için seyahat etmiştir. Daha önce ilim tahsili için Bağdat'a gitmiş olan hocalarından Muhammed İbnu'l-Velîd (v.298/910)'in teşviki üzerine Nehhâs, arkadaşı ve aynı zamanda hocası İbnu'l-Velîd'in oğlu olan İbnu'l-Vellâd ile birlikte ilim yolculuğuna çıkmış ve Bağdat'a onunla birlikte gitmiştir. Her ikisi de Bağdatın Arap dili ve edebiyatı alanında en meşhurlarından olan el-Müberred (v. 286/900) ve Sa'leb'in (v. 291/904) ders halkalarında bulunmuş âlimlerden ilim tahsil etmişlerdir.⁶³

Kaynaklarda Nehhâs'ın el-Müberred'i görüp ondan ilim öğrendiğine dair bilgilerin varlığına dikkat çeken *İ'râbu'l Kur'ân* muhakkiklerinden Züheyr Ğâzî Zâhid, Nehhâs'ın hicrî 287 yılından hemen önce Irak'a gittiğini ancak bunun el-Müberred'in vefatına çok yakın bir zaman diliminde olması hasebiyle Müberred ile görüşemediğini söylemektedir. Ayrıca Nehhâs'ın, eserlerinde Müberred'den çok fazla rivayet kullanmış olmasına karşın bu rivayetleri yüz yüze karşılaştığı hocalarından nakilde bulunurken kullandığı kalıplarla değil de dolaylı cümleleri kullanarak rivayet etmiş olması dikkate alındığında Nehhâs'ın müberred ile yüz yüze görüşmediği kanaati oluşmaktadır.⁶⁴

⁶⁰ Güney, “*Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı*”, s. 161.

⁶¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 10.

⁶² Ali b. Süleyman el-Ahfeş, Ahfeş el-Asgar olarak bilinmektedir. Bk. İnci Koçak, “Ahfeş el-Asgar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 525.

⁶³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 10-11.

⁶⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 12

Nehhâs Mısır'a geri döndüğünde kendisinden dil ve nahiv ilimlerini aldığı hocası İbnu'l-Velîd ile irtibatını kesmemiş, eserlerinde *حَكِي*, *حَدَّثَنَا*, *سَمِعْتُ* kalıplarıyla hocasından doğrudan rivayetlerde bulunmuştur. Nehhas bu hocasını *Î'râbu'l-Kur'ân* ve *Şerhu'l-Kasâidi't-tis'a* adlı eserinde zikretmektedir.⁶⁵

Bağdat'ta iken Ebû İshâk ez-Zeccâc'tan (v. 311/923) ders alan hocasının oğlu Ahmed b. Muhammed b. Vellâd ile aralarında tatlı bir ilmî rekabet başlamış ve birçok münazaralar gerçekleşmiştir. Muhakkik Züheyr Ğâzî Zâhid'e göre aralarındaki bu rekabet ve münâzaralar, iki büyük âlimin yetişmesine vesile olmuştur.⁶⁶

Nehhâs, Bağdat'ın yanı sıra Irak'ın diğer bazı ilmî merkezlerine de giderek meşhur hocaların ders halkalarına katılmıştır. Bağdattaki hocaları arasında Ömer b. İsmail b. Ebî Ğaylân(v. 309/921), Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed el-Fâriyâbî(v. 301/913), Hüseyin b. Ömer ibn-i Ebi'l-Ahvas(v. 300/912) ve Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Bağavî el-Hâfız(v. 317/929) sayılabilir.⁶⁷ Mısır'a dönerken Filistin'in Remle şehrine de uğrayan Nehhâs bu bölgenin hocalarından özellikle de Ubeydullah b. İbrâhim el-Bağdâdî'den⁶⁸ istifade etmiştir. Filistin'deki aldığı eğitim özellikle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendini yetiştirmesine vesile olmuştur. Nehhâs, ayrıca Filistin'in el-Beled beldesine uğramış ve burada on bir kıraâtı içeren bir eseri bulunan ed-Dücânî el-Kebîr'den(v. 324/986) kıraat dersi almıştır.⁶⁹

Nehhâs, Ahfeş el-Asgar (v. 316/928), Niftaveyhî (v.323/935) ve Ebû İshâk ez-Zeccâc (v. 311/923) gibi âlimlerin yanı sıra,⁷⁰ Ali b. Süleyman el-Ahvas, Ebu Bekr el-Enbarî,⁷¹ Hasan b. Guleyb (ö. 290/903), Ubeydullah b. İbrâhim el-Bağdâdî, Ömer b. Ebî Geylân, Ebû'l-Kâsım Abdullah el-Bağavî, el-Hasan b. Ömer b. Ebû'l-Ahvas, Ca'fer el-Firyâbî (v.301/913), Muammed b. el-Hasan b. Semmâ'ah gibi Bağdat'ın edebiyat, dil ve Kur'ân ilimlerinde temâyüz etmiş seçkin âlimlerinden ve daha pek çok şöhret bulmuş ilim erbâbından ders okumuştur.

Nehhâs'ın kıraât konusunda kendilerine has metotları olan nitelikli âlimlerle karşılaşması ve onlardan dersler almış olması, daha sonraları bu ekollerin nahiv alanındaki ihtilafları üzerine bir eser telif etmesine de sebep olmuştur. Nehhâs, Irak'tan sonra tekrar ana yurdu olan Mısır'a gelerek bundan sonraki hayatını burada ikame etmiştir. Hayatı boyunca ilim

⁶⁵ Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı", s. 158.

⁶⁶ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 10.

⁶⁷ Salâhuddîn Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, thk. Ahmed el-Arnâvûd - Türkî Mustafa, nşr. Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût 1420/2000, c. VII, s. 237; Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 16-17.

⁶⁸ Vefat yılı bilinmemektedir. Bk. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

⁶⁹ Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı", s. 158.

⁷⁰ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 11.

⁷¹ Ebu'l-Fedâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, yy. 1988, c. 11, s. 251.

tahsilini bırakmayan Nehhâs, Mısır'ın tanınmış üstadlarından hadis ve fıkıh gibi islam ilimleri dallarında ders almaya devam etti. Nehhâs Mısır'da Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî ve Muhammed b. Ca'ferî'l-Embârî'den ders aldı.⁷² Hadis ilmini Ebû Abdurrahman en-Nesâî'de, fıkıh ilmini ise et-Tahâvî'de tamamlayan Nehhâs bundan sonraki hayatını Mısır'da tedris ve te'lif faaliyetleri ile ilgilenmeye adanmıştır.⁷³

1.1.3. Hocaları

İlmî açıdan değerlendirildiğinde Nehhâs'ın eğitim hayatı Mısır, Bağdat, Filistin ve Irak'ta geçmiştir. Bu ilim diyarlarının en tanınmış ve şöhret kazanmış fukahasının ve Arap dili ve edebiyatçılarının kıraat ve hadis âlimlerinin tedrisinden geçmiştir.

Nehhâs kıraat ilmini Mısır'da Kıraât-ı seb'a imamlarından Nâfî'nin râvîsi Verş kıraatı üzerine Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî'den (v. 289/901)⁷⁴ okumuştur. Kıraat konusunda ayrıca Ebû Bekir et-Dâcûnî'den (v. 324/935), Ebû Bekir b. Yusuf'tan (v. 337/948) ve Hasan b. Guleyb'den⁷⁵ (ö, 290/903) de ders almıştır.⁷⁶

Onun hocalarından önemli gördüğümüz bir kaçının hal tercemelerini vermeden önce kaynaklarda bulabildiğimiz kadarıyla hocaları şunlardır:

Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (v. 328/940), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (v.321/933), Bekr b. Sehl el-Dimyâtî, El-Hâfız ebî Abdurrahmân en-Nesâî (v. 303/915), Vehm İbnu'n-Neccâr, Ali b. Süleyman el-Ahfeş es-Sağîr (v. 316/928), Niftaveyhî (v.323/935) ve Ebû İshâk ez-Zeccâc (v. 311/923) gibi âlimlerin yanı sıra, Hasan b. Guleyb (ö, 290/903), Ömer b. Ebî Geylân, Ebû'l-Kâsım Abdullah el-Begavî, el-Hasan b. Ömer b. Ebû'l-Ahvas (v.300/ 912), Ca'fer el-Firyâbî, Ebu'l-Abbâs el-Müberred (v. 286/900) ve onun ilim halkasında bulunan âlimler, İbn Keysân, Muhammed b. Ca'fer b. A'yan, Ömer b. Ebî Ğaylân ve onun ilim halkasında bulunun âlimler, Ebû Bekir Ahmed b. Şağîr el-Bağdâdî (v. 317/929), İbn-i Rüstem Ahmed b. Muhammed et-Taberî, Ebû bekir b. el-Haddâd (v. 344/955), Muhammed b. el-Velîd b.Vellâd (v. 332/943)

⁷² es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

⁷³ Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı", s. 159.

⁷⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 16.

⁷⁵ Bazı kaynaklarda ismi Hasan b. 'Uleyb olarak geçmektedir. Bk. Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'at*, c. I, s. 362.

⁷⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 17; Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'at*, c. I, s. 362.

dır.⁷⁷ Nehhâs bu hocasından kitabında حدثنا سمعت kalıplarını kullanarak rivayette bulunmaktadır.⁷⁸

Ayrıca Kûfe’de Muhammed b. el-Hasan b. Semmâ’a, Enbar’da Muhammed b. Ca’fer b. Ebî Davûd el-Enbârî, Ahmed b. Ca’fer b. Muhammed b. Semmân, Remle’de Ubeydullah b. İbrâhim el-Bağdâdî, Gazze’de Hasan b. Ferec gibi âlimlerden dersler almıştır.⁷⁹ Kıraat alanında rivayetlerde bulunduğu hocaları ise Ebu’l-Hasen b. Şenebûz (v. 328/939), Ebu Bekir Dâcûnî (v. 324/ 935), Ebu Bekir b. Yûsuf (v. 337/948)⁸⁰ tur.

Ayrıca bu bölümde Nehhâs’ın ilmî alanda yetişmesine vesile olan, fikirlerinden yararlandığı, yaptığı rivayetlerle eserlerinde isimlerini zikrettiği hocalarından öne çıkan bazıları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Zeccâc (v. 311/923)

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc⁸¹ el-Bağdâdî’dir.⁸² Arap dili ve edebiyatı âlimi ve müfessirdir. 241/855 veya 230/844 yılında Bağdat’ta dünyaya geldi ve hayatını bağdatta sürdürdü. çocukluğundan itibaren camcılıkla ilgilendiğinden “Zeccâc” lakabıyla anılmıştır. İlme karşı sevgisi sebebiyle Bağdat’taki ilim meclislerine katılmaya başladı. İlk başlarda Kûfe mektebinin en önemli isimlerinden Sa’leb’in derslerine iştirak ederek kısa zamanda onun gözde talebeleri arasında yerini aldı. Daha sonra Basra mektebinin öncü şahsiyeti olan Müberred’in önce derslerinin müdavimi sonra da dostu ve arkadaşı oldu. Nehhâs, Zeccâc’tan ders almış ve Sîbeveyhî’in *el-Kitâb* adlı eserini Zeccâc’dan okumuştur.⁸³ Zeccâc Nehhâs’ın, fikirlerinden çokça yararlandığı âlimlerden biridir ve Nehhâs hem *İ’râbu’l-Kur’ân*’ında hem de *Şerhu’l-kasâidi’t-tis’a* adlı eserinde bu hocasından duyduklarını çokça aktarmaktadır.⁸⁴

⁷⁷ Muhammed Eroğlu, “Nehhâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, c. XXXII, s. 542-543; Suyûtî, *Buğyetü’l-vu’at*, c. I, s. 362; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 15; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Halid Ali, c. I, s. 7; Ebu’l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ fî Tabakâti’l-Udebâ*, thk. İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetu’l-Mezar, Zerkâ’-Ürdün 1985, s. 218; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed Mehdî el-Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühû*, thk. Mustafa Abdülkadir ‘Atâ, Dâru’l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrût 1417, c. XXI, s. 49.

⁷⁸ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 11.

⁷⁹ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 13-17.

⁸⁰ Suyûtî, *Buğyetü’l-vu’at*, c. I, s. 362.

⁸¹ Ebu’l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnu’n-Nedîm, *el-fihrist*, thk. İbrahim Ramadân, II. Baskı, nşr. Dâru’l-Ma’rife, Beyrût - Lübnan 1417/1997. s. 84.

⁸² Emrullah İşler, “Zeccâc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2013, c. XLIV, s. 173-174.

⁸³ Güney, “Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın Hayatı”, s. 163.

⁸⁴ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 14.

Zeccâc Bağdat'da hicrî 311, miladi 923 senesinde vefat etmiştir. *Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-iştikâk*, *Kitâbu'l-kavâfi*, *Kitâbu'l-arûz*, *el-Muhtasaru'n-nahvi*, *Kitâbu'l-emâni*, *Kitâbu mâ yensarifu ve mâ lâ yensarif* gibi kıymetli eserlerin müellifidir.⁸⁵

İbn Keysân (v. 320/932)

Tam adı Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî'dir. Dil, edebiyat, tefsir ve hadis alanlarında âlimidir. Güçlü bir zekâyâ, kuvvetli bir muhakeme ve hâfızaya sahip olan İbn Keysân, önce Kûfe dil mektebinin lideri Sa'leb'in ders halkasına katılarak Kûfe nahvini öğrenmiş ve daha sonra Basra dil mektebi öncüsü Müberred'in ders halkasına dâhil olarak iki mektebin usullerini ve aralarındaki ihtilâflı konuları da öğrenme fırsatı bulmuştur.⁸⁶ İbn Keysân her iki ekol arasında orta bir yol tutturmuşsa da tabakât yazarı ez-Zübeydî'ye göre görüşlerinde Basra ekolüne meyli söz konusudur.⁸⁷ İbn Keysân kendine has bir ekol geliştirdiğinden şâz kıraatlardan, dolayısıyla da şâz kıyaslardan da yararlanmışır.⁸⁸

Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Me'âni'l-Kur'ân* ve *Şerhu'l-kasâid* adlı eserlerinde İbn Keysân'dan alıntılarda ve rivayetlerde bulunmaktadır. İbn Keysân'ın nahiv, lugat, edebiyat, kıraat, tefsir, Kur'an ve hadis ilimlerine dair pek çok eser telif ettiği ifade edilmektedir; ancak bunların çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır.⁸⁹

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî (v. 328/940)

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî'dir. Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri ve hadis âlimidir. Kıraat ilmini babasından almasının yanı sıra babasını da yetiştiren babasının amcası Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî'den de almıştır. Abbâsi Halifelerinden Râzî Billâh'ın mahtumlarının eğitim görevi ona verilmiştir. Kendisi hadis dersleri de vermiş hatta meşhur muhaddis Dârekutnî de onun talebeleri arasındadır. Kendisinin islami ilimlerin tamamında üstad olduğunu söyleyenlerin yanı sıra kayıtlarda Arap dili ve edebiyatı üzerine Kûfe ekolüne onun kadar vakıf olan başkaca bir âlimin bulunmadığı yer almaktadır. kıraât dil ve Edebiyat alanlarında birçok eserleri vardır. Kendisinin imam lakaybı

⁸⁵ Emrullah İşler, "Zeccâc", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2013, c. XLIV, s. 173-174.

⁸⁶ İsmail Durmuş, "İbn Keysân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, c. XX, s. 134-136.

⁸⁷ Muhammed b. el-Hasan b. Abdillâh Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, II. Baskı, nşr.Dâru'l-Me'ârif, yy., ty,s. 153.

⁸⁸ İsmail Durmuş, "İbn Keysân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, c. XX, s. 134-136.

⁸⁹ İsmail Durmuş, "İbn Keysân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, c. XX, s. 134-136.

ile bilinmesine vesile olan eseri ise kıraât alanında olup *Kitâbü İzâhi'l-vaḳf ve'l-ibtidâ* adlı eseridir.⁹⁰

Niftaveyhî (v. 323/935)

Arap dili, edebiyatı ve kıraat âlimidir. Tam adı, Ebû Abdillâh İbrâhim b. Muhammed b. Arefe b. Süleymân b. el-Atekî el-Ezdî el-Vâsîtî'dir. Niftaveyhî lakabı ile tanınır.⁹¹ Görünüşü hakkında oldukça esmer bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir. Hem bu sebepten hem de gramer konusunda Sîbeveyhî'nin metodu üzerine dersler vermesi ve onun eserini çok okutması sebebiyle Sibeveyhî için kullanılan vezin ile aynı olmak üzere Niftaveyhî lakabıyla anılmıştır. Kıraat alanında üstadları Muhammed b. Amr b. Avn el-Vâsîtî, Ahmed b. İbrâhim b. el-Heysen el-Belhî ve Şuayb b. Eyyûb es-Sarîfinî'dir.⁹² Elli yıl kadar cami tedrisi ile ilim halkalarına üstadlık yapan Niftaveyhî, 323 yılının Rabiü'l-evvel ayının 12'inde Bağdatt'ta vefat etmiştir.

1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri

Nehhâs, yaşadığı zamanın önde gelen ve saygı duyulan âlimlerindendi. Edepli ve tevâzû sahibi ilim ve fazilet yüklü, kâmil bir şahsiyetti. Fikir ehlinin eserlerini araştırırdı. Kendisine kapalı gözüken ilmi konuları ehil olan âlimlere danışır ve farklı görüşlere başvurmadan çekinmezdi. Kalemî hitabetinden daha iyi olduğu için konuşmaktan çok yazmayı tercih ederdi.⁹³

Nehhâs'ın kişiliği ve ilmî şahsiyetinden bahseden bazı âlimlerin görüşleri ise şöyledir: İbn-i Kesîr (v. 774/1372), *el-Bidaye ve'n-nihâye* isimli eserinde Nehhas'ı şu ifadelerle anlatır: “Nehhâs Mısır asıllı nahiv âlimidir. Arap dil bilimi sahasında, tefsir ve edebî alanda önder bir kişiliktir. Yine başta Tefsir olmak üzere farklı bilim dallarında pek çok eser kaleme almıştır. O, Müberred'in arkadaşları ile buluşmuş, onlardan hadis dinleme fırsatı elde etmiş ve rivayetlerde bulunmuştur. İlim taliplileri kendisinden pek çok ilmî konuda yararlanmışlardır. Nahiv ilmini Ali b. Süleyman el-Ahvas, Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî (v. 328/940), Ebû İshâk ez-Zeccâc, Niftaveyhî ve diğerlerinden almıştır. Nisâî'den hadis rivayet etmiştir.”⁹⁴

ez-Zehebî (v. 748/1347) ise onun hakkında şöyle demektedir: “Nehhâs, allâmedir, Arap dilinde önderdir. Telif ettiği Pekçok eseri mevcuttur. Bağdat'a gitmiş ve Zeccâc'tan ilim tahsil

⁹⁰ Emin Işık, “İbnü'l-Enbârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2000, c. XXI, s. 24-26; Şemseddin ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtü'l-meşâhîru ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, yy. 2003, c. VII, s. 564.

⁹¹ Zehebî, *Siyer-i a'lâmu'n-nubelâ*, c. XV, s. 75.

⁹² Zülfişkar Tüccar, “Nifteveyh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, c. XXXIII, s. 82-83.

⁹³ ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, s. 220.

⁹⁴ Ebu'l-Fedâ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, nşr. Dâru İhyâu't-turâsi'l-Arabî, yy., 1988, c. XI, s. 251.

etmiştir. Zamanının öne çıkan isimlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî ve Niftaveyhî ile Mısırlılar adına münazaralara çıkmıştır. Ca'fer b. A'yan, Dimyâtî, İbn-i Ğuleyb, Hâfiz Nesâî, el-Firyâbî, İbn-i Semmâ'a ve Ömer b. Ebî Ğaylân'dan hadis rivayet etmiştir.”⁹⁵

es-Safedî (v. 764/1363) Nehhâs hakkında şunları söyler: “O nahiv âlimidir. Bağdat'a gitmiş ve el-Müberred'in erkadaşlarından ilim tahsil etmiştir. Orada Sîbeveyhî'in el-Kitâb'ını Zeccâc'a okumuştur. Edebiyat ve Kur'ân ilimleri alanlarında eserler yazmıştır. Benzersiz bir âlimdir. Kâmil bir ilim adamı olup, güzel bir kişiliğe sahiptir.”⁹⁶

ez-Zübeydî (v.379/989) ise: “Eserlerinde rivayeti bol bir uslûbu vardı. Benzersiz eserlerini ortaya çıkarabilmek için adeta kalemiyle o kadar çok baş başa kalırdı ki insanlar onu göremezlerdi. Pekçok te'lif eseri bulunan ve ilmi çok geniş bir âlim şahsiyetti. Kıraat konusunda çok fazla vucûhât derlemesi sebebiyle ta'lîl ve tercih yolunu seçmediği de söylenebilir. Kur'ân ilimleri konusunda pek çok faydalı eserleri bulunmaktadır. Telif eserlerinde içinden çıkamadığı ağır konuları fikir ve fıkıh ehline danışmaktan geri durmaz, asla kibre kapılmazdı.”⁹⁷

1.2.1. Talebeleri

Nehhâs, doğduğu ve büyüdüğü memleketine geri döndükten sonra Mısır'a yerleşti ve bundan sonraki hayatını ilim taliplerine dersler vermeye ve yeni eserlerini telif etmeye ayırmıştır. Eserlerini nesiller boyu yaşatacak, islam ilim geleneğinin devam ettiği her yere ulaştıracak pek çok kıymetli ilim adamı yetiştirmiştir. Kaynaklarda Nehhâs'ın on dört talebesinden bahsedilmekte ve Mısır'lı üç talebesinin dışında kalan diğer talebelerinin çoğunun ise Endülüs asıllı oldukları aktarılmaktadır.⁹⁸ Bazı önemli talebelerini şöylece sıralayabiliriz:

Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebû Bekr el-Udfuvî el-Mısırî (v. 388/998)

Mısır'ın Asvan şehrine yakın bir şehir olan Udfûv asıllı olduğu için bu lakabı ile anılmaktadır. Sîka bir muhaddis, iyi bir müfessir, kıraat ve nahiv âlimidir. (304/916) yılında dünyaya gelmiştir. Kıraat ilmini, Muzaffer b. Ahmed b. Hemedân'dan semâ yoluyla almıştır. Nehhâs'ın arkadaşlarından olup onun derslerine devam etmiş onun kitaplarını tavsiye etmiştir. el-Kıftî onun için “Mısırlı olsun veya olmasın yaşadığı asrın âlimlerinin efendisidir. Ondan seçkin kişiler ders alır devlet adamları ve eşrafın faziletli insanları onun ilim meclisine gelmeyi

⁹⁵ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c. XV, s. 401.

⁹⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

⁹⁷ ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, s. 220-221; Güney, “Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı”, s. 162.

⁹⁸ Güney, “Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı”, s. 164-165.

adet edinirlerdi. Tefsir alanında tasnif edilmiş en büyük eser ona aittir.” demektedir.⁹⁹ Ya’kût ise onun *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd* adlı beş ciltlik büyük bir eseri de vardır.¹⁰⁰ der. ez-Zehebî ise kadı Abdurrahman Fâdîl tarafından vakfedilmiş olan ve bir nüshasının Mısır’da bulunduğunu söylediği 120 ciltten oluşan bir tefsir kitabının varlığından söz etmektedir. El-Udfuvî, Hicri 388/998 yılının Rebiulevvel ayında Mısır’da vefat etmiştir.¹⁰¹ ed-Dânî, onun hakkında kıraât-i aşere imamlarından Nâfi’nin ikinci râvîsi olan Verş kıraâtı açısından zamanın önderi olduğunu, Arap dili ve belâğatı alanında geniş bilgisi ile şöhret bulduğunu ifade eder.¹⁰²

Muhammed b. Yahyâ b. Abdüsselâm el-Ezdî en-Nahvî (v. 358/969)

er-Rabahî ya da bazı kaynaklarda er-Rabâcî¹⁰³ diye de tanınmaktadır. Kurtuba eşrafındandır, aslen Ceyyân’lı olduğu bilinmektedir. Kendisi, Yezid b. Muhalleb’in oğlu olduğunu söylemektedir. Tahsil hayatına ilk olarak Kurtuba’da başlamış ve Kasım b. Esbağ’ın yanı sıra diğer farklı âlimlerden de ders almıştır. İlim yolculuğunda Doğuya doğru yönelmiş ve Mekke’ye giderek İbnu’l-’Arabî’den tedrisine dâhil olmuştur. Mısır’da Nehhâs’dan, A’lân b. Hasan’dan, İbn Vellâd ve diğer âlimlerden de yararlanmış. Arap dili alanına daha fazla yönelen el-Ezdî aynı zamanda fakih ve imam olarak anılır. Sîbeveyhî’in el-Kitâb’adlı eserini Nehhâs’dan okumuştur. Yaptığı istinbatlarda çok titiz davranan kıyasta ustalığı olan latif bir kişiliğe sahiptir. Hicri 358, miladi 969 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.¹⁰⁴

Ebû Abdullah Muhammed b. Horasânî en-Nahvî (v. 386/996)

“Benü’l-Eğleb’in mevlâsı olup, Nehhâs’dan tüm eserlerini dinleyip öğrendi. Kıraat ilmini Muzaffer b. Ahmed b. Hemedân’dan aldı. Sıkılıyye’de (386/996) yılında 76 yaşında iken vefat etmiştir.”¹⁰⁵

Ebû Muhammed Abdü’l-Kebir b. Muhammed el-Cezerî el-Endelûsî (v. 360/970)

Ebâ Muhammed künyesi ile anılırdı. Kurtuba’da ve Mekke’de aldığı kıraat derslerinin ardından ilim için Mısır’a gitmiş ve orada Nehhâs’tan dersler almıştır. Kıraat ilmini ezberlemiş

⁹⁹ el-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, c. III, s. 186.

¹⁰⁰ Şihâbudîn Ya’kût, *Mucemu’l-buldân*, II. Baskı, nşr. Dâru Sâdr, Beyrut 1995, c. I, s. 126.

¹⁰¹ Mehmet Suat Mertoğlu, “Üdfüvî, Muhammed b. Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, c. XLII, s. 281-282; Zehebî, *Târihu’l-İslâm* c. VIII, s. 642-643.

¹⁰² Güney, “Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın Hayatı”, s. 165.

¹⁰³ Ebü’l-Velîd el-Ezdî, *Târihu Ulemâi’l-Endelüs*, Mektebetü’l-Hancî, II. Baskı, Kahire 1988, c. II, s. 71.

¹⁰⁴ ez-Zübeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn*, s. 310; Güney “Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın Hayatı”, s. 165-166.

¹⁰⁵ Güney, “Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın Hayatı”, s. 166.

mahir bir âlimdi.¹⁰⁶ Muhammed b. Eştat, Muhammed b. Ali el-Edfûvî'den aldı. Ebû Gânim el-Muzaffer b. Ahmed ve Nehhâs'tan ders okudu."¹⁰⁷

Nehhâs'ın hal tercemelerini veremediğimiz diğer talebeleri de şunlardır: Muhammed b. Müferrec b. Abdullah el-Mu'âfirî (v.371/981), Ebû Süleyman Abdusselam b. Es-Semah b. Nâbil (v.387/997),¹⁰⁸ Abdüsselâm b. eş-Şemh b. Nabil b. Abdillâh el-Hevvârî (v.387/997), Münzir b. Said b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Kâsım el-Bellûtî (v.335/946), Fadlullâh b. Said b. Abdillâh b. Abdirrahmân el-Kuzenî (v.335/946), Muhammed b. İshâk b. Münzir b. İbrahim b. Selim b. Ebû İkrime (v.367/977), Hattâb b. Mesleme b. Muhammed b. Said el-'İyâdî (v.372/982), Ömer b. Muhammed b. Arrâk b. Muhammed Ebû Hafs el-Hadramî el-Mısırî (v.388/998m), Süleymân b. Muhammed ez-Zehrâvî, Ebû İmrân Mûsâ b. Hüsyn en-Nahvî es-Sükkerî, Ebu'l-Abbâs Hakem b. Muhammed b. Ebî İshâk et-Temmâr el-Basrî, zikredilen son üç talebesinin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁹

1.2.2. Eserleri

Bazı kaynaklarda Nehhâs'ın 50'yi aşkın eserinin olduğu kaydedilmiştir.¹¹⁰ Eserlerinde oldukça yoğun bir vucûhâta yer vermiş; dil, kıraat, nahiv, hadis ve fıkıh hocalarından çokça rivayetlerde bulunmuştur. Onun eserlerini Kur'ân ilimleri ve Arap dili ve edebiyatı olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Nehhâs'ın matbu eserlerinin yanı sıra el yazması eserleri de mevcuttur. Bazı eserlerinin, Bağdat'ın Moğol istilâsı sırasında kaybedildiği zikredilmektedir.¹¹¹ Onun eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *İ'râbu'l-Kur'ân*: Nehhâs'ın bu eseri hakkında ileride detaylı olarak bilgi verilecektir.
2. *Me'âni'l-Kuran*: Nehhâs'ın hal tercemesini veren kaynakların pek çoğunda bu unvanla geçmektedir.¹¹² Bazı eserlerde ise *el-Me'ânî* ismiyle yer almıştır.¹¹³
3. *el-Âlim ve'l-müte'allim fî me'âni'l-Kur'ânî'l-Kerîm*: *İ'râbu'l-Kur'ân* muhakkiki Zühreyl Gâzî Zâhid, İbn Hayr el-İşbîlî'nin *Fehrese*'sinde *el-Âlim ve'l-müte'allim fî*

¹⁰⁶ İbnü'l-Farâdî Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1408/1988 c.1, s. 339.

¹⁰⁷ Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı", s. 166.

¹⁰⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zühreyl Gâzî Zâhid, I, 19.

¹⁰⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zühreyl Gâzî Zâhid, I, 18-21; Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı", s. 164-166.

¹¹⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zühreyl Gâzî Zâhid, c. I, s. 26.

¹¹¹ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, nşr. Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, Mekke h.1409, s. 7-8; Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı", s. 168.

¹¹² ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, c. I, s. 220-221; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

¹¹³ el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, c. I, s. 137; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, Dâr Sâdr, Beyrut ty., c. I, s. 100.

me'âni'l-Kur'ân adıyla kayıtlı olan bu eserin¹¹⁴ *Me'âni'l-Kuran* ile aynı eser olduğunu söylemektedir.¹¹⁵

4. *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Bu eser de Nehhâs'ın hal tercümesinden bahseden eserlerde *en-Nâsih ve'l-Mensûh* adıyla zikredilirken İbn Hayr *Fehrese*'sinde, ez-Zübeydî *Tabakât*'ında, ez-Zirkilî *el-A'lâm*'ında ve Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn* adlı eserinde *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuhû* ismiyle zikredilmektedir.¹¹⁶ Zübeydî bu eseri ayrıca *Kitâbun Hasenun* olarak anar.¹¹⁷

5. *Kitâbu'l-envâr*: incelemekte olduğumuz hâşiyesini ve ta'lîki'ni Abdulmun'im'in yaptığı Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân*'ında zikri geçen bu eser,¹¹⁸ Şihâbuddîn Y'akût'un *Mu'cem*' adlı kitabında da bahsedilmektedir.¹¹⁹ Bununla beraber es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât* adlı eserinde *Kitâbu'l-envâr* adıyla Nehhâs'a ait bir eserden bahsetmektedir.¹²⁰ Söz konusu iki eserin isim benzerliği dışında aynı eser olduklarına dair bir bulguya rastlanmamıştır.

6. *Şerhü'l-kasâ'idi't-tis'a'l-meşhûrât: Î'râbu'l-Kur'ân* muhakkik'i Züheyr Ğâzî Zâhid, Nehhâs'ın bu kitabına ait 24 adetten fazla el yazma nüshalarının dünya kütüphanelerinde bulunduğunu, Brockelmann'ın (ö. 1956) *Târîhü'l-edebi'l-Arabî* adlı eserinde bunların çoğundan bahsettiğini kaydetmektedir.¹²¹

7. *Şerhü ebyâti Sîbeveyhî*: Bu kitap aynı zamanda *Tefsîrû ebyati Sîbeveyhî*¹²² ve *Şerhü ebyati'l-Kitâb*¹²³ isimleriyle de anılmaktadır. Kıftî bu kitap hakkında “daha önce bir benzeri bulunmamıştır ve sonrasında gelenler onun türevleridir.” demektedir.¹²⁴ Muhakkik Zâhid, bulunan diğer nüshalarından ve aralarındaki farktan bahsetmektedir.¹²⁵

8. *et-Tuffâha fi'n-nahv*: Bu eser 1965 yılı 32. Bilim konseyleri kongresi esnasında Irak ilmî meclisi tarafından Korkis İ'vad'a tahkik ettirilmiş ve basımı iki nüsha halinde gerçekleştirilmiştir. 31 bölümden oluşan bu eser Arapçayı yeni öğrenenler için kolay ve basit

¹¹⁴ İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 57.

¹¹⁵ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 27.

¹¹⁶ İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 45, 327; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, c. I, s. 220; Hayruddin Muhammed ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, XV. Baskı, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, yy. 2002, c. I, s. 208; el-Hâc Halîfe Mustafa Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941, c. II, s. 1920; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. I, s. 99; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237; Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibratu'l-yakazân fi ma'rifeti ma ya'tebiru min havâdisi'z-zamân*, I. Baskı, nşr. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût – Lübnan 1417/1997, c. II, s. 245.

¹¹⁷ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, c. I, s. 220.

¹¹⁸ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. I, s. 3.

¹¹⁹ Şihâbuddîn Ya'kût, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, c. I, s. 469.

¹²⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

¹²¹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 28-29.

¹²² el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, c. I, s. 136; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. I, s. 99; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, c. I, s. 208.

¹²³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237; İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 279.

¹²⁴ el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, c. I, s. 136.

¹²⁵ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 30.

bir üslupla telif edilmiştir. Eser hacminin küçüklüğüne karşın kısa, öz ve çok faydalı bilgiler içermektedir.¹²⁶

9. *Kitâbu'l-Kat'u ve'l-İ'tinâf: Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ* adıyla da zikredilmektedir.¹²⁷ İbn Hallikân'ın *vefâyât*'ında Suğrâ ve Kübrâ olmak üzere iki nüshasının varlığından söz edilmektedir.¹²⁸

10. *el-Lâmât*: Lam harfinin durumları ile ilgili bilgileri içeren bu eserin ismini İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*'sinde zikretmektedir.¹²⁹

11. *el-Kâfi fi'n-nahv*: Bu kitap bu ismin yanı sıra bazı kaynaklarda *el-Kâfi fi ilmi'l-Arabiyye* adı ile de geçmektedir.¹³⁰

12. *el-Mukni'*: Nehhâs'ın bu kitabı Kûfe ve Basra ekollerinin arasındaki ihtilaflı meseleleri konu edinmektedir.¹³¹ "*İhtilâfu'l-Kûfiyyîn ve'l-Basriyyîn*" adıyla da geçmektedir.¹³²

13. *Şerhü'l-mu'allegâti't-tis'a*: Bu eserin içerdiği dokuz Arap kasidesi şunlardır: İmriu'l-Kays, en-Nâbiğatu'z-Zübyânî, Züheyr b. Ebi Sulma, Tarafa b. Abd, 'Anteratu'bnü's-Şeddâd, 'Amru'b-nu Kulsûm, el-A'sâ, el-Hâris b. Hillize, Lebîd ibnü'l-Ebras.¹³³ Bu eser bazı kaynaklarda *Şerhü'l-mu'allegâti's-seb'a* ya da *Mukaddemâtu't-tis'a* adıyla geçmektedir.¹³⁴

14. *el-İhtisâru tehzîbi'l-âsâr*: Nehhâs'ın, Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eserine yapmış olduğu muhtasarıdır.¹³⁵

15. *Şerhü'l-mufaddaliyyât*: Kâtip Çelebi Nehhâs'ın bu eserinin adı olan Mufaddaliyyât'tan kastın İsmu't-tafdil'ler demek olduğunu ifade etmektedir.¹³⁶

16. İsimlerini zikrettiğimiz bu eserlerin yanı sıra kaynaklarda Nehhâs'a ait olduğu kaydedilen fakat içerikleri hakkında detaylı bilgilere rastlayamadığımız diğer eserler de şunlardır:

17. *İştikâku esmâillâhi te'âlâ*,¹³⁷ *Kitâbü'l-iştikâk*, *Ahbâru's-Şu'arâ*, *Edebü'l-küttâb* ya da *el-Küttâb*, *Sanâ'atu'l-küttâb*, *edebi'l-mülûk*, *Şerhü Sîbeveyhî*, *Kitâbu Sîbeveyhî*, *Tevâlîf*, *Kitâbü'l-hayl*, *'Umdetu'l-küttâb*, *Halku'l-insan*, *Tefsîru aşreti devâvîn li'l-kitâb*,

¹²⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 30.

¹²⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 31; İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 42.

¹²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c. I, s. 99; Eserin kayıtlı el yazma nüshaları hakkında daha geniş bilgi için bk. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 31-32.

¹²⁹ Şemseddîn Ebu'l-Hayr İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurrâ*, nşr. Mektebetu İbn Teymiyye, yy. h. 1351, c. I, s. 597; Daha geniş bilgi için bk. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 32-33.

¹³⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

¹³¹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237.

¹³² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. I, s. 3.

¹³³ İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 328.

¹³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c. I, s. 100.

¹³⁵ İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 169.

¹³⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1920.

¹³⁷ Bazı kaynaklarda *Tefsîru esmâullâhi 'azze ve celle* adıyla geçmektedir bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, c. I, s. 220.

*Ahbaru's-su'arâ, Tabakâtu's-su'arâ, Kitâbü me'âni's-şi'r, Teşîru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Tabakâtu'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât, Makâmât, Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuhû.*¹³⁸

¹³⁸ Eserler Hakkında geniş bilgi için bk. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, c. VII, s. 237; İbn Hayr, *el-Fehrese*, c. I, s. 169, 279, 338, 344, 390; ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, c. I, s. 220-221; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, c. I, s. 208; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, c. I, s. 99-100; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, c. I, s. 208; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 722, 1043, 1106, 1107, 1459, 1787, 1920.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER en-NEHHÂS'IN İ'RÂBU'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN KIRAÂT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde önce İ'râbu'l-Kur'ân ilmi hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Daha sonra konu Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin önemi, eserde kullanılan ıstılahlar, eserin uslubu, kaynakları ve istişhatları başlıkları altında genişletilerek incelenmeye çalışılacak ve Âl-i İmrân sûresinin kısaca tanıtılmasının ardından sûre kıraât ilmi açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2.1. İ'râbu'l-Kur'ân İlmî

Sözlükte bir şeyi açıklamak dile getirmek¹³⁹ veya bir şeyin açık olması¹⁴⁰ anlamlarına gelen “i'râb” kelimesi ıstılahta “amillerin¹⁴¹ değişmesi sebebiyle kelimenin sonunda lafzen veya takdiren meydana gelen değişiklik” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴² İ'râb ifadesinin Kur'ân kelimesiyle birleşmesinden meydana gelen “İ'râbu'l-Kur'ân” tabiri ise önce nahiv ilmi içerisinde doğmuş, daha sonra yeni bir ilim dalı olmak üzere müstakil bir disiplin haline gelmiştir.

İ'râbu'l-Kur'ân ilminin esasları Kur'ân delilleri üzerine kurgulandığından dolayı nahiv âlimlerinin bazılarının *İ'râbu'l-Kur'ân* vecihlerine yöneldiklerini bazılarının ise Ferrâ'nın (v.207/822) *Meânîl-Kur'an* adlı eserinde, İbn-i Cinnî'nin *el-Muhtesab* adlı eserinde ve İbn-i Fâris'in *el-Hucce* adlı eserinde olduğu gibi i'rab ve kıraât vecihlerini bir araya toplama yolunu tercih ettiklerini görmekteyiz.

İ'râb manaya ulaştıran bir yoldur. Arapçayı diğer büyük dillerden ayıran özellik belki de mana ve i'râb arasındaki bu yakın bağıdır. Bu tertip üzere bakıldığında Kur'an'ın anlaşılmasında ilk olarak Arapça metnin anlaşılması sonra da sahih bir kıraat üzere okunması gelmektedir. Yani Kur'an sahih bir vecihle i'rab edilmiş olmalıdır. Gerçek şu ki Kur'ân'ı tefsir edebilmek için İ'râbu'l-Kur'ân zaruri olup, kıraat ilminden asla ayrılamaz. Bu yüzden burada bir biriyle irtibatlı üç ilim vardır ki bunlar tefsir (tevil) ilmi, i'râb ilmi ve kıraat ilmidir. Bu

¹³⁹ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 766.

¹⁴⁰ Cemaleddin İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâr Sâdr, (İlk Baskı), Beyrût 1990, c. I, s. 588.

¹⁴¹ Âmil, kelimenin irabını belirleyen şeydir. Bk. Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'l-Kitâbü'l-İlmiyye, Lübnan - Beyrut, 1403/1983, s. 145.

¹⁴² Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, s. 31; Temel, “Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân*'ında “Lahn” Tartışmaları”, 15/1 (2015), s. 86.

itibarla hiçbir tefsir kitabının muhtelif kıraat vecihlerine ve i'rab vecihlerine değinmemesi düşünülemez.¹⁴³

“*İ'râbu'l-Kur'ân*” tabiri son tahlilde “Allâh kelâmının her çeşit lafzî, takdîrî ve mahallî ifâde tarzlarını, manaları karşılayış biçimlerini, cereyân ettiği temel düstûrları, nâzil olduğu dilin tâbi olduğu gramer kurallarını âyet-i kerîmelere uygulayarak, onları Allâh'ın murâdına en uygun manaları elde etme sanatı” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴⁴ Daha kısa bir şekilde ifade edecek olursak “*İ'râbu'l-Kur'ân*”, Kur'ân ayetlerini cümle yapısı yönünden ve gramer kuralları ışığı altında inceleyen ilim dalına verilen isimdir.¹⁴⁵ “*İ'râbu'l-Kur'ân*” tabiri aynı zamanda, garîb kelimelerin izahına yer vermekle birlikte daha çok nahiv, sarf ve i'rab ağırlıklı olan eserlerin genel adıdır.¹⁴⁶ Nehhâs'ın “*İ'râbu'l-Kur'ân*” isimli eseri de bu tür eserlerin özelliklerini yansıtmaktadır.

2.2. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* Adlı Eseri

Çalışmamız esnasında Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinin bir ta'likine ve iki ayrı tahkikine ulaşabildik. Bunlardan ilki Abdülmün'im Halil İbrahim tarafından ta'liki yapılan ve h. 1421 de Beyrut'ta ilk baskı olarak neşredilen *İ'râbu'l-Kur'ân li'n-Nehhâs* isimli eserdir. Beş cilt haindeki bu eseri çalışmamıza temel olarak aldık.¹⁴⁷ İkincisi ise çalışmamızda oldukça faydalandığımız Züheyr Ğâzi Zâhid tarafından tahkiki yapılan ve ilk baskısının 1985 yılında Mektebetu'n-Nehdâ ve Âlemu'l-Kutub tarafından neşredildiği *İ'râbu'l-Kur'ân li Ebî Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs* isimli eserdir. Eser şu an 27190 kayıt numarası ile Kahire Üniversitesi Dâru'l-'Ulûm Külliyesi'nin kütüphanesinde 5 cilt halinde bulunmaktadır.¹⁴⁸ Son olarak eserin ulaşabildiğimiz diğer bir tahkiki ise Şeyh Hâlid Ali tarafından yapılmış olup 2008 yılında Dâru'l- Ma'rife tarafından ikinci baskı olarak Kahire'de neşredilen *İ'râbu'l-Kur'ân li Ebî Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs* isimli eserdir. Bu eser tek cilt halinde olup 1390 sayfadan oluşmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, c. I, s. 8-9.

¹⁴⁴ Durmuş Ali Kayapınar, “İ'râbu'l-Kur'ân - Kur'ân-ı Kerim'in Gramerine Giriş”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1990), s. 331-371.

¹⁴⁵ Abdülhamit Birişik, “İ'râbu'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 376-379; Ali Bulut, “Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbu'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)”, *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12-13 (2001), s. 391-408.

¹⁴⁶ Bulut, *Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı*, s. 403.

¹⁴⁷ <http://shamela.ws/index.php/book/23587> (16.Haziran.2016).

¹⁴⁸ https://archive.org/stream/nahhas_4#page/n0/mode/2up (16.Haziran.2016).

¹⁴⁹ <http://waqfeya.com/book.php?bid=3695> (16.Haziran.2016).

2.2.1. Eserin Önemi

Bu eser kendi dönemine kadarki ilmî mükteşebâtı bize aktarması bakımından önemli bir konuma sahiptir. Başka bir deyişle bu eser, Nehhâs'ın hocalarından aldığı malumatları ve daha önceki âlimlerin topladığı pek çok bilgiyi içermesi bakımından alanında mümtaz bir yere sahiptir.¹⁵⁰

Nehhâs'ın bu eserinden daha önce Zeccâc'ın lugat ve i'rab yönünden tahlillerde bulunduğu *Me'âni'l-Kur'ân* ve *İ'râbuhu* isimli bir eserin olmasına rağmen Nehhâs'ın kaleme aldığı *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı bu eser için kendisinden önceki âlimlerin bu alanda sarf ettikleri sözleri ve ilmi görüşleri çokça derlemesi açısından elimize ulaşmış bu derinlikte ve bu kapsamda yazılan ilk eserdir diyebiliriz.¹⁵¹ Bu anlamda eser önceki döneme ait günümüze ulaşamayan eserlerin içeriğine dair önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bu tür bilgilere fazlaca yer verilmiş olması sebebiyle eser, ansiklopedik bir görünüm arz etmektedir. Nehhâs'ın bu yollarla aktardığı vecihler arasında bazen bunlardan birini tercih ettiğini bazen de tercih dışı bırakarak sadece görüşleri naklettiğini görmekteyiz.¹⁵² Nehhasın bu eseri daha sonraki dönemlerde Kur'ân ilimleri açısından bir ilham kaynağı olmuştur.

İ'râb ile kıraat arasındaki ilişki Kur'an'ın anlaşılmasında ve yorumlanmasında o kadar büyük bir öneme sahiptir ki, pek çok âlim bu sahada çok sayıda eser kaleme almıştır. Bu eserlerden ön plana çıkanları şunlardır:¹⁵³

- 1- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ (v.207/822): *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 2- Ebû Mervân Abdu'l-Melik b. Habîb el-Mâlikî el-Kurtubî (v.239/854): *İ'râbu'l-Kur'ân* ve *el-vâdîha fî i'râbi-l-Fâtîha* adlı eserler
- 3- Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed Sicistânî (v.248/863): *İ'râbu'l-Kur'ân*; *Kitabu'l-kıraat*.
- 4- Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (v.286/899): *İ'râbu'l-Kur'ân*; *İhticâcu'l-kurrâ*.
- 5- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. Sa'leb. (v.291/904): *Ğarîbu'l-Kur'ân*; *Kitabu i'râbu'l-Kur'ân*; *Kitabu'l-kıraat*.
- 6- Ebu'l-Berakât Abdurrahman b. Ebi Said el-Enbârî (v.328/939)¹⁵⁴: *el-Beyân Fî*

¹⁵⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zühreyl Ğâzî Zâhid, c. I, s. 37.

¹⁵¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmîye, c. I, s. 4.

¹⁵² Temel, "Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân*'ında "Lahn" Tartışmaları", 15/1 (2015), s. 81.

¹⁵³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmîye, c. I, s. 8-9.

¹⁵⁴ Tam adı Ebu'l-Berakât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârîdir. Bazı kaynaklarda vefat yılı (577/1181) olarak geçmektedir. Ayrıca *Tabakâtü's- Şâfi'yyeti'l Kübrâ*'da Ebû Saîd künyesi de geçmektedir. Bk. Tâcuddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's- Şâfi'yyeti'l Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed Tannâhî – Abulfettah Muhammed el-Haluv, nşr. Hicr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', yy. h.1413, c. VII, s. 155-156; Ebu'l-

ğarîbi i'râbi'l-Kur'ân.

- 7- Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (v. 311/923): *İ'râbu'l-Kur'ân; Muhtasarı i'râbi'l-Kur'ân ve meânîhi*.
- 8- Hüseyin b. Ahmed, Ebû Abdullah İbn-i Hâleveyh (v. 370/980): *İ'râbu selâsîne sûra mine'l-Kur'ân*.
- 9- Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (v. 392/1002): *el-Muhteseb*.¹⁵⁵
- 10- Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî (v.430/1039): *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 11- Mekki b. Ebi Tâlib el-Kaysî el-Kayravânî (v.437/1045): *İ'râbu'l-Kur'ân; el-Keşfu an vucuhi'l-kıraati ve ileluha; el-Mûciz*.
- 12- Yahya b. Ali b. Muhammed, el-Hatîb et-Tebrîzi (v.502/1109): *el-Muhallas fî i'râbu'l-Kur'ân*
- 13- İsmail b.Muhammed b. el-Fadl el-İsbahânî (v.535/1142): *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 14- Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî (v. 616/1219): *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân; İ'râbu's-şevâz fî'l-Kur'an*.¹⁵⁶
- 15- Abdullatif b.Yusuf el-Bağdâdî (v. 629/1231): *el-Vâdiha fî i'râbi'l-Fâtiha*
- 16- el-Müntecib b. Ebi'l-İz el-Hemedânî (v. 643/1245): *el-Mufid fî i'râbu'l-Kur'âni'l-Mecîd*.¹⁵⁷
- 17- İbrahimb. Muhammed es- Sefâkusî (v. 742/1342): *el-Mücîd fî i'râbi'l-Kur'âni'l-mecîd*.
- 18- Ahmed b. Yusuf ibn-i Semîn el-Halebî (v. 756/1356): *ed-Dürri'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*.
- 19- Ahmed b. Yusuf b. Malik el Endülüsi (v.777/1376): *Tuhfetü'l-akrân fî mâ kuri'e bi't-teslîsi minel-Kur'ân*.¹⁵⁸
- 20- Nişancı zade Ahmed b. Muhammed (986/1560-61): Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl* edli eserine yazmış olduğu Haşiye ile A'râf sûresine kadar olan *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri.

Berakât el-Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Tâhâ Abdü'l-Hamîd Tâhâ, Heyetü'l-Masriyye, Mısır, 1400/1980, c. I, s. 5; Hulusi Kılıç, "Enbârî" TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 1995, c. XI, s. 172.

¹⁵⁵ İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) şâz kıraatlar ile ilgili şerhi hakkındadır. Bk. Mehmet Yavuz "İbn Cinnî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, 1999, s. 399.

¹⁵⁶ Bu eser *İ'râbu'l-kıraati's-şevâz* ismiyle de geçmektedir. Bk. Selami Bakırcı, "Ukberî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, c. XLVII, s. 66-67.

¹⁵⁷ Bu eser *el-Ferîd fî i'râbi'l-Kur'âni'l-mecîd* adıyla da geçmektedir. Bk. Ahmet Özel, "Müntecibüddîn el-Hemedânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, c. XXXII, s. 26.

¹⁵⁸ Tam adı Ebû Ca'fer Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik er-Ruaynî el-Gırnâtî el Bîrî'dir. Vefat yılı (779/1378), kitabının ismi de *Tuhfetü'l-akrân fî mâ kuri'e bi't-teslîs min hurûfi'l-Kur'ân* olarak geçmektedir. Bk. İsmail Durmuş, "Ruaynî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 175-176.

2.2.2. Eserin Üslûbu

Eser Kur'an'daki ayet sırasına ve düzenine göre ele alınmış ve müellif tarafından gerekli görülen yerlerde açıklama yoluna gidilmiştir. İhtiyaç duyulduğunda ayetlerin gramatik tahlilleri izah edilmiş, gerekli ölçüde kırâat farklılıklarına yer verilmiş ve bu kırâatlerin Arap diline tevcihi yapılmıştır.¹⁵⁹

2.2.3. Eserde Kullanılan İstilahlar

- 1- Naib-i Fail: Fâil'i söylenmeyen isimdir.¹⁶⁰
- 2- İşmam: Harfin işmamı damme ya da kesre harekesini koklatmak demektir. O da revmin harekesinden daha azdır. Çünkü işmam duyulmaz ancak dudak hareketinden belli olur ve işmam olan harf sakın ve ya sakın gibi olmalıdır.¹⁶¹ Başka bir ifadeyle harfin mahrecini hafifçe genizden hissettirerek duyurma, adetâ koklatmaya da işmam denir.¹⁶²
- 3- İmâle : Fetha'yı kesre'ye doğru, elif'i "yâ" ya doğru yönlendirmektir. Uzun bir fethanın okunması esnasında ortaya çıkan özel bir durumdur ki bu da açık bir fetha ile açık bir kesre arasındadır.¹⁶³
- 4- Beyân ve Tefsir: Temyîz.¹⁶⁴
- 5- Tebrîe: Cinsini nefyetmesi.¹⁶⁵
- 6- Tercüme ve Tekrîr: Basra dilcilerinin yanında bedel anlamındadır.¹⁶⁶
- 7- Hazf: Bazı lehçelerde yakın veya benzer sesler bir birini aştığında kolaylaştırmak için bu iki sestten birine yönelmektir. İster harfte olsun isterse kelimenin binasını ya da i'râbını gösteren hareketlerde olsun durum böyledir.¹⁶⁷
- 8- Hafîd harfleri: Cer harfleridir.¹⁶⁸
- 9- Lîn harfleri: Kendisiyle sesin uzatıldığı harflerdir, bunlar da “ و ”, “ ي ” ve “ ا ” harfleridir.
- 10- Revî: Sesi zayıflatarak harekeyi vermektir. Böylece âmâ olanların işitmesi için hafif bir sesle okumaktır.¹⁶⁹

¹⁵⁹ Temel, “Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'an'ında “Lahn” Tartışmaları”, 15/1 (2015), s. 80.

¹⁶⁰ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, c. I, s. 11.

¹⁶¹ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11.

¹⁶² Siraceddin Öztoprak, Kur'an Kırââtı, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 62.

¹⁶³ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11; Öztoprak, Kur'an Kırââtı, s. 62.

¹⁶⁴ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11

¹⁶⁵ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11

¹⁶⁶ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11

¹⁶⁷ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11

¹⁶⁸ Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'an, c. I, s. 11

¹⁶⁹ Öztoprak, Kur'an Kırââtı, s. 62.

- 11- İmâd: Basralılara göre fasıla anlamındadır.¹⁷⁰
- 12- Kat' : Durmak- arasını ayırmak manasına gelir. Lafızlar arasında durarak kelimeyi ya da cümleyi bir birinden ayırarak okumak şeklindedir.¹⁷¹
- 13- Muhalefe: Zahir bir sestir. Bazı arap lehçelerinin iki benzer sesi cem etmekten kaçarak kolay gelene meyletmesidir ki, bu iki sestem birinin uzun “lîn” sesine galebe çalması durumudur.¹⁷²
- 14- Mekinni: Zamirdir.¹⁷³
- 15- İtba': Harekeler arasındaki benzeşme ve iki harekenin bir ya da iki kelimedede ihlali sebebiyle brincinin ikinciden etkilenmesidir.¹⁷⁴
- 16- İdgâm: Harfler arasındaki benzeşme: Mahrec ve sıfat bakımından birbirinin aynısı (misleyn) ya da aynı cinsten (mütecâniseyn) veya bir birine yakın (mütekâribeyn) iki harften birincisinin diğerine ithal edilmesidir.¹⁷⁵
- 17- Na't: Basralılara göre sıfat demektir.¹⁷⁶

2.2.4. Eserde Yararlanılan Kaynaklar

Eserde Nehhâs dil ve kıraât alanında yazılmış bazı eserlerden yararlanmıştır. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: Halîl b. Ahmed'in (v. 175/791) *Kitâbu'l-Ayn*'i, Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ı, Ahfeş sa'îd b. Mes'ad'in *Kitâbu'l-Mesâili'l-Kebîr*'i, Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'an*'ı ve *Kitâbu mâ Yensarifu ve mâ lâ yensarifu*, Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'an*'ı, *el-Masâdir fi'l-Kur'an*'ı ve *el-Maksûr ve'l-memdûd*'u, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbu'l-Kıraât*'ı ve *Kitâbu'l-ğarîb*'i ve İbn-i Sa'dân en-Nahvî'nin *Kitâbu'l-Kıraât*'ı.¹⁷⁷

Nehhâs, bu eseri hazırlarken Zeccâc ve Ahfeş'ten yaptığı nakillerin yanı sıra Müberred'in ilim halkasındaki Muhammed b. Velîd gibi bazı âlimlerden aldığı ders notlarından elde ettiği bilgileri de kullandığını görmekteyiz. *İ'râbu'l-Kur'an* isimli eserinde bu tip bilgileri حَدَّثَنَا، سَمِعْتُ şeklinde ifadelerle zikretmektedir.

Nehhâs, eserinde Basra dil mezhebi âlimlerinden nahiv, dil ve kıraât konularında istifade etmiştir. Bu âlimlerin bazıları şunlardır: Ebî 'Amr b. El-'Alâ (v. 154/771), Kutrub (v. 210/825), Yûnus (v. 182/798), El-Ahfeş sa'îd b. Mes'ade (v. 316/928), Ebî 'Ubeyd (v. 224/838), Ebû Ömer el-Cermî (v. 225/840), İbnü'l-A'râbî (v. 231/846), El-Mâzinî (v. 249/863),

¹⁷⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11.

¹⁷¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11; Öztoprak, *Kur'an Kıraâtı*, s. 63.

¹⁷² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11

¹⁷³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11

¹⁷⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11

¹⁷⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11

¹⁷⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-ilmiye, c. I, s. 11

¹⁷⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye, Neşreden giriş, c. I, s. 5.

Ebû Hâtim es-Sicistânî (v. 255/869), el-Müberred (v. 285-286/900), Muhammed İbnu'l-Velîd (v.298/910), Ebû İshâk ez-Zeccâc (v. 311/923), el-Halîl b. Ahmed (v. 175/791), Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber (v. 177/793) bunlardan sayılabilir.

Nehhas, *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinde Basra âlimlerinin yanı sıra Kûfe nahiv âlimlerinin de görüşlerini zikretmektedir. Nehhâs'ın eserinde görüşlerine başvurduğu Kûfe dil ekolünün âlimlerini de şöyle sıralayabiliriz:

Kisâî (189/805), Sa'leb (v. 291/904), Ferrâ (v.207/822), Muhammed b. Habîb b. (v. 245/860), Muhammed b. Sa'dân b. (v. 231/846), İbnu's-Sikkît (v. 244/858), Niftaveyhî (v.323/935), İbn Rüstem, Ahmed b.Muhammed et-Taberi (v. 304/917).

Ayrıca Nehhâs'ın yararlandığı âlimler arasında muhaddisler de bulunmaktadır. Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî, Ebî Bekir Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (v.301/913), Nesâî (v. 303/915), Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî (v. 321/933), Hasan b. Guleyb (ö, 290/903), Ebi'l-Hasen Ahmed b. Sa'îd ed-Dimaşkî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-Begavî (v. 317/929), Ahmed b.Muhammed et-Taberi (v. 304/917) bunların arasında sayılabilir.¹⁷⁸

2.2.5. Eserde Kullanılan İstişatlar

Sözlükte şahit getirmek ve şahit göstermek anlamlarına gelen istişad, nahiv terminolojisinde bir kelimenin veya bir ifadenin kullanımında lafzen ya da mana olarak doğruluğunu kanıtlayabilmek için doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnekler vermek anlamına gelmektedir.¹⁷⁹

Nehhâs *İ'râbu'l-Kur'ân*'ında kıraât farklılıklarını kıyaslarken farklı vecihler arasında tercih yapmaya ihtiyaç duyduğunda görüşlerini ispat için kullandığı delil yöntemi olarak üç çeşit istişat'ta bulunmuştur.

- 1- Şiir: 602 adet kullanılmış olup Cahiliye dönemi, İslâmî dönem ve Emevi döneminin şiirlerinden yararlanmıştır.
- 2- Hadis-i şerifler: 167 adet hadisten istifade etmiştir.
- 3- Diğer kaviller ve misaller.¹⁸⁰

2.3. Âl-i İmrân Sûresi

Bu sûre Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü sûresidir. Sûrenin Medine devrinde nâzil olduğuna dair bütün tefsir âlimlerinin ittifakı vardır, 200 âyettir. Fâsılası (ا، ب، د، ر، ط، ق، ل، م، ن)

¹⁷⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Neşredenin girişi, c. I, s. 5.

¹⁷⁹ İsmail Durmuş, "İstişad", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, s. 396.

¹⁸⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Neşredenin Girişi, c. I, s. 5.

harfleridir. Adını otuz üçüncü âyette geçen “Âl-i İmrân” ifadesinden alır. Emân, Kenz, Tayyibe, İstiğfar, Mücadele, Ma’niyye sûresi isimleriyle de adlandırılmaktadır.¹⁸¹ Bakara sûresi ile birlikte ikisine birden “çifte güller” anlamına “Zehrâvân” denir.¹⁸² Bakara ve Enfâl sûrelerinin ardından hicretin 3. yılında Uhud Savaşı’ndan sonra nâzil olmaya başlayan sûrenin tamamlanması muhtemelen hicretin 9. yılına kadar sürmüştür.¹⁸³

“Âl”, “âile, sülâle, akraba ve hânedan” demektir. “Peygamberlerin ümmeti, hükümdarların sadık teba ve has kulları” anlamına da gelir. İmrân ise özel isimdir. Sûrenin nüzûl sebebi, peygamberlik konusuna açıklık kazandırmak, peygamberlerin Allah’a, birbirlerine ve diğer insanlara (ümmete) karşı görev ve sorumluluklarını belirlemek ve onlar hakkındaki yanlış görüş ve inanışları düzeltmektir.¹⁸⁴

Bakara sûresinde Yahudilikle, bu sûrede ise Hıristiyanlıkla ilgili hususlara ağırlık verilirken, Bakara sûresinde Hz. Âdem’in, bu sûrede ise Hz. İsrâ’nın yaratılışı konu edilmiş ve iki yaratılış arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir¹⁸⁵. Sûrenin giriş kısmından hemen sonra gelen âyetlerde Hz. İsrâ’nın ailesi, anası Meryem’in iffeti, babasız dünyaya gelişi ve irşadları, özellikle Allah’ın birliği hakkında söyledikleri açıklanmakta ve İnciller’de bulunmayan bilgiler verilmektedir.¹⁸⁶

Bir inancın din olabilmesi için kitap, peygamber ve mâbed olmak üzere üç temel unsurun varlığı gerekir ki kendine mahsus kitabı, peygamberi ve kutsal mâbediyle ancak ayrı ve bağımsız bir din özelliği kazanır.¹⁸⁷ Sûre başlangıçta Hz. Peygamber’e inen Kur’ân’dan, bunun da Tevrat ve İncil gibi bir din kitabı olduğundan söz ediliyor.¹⁸⁸ Daha sonra Hz. Muhammed’in bir peygamber olduğu vurgulanıyor.¹⁸⁹ Geriye kutsal yer olarak mâbed konusu kalıyor. Sûrede kutsal yer olarak Mekke’deki ilk evden (Kâbe) ve oranın bereket ve hidayet kaynağı oluşundan söz edilmesi, dinin tamamlayıcı unsuru olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁰ Müslümanlar iyiliği yaptıran, kötülüğü engelleyen ve Allah’a inanan bir kitle oldukları için insanların yararına ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmettir.¹⁹¹ Bu özelliklerini korudukları sürece üstünlüklerini ve hayırlı ümmet olma vasıflarını devam ettireceklerdir.

¹⁸¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, c. 2, s. 285.

¹⁸² Müslim, *el-Müsnedü's-sahihi'l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ty., Salâtü'l-müsâfirîn, 42.

¹⁸³ Emin Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 307.

¹⁸⁴ Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 307.

¹⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/59.

¹⁸⁶ Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 309.

¹⁸⁷ Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 309.

¹⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/3-4.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁹⁰ Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 309.

¹⁹¹ Âl-i İmrân, 3/110.

Sûre içinde yer yer sabırdan söz eden âyetler de bulunmaktadır.¹⁹² Allah'ın birliği, eşsizliği ve insanın ona mutlak bağımlılığı ilkesi, birçok yönden açıklığa kavuşturulmakta ve konuyu hicretin 3. Yılında küçük bir Müslüman toplumun başına gelen acı ama sonrasında ibretli derslerle dolu olan Uhud Savaşı'na getirmektedir. Sûrenin üçte birinden fazlası bu tecrübe ve ondan çıkarılması gereken çok yönlü ahlak dersi ile ilgilidir.¹⁹³ Sûre, âdeti kendisini baştan sona özetleyen şu âyetle son bulur: “*Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, birbirinizle dayanışma içinde olun ve Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ki felâh bulasınız.*”¹⁹⁴

Âl-i İmrân sûresinin faziletine dair bazı rivayetler vardır. Müslim ve Tirmizî'nin naklettiklerine göre Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, onları okuyup gereği ile amel edenleri kıyamet günü ateşten koruyacaktır. Başka bir hadiste ise Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini okuyup da onlar üzerinde düşünmeyenlerin kendilerine yazık etmiş olacakları ifade edilmiştir.¹⁹⁵

2.4. Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Tezimizin bu başlığı altında Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinde Âl-i İmrân sûresindeki kıraat farklılıklarının analizi yapılacaktır. Müellif Nehhâs, bu eserinde kıraat farklılıklarını özel bir başlık altında incelememiş, âyetleri mushaftaki sırasına göre bir tefsir bütünlüğü anlayışı içerisinde ele almış ve yeri geldikçe kıraât konularına değinerek farklı okuyuş biçimleri hakkında bilgiler vermiştir.

2.4.1. Ale'l-Musteva's- Savtî – Fonetik Açıdan Farklılıklar

Kıraât, tecvîd, yazı ve harekeleme ilimleri bu grupta sayılan ilimlerdenidir. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (v. 175/791)'nin ses esası üzerine kurulu ve Araplarda lügavî düşünce tarihi konusunda bize ulaşan ilk düzenli sesbilim çalışması kabul edilen (sesle ilgili) bir mukaddime ile başlayan *Kitabü'l-'Ayn* isimli eserdir. Bunu çeşitli konulardaki ses çalışmalarını içeren Sîbeveyhî (v. 180/796)'in *el-Kitâb*'ı izlemiştir. Bu konuyu kitaplarına alan âlimler lehçelerle ilgili bilgileri, bu lehçeler arasındaki mukayeseleri, kıraat alanına giren çeşitli ses olgularından bahseden bilgileri, imâle, feth ve bunlara dâir hükümleri, i'lâl, ibdâl, idğam ve bunların sesle ilgili nedenlerini ve daha diğer bazı ses konularını incelemeye tabi

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/125.

¹⁹³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, c. 1, s. 87.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/200.

¹⁹⁵ Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, c. II, s. 309.

tutmuşlardır. Bu konuya Arap harflerinin sayıları, mahreçleri, seslileri, sessizleri, bunların asılları, fûrû'ları gibi Arapça ses düzeninin oluşumu kapsamında ele alınan diğer bilgileri de dâhil edilebilir.¹⁹⁶

Biz fonetik alanını ilgilendiren bu bölümde Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında Âl-i İmrân sûresinde ele aldığı kıraât ihtilafları kapsamındaki hususları “vasıl ve kat’, ibdâl, idğâm, tahfîf konuları ile te’kîd nûn’undaki farklılıklar ve هُوَ muttasıl zamirindeki farklı okuyuşlar” başlıkları altında inceledik.

2.4.1.1.1. Vasıl ve Kat’

Kat’, okuyuşta nefes almak veya kıraatı sona erdirmek amacıyla kelimenin sonunda sesi kesip durmak anlamında bir kıraat terimidir.¹⁹⁷ Diğer bir deyişle lafızlar arasında durmak, kelime ya da cümleyi bir birinden ayırarak okumak demektir.¹⁹⁸

Vasl, bir kelimeyi kendisinden sonra gelen başka bir kelimeye sesi ve nefesi kesmeden bağlamak anlamına gelir.¹⁹⁹ Vasıl fâsılanın zıttıdır.²⁰⁰

Nehhas'ın konuyu, Âl-i ‘İmrân sûresinin birinci ayetinin sonundaki hurûf-i mukatta’a harflerinden olan “ م ” in, ikinci ayetin başındaki lafzatullâh’ın evvelinde gelen “ ا ” elif’e vasledilmesi ya da kat’ yapılması halinde ortaya çıkan kıraat ihtilafları yönüyle ele aldığını görmekteyiz.

Örneğimize geçmeden önce şunu ifade edelim ki “ ا ” harfinin Kur’an’da ve Arap dilinde yüklendiği çeşitli görevlerden dolayı farklı isimler kullanılmıştır. Bu yüzden konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca bir bilgi verilmesinde fayda görmekteyiz. Bu eliflerin üçü asıl, diğerleri onların fûrû’u ve tâbîleri durumundadır. Asıl olanlar şunlardır: 1. el-Elifü'l-Aslî. فَرَأَ vb. fiillerde geçen eliflerdir. 2. Elifü'l-Kat’ اِبْلَ - اُمَ gibi isimlerde geçen eliflerdir. Aynı zamanda bu elif اَكْرَمَ - اَعْلَمَ gibi fiillerde de görülür. 3. Elifü'l-Vasl. اِئِنْ vb. isimlerde ve sülâsî fiillerin emir kiplerinde اَقْطَعَ - اَنْصَرَ bulunabildiği gibi mâzî, hümâsî, sūdâsî fiillerde de اِنْفَعَلَ - اِسْتَنْكَرَ de olduğu gibi bulunabilmektedir.²⁰¹ Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) de el-*Kâmûsu'l-muhîr* adlı sözlüğünde asliyye, kat’iyye ve vasliyye olmak üzere üç asıldan

¹⁹⁶ Muhammed Hassan et-Tayyân, “Araplarda Sesbilim Fonetik”, *Mecelletü Mecma’i'l-Lügati'l-'Arabiyye bi-Dimaşk*. çev. Ahmet Yüksel, (c. 69, sy. 4, (1415/1994), s.777-802), s. 302-305; Muammer Sarıkaya, “Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu”, *Bilimname IV*, 2004/1, s. 117-131.

¹⁹⁷ Abdurrahman Çetin, “Vakf ve İbtida”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 461.

¹⁹⁸ Öztoprak, *Kur’ân Kıraâtı*, s. 63; Kıraat imamlarının uygulamaları için bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî kırâati'l-aşr*, c. I, s. 238-239.

¹⁹⁹ Çetin, “Vakf ve İbtida”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 461.

²⁰⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 726.

²⁰¹ Ahmet Turan Arslan, “Elif”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XI, s. 35.

bahsetmektedir²⁰²

Vasıl elif'inin dokuz çeşidi vardır bunların sekizi başta geldiğinde meksur olarak okunurken biri ise lââm-ı ta'rife dâhil olduğundan fetha üzere okunmaktadır. Vasıl elifi geçiş yapıldığı durumlarda düşer ya da hazfedilir²⁰³, elif-i katîyye ise vasıl halinde de düşmez.

Bu bilgilerin ardından konuyu Nehhâs'ın eserinde ele aldığı bir örnek üzerinde inceleyelim.

1. ve 2. Âyetler: الم الله

Nehhas vasıl ve kat' konusunda الم الله lafzı celilesi ile ilgili varid olan ihtilaflardan bahsetmekte ve kendi tercihini de ortaya koymaktadır.

a) Nehhâs, "Hasan-ı Basrî'nin (v. 110/728), Amr b. Ubeyd'in²⁰⁴ (v. 144/761), Âsım b. Ebû'n-Nucûd'un (v. 127/745)²⁰⁵ ve Ebû Ca'fer er-Ruâsi'nin²⁰⁶ (v. 187/803) lafzatullâh'ın başındaki elifi kat' ile yani الم'den sonra durup nefes alıp akabinde الله lafza-i celilesini okuduklarını aktarmaktadır.²⁰⁷

b) Ahfeş es-Sa'id (v. 316/928), "İki sakin harfin bir araya gelmesini engellemek için الم الله şeklinde " م " harfinin kesreli okunması caizdir" demektedir. İki sakin harften kastedilen şudur: الم deki " م "in açılımına baktığımızda م ي م harflerinden oluşmakta olduğunu görürüz. Bu tehecci harfi " م " olarak yazılır, telaffuz edilirken ميم şeklinde okunur. Vakıf halinde ortada kalan ی ile sondaki م harfinin ikisi de sakin olurlar.²⁰⁸

c) Sibeveyhî²⁰⁹ (v.180/796) ise, vasletmek istersen iki sakinin buluşması durumundan dolayı " م " i fethasıyla okumalısın demektedir. Sibeveyhî örnek olarak كَيْفَ ve أَيْنَ kelimelerini verir. Yani bu örneklerde sakin olan " ي " harflerinden sonra gelen harflerin

²⁰² Mecdudî el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, nşr. Müessesetü'r-Risâle li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut-Lübnan 2005, s. 1348.

²⁰³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, nşr. Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut 2001, c. XV, s.478-479.

²⁰⁴ Ebû Osmân Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (ö. 144/761) Mu'tezile'nin kurucularından ve hadis rivâyet eden ilk Kelamcılardandır. Bk. Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, s. 93; Şemseddîn Ebu'l-Hayr İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, Mektebe İbn Teymiyye, yy. 1351, c. I, s. 602.

²⁰⁵ Yedi kıraat imamından biri olup, tâbiündendir. Tam adı Ebû Bekr Âsım b. Ebî'n-Necûd Behdele el-Esedî el Kûfi'dir. bk. Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, s. 475-476.

²⁰⁶ Muhammed b. Hasan b. Ebî Sâre ebû Ca'fer er-Ruâsî el-Kûfî en-Nahvî, nahivci, şair ve dilci bazı kaynaklarda Küfe mektebinin ilk kurucusu ve temsilcisi olarak geçmektedir. Bk. Hulusi Kılıç, "Kûfîyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 345; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, c. II, s. 602.

²⁰⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 142.

²⁰⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 142.

²⁰⁹ Tam adı Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sibeveyhî Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö.180/796) olup Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarıdır. Sibeveyhî, Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir. Halil b. Ahmedin talebesidir. Bk. Özbalkıç, Raşit, "Sibeveyhî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, s. 130.

harekelerinin fetha üzere okunduğu gibi burada da vasıl halinde “elif-lâm-mîmallahu” الم الله şeklinde “ م ” harfinin fetha olarak okunabileceğini ifade etmektedir.

d) Kisâi (v. 189/805)²¹⁰ bu konuda şunları söyler: “Teheccî harfleri vasıl elifiyle buluşursa vasıl elifi hazfedilir ve eliften önceki sakın harf hazfedilen elifin harekesi ile harekelenir. الم أَفْتَرَبْتَ “ikterabet” te kesra, الم اذْكُرُوا “üzküru” da damme olduğu gibi الم الله “Allâhu” da da fetha üzere okunması gerekir.”²¹¹

e) Ferrâ (v.207/822)²¹² ise er-Ruâsî’nin (v. 187/803) elif-i kat’iyye ile okuduğu kıraatın asıl olduğunu ve “ م ” harfinin, “ ا ”’in harekesini alması gerektiğini ifade eder. Bu da yine الم الله şeklinde “ م ” harfinin fetha üzere okunması demektir.²¹³

f) Nehhâs Ebu’l-Hasan b. Keysân’ın (v. 320/932), “ elif ile beraber lam harfi “قد” menzilindedir. O’nun hükmü de “elif-i katiyye”nin hükmündedir.” Sözüünü de aktarmaktadır.

Burada Kisâi’nin “vasıl elifi”, Ferrâ’nın “elif-i kat’iyye”, Sibeveyhî’nin örnek kelimeler üzerinden ve Ebu’l-Hasan b. Keysân’ın “قد” tabiri üzerinden ayrı tanımlar yaptıklarını bununla birlikte okuyuşta aynı sonuca ulaştıklarını görmekteyiz. Nehhâs Kıraât-ı Âsım nezdindeki genel kabul görmüş olan okuyuşu kastederek “evla olan kıraat, genel olarak okunan kıraattır” demekte ve konu hakkındaki tercihinin böylelikle beyan etmektedir. Nehhâs ayrıca Ahfeş’in (v. 215/830)²¹⁴, “ م ” harfinin kesrayla okunabileceği hakkındaki görüşünün de hatalı olduğunu, bu okuyuşun caiz olmadığını ve Arab’ın telaffuzuna ağır gelmesinden dolayı kullanılmadığını²¹⁵ hatta Ebû İshâk ez-Zeccâc’ın da (v. 311/923) yanlış okunuşa bir örnek olarak kitabında bu duruma işaret ettiğini zikretmektedir.²¹⁶

2.4.1.2. İbdâl

Kelimede söyleyiş kolaylığını ve akıcılığını sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfat bakımından ona yakın olan başka bir harfi getirerek okumaktır. Değişen harfe “mübdel minh”, onun yerine getirilen harfe “mübdel” veya “bedel” denir. İbdâl sadece belirli bazı harfler arasında olabilir. Mehrecinin ağıza en uzak yer olması, cehr ve şiddet sıfatlarına

²¹⁰ Ebû’l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfî, Yedi kıraat imamından biri olup büyük bir nahiv âlimidir. Bk. Tayyar Altıkulaç, “Kisâi, Ali, b. Hamza”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 69-70.

²¹¹ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 142.

²¹² Tam adı, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’dır. (ö.207/822), Arap dili ve tefsir âlimidir. Bk. Zülfikar Tüccar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 406-408.

²¹³ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd., Dâru’l-Masriyye li’t-Te’lif ve’t-Tercume, I. Baskı, Mısır ty., c. I, s. 9.

²¹⁴ Tam adı, Ebû’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş’tir. Basra dil mektebinin tanınmış âlimidir. Bk. İnci Koçak, “Ahfeş el-Evsat”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 525.

²¹⁵ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 142.

²¹⁶ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’rabuhu*, thk. Abdu’l-Celil Abduh Şelebi, I. Baskı, nşr. Âlemu’l-Kütüb, Beyrût 1408/1988, c. I, s. 373.

sahip olması ve özellikle kelime ortasında zor telaffuz edilebilmesi nedenleriyle Kur’ân kıratında en çok ibdâle uğrayan harf hemzedir.²¹⁷ İbdâl hem harflerde hem harekelerde olabilir. Biz öncelikli olarak harfte daha sonra harekede ibdâl konusunu ele almaya çalışacağız.

2.4.1.3. Harfte İbdâl

10. Âyet: وَأُولَئِكَ هُم وَقُودُ النَّارِ

“و” morfolojik yapı değişikliği çerçevesinde söyleniş hafifliği sağlamak gibi amaçlarla “ء”, “ا”, “ى” veya “ة” ye dönüşebilir. Mesela kelimenin başında gelen “و” ın hemzeye dönüşmesi câizdir: Örneğin; وَشَاخٌ → إِشَاخٌ²¹⁸ / وَنَاةٌ → أَنَاةٌ²¹⁹ / أَجُوهٌ → أُجُوهٌ²²⁰ gibi. Aynı şekilde “elif”ten sonra gelen vâv da hemzeye dönüşür: قَاوِلٌ → قَائِلٌ²²¹ / دَعَاوُ → دَعَاءٌ²²² gibi. Hemzenin “و”a dönüştürülmesi de bazı örneklerde câiz görülmüştür. وَرَخٌ → أَرَخٌ / وَاخِي → أَخِي. Eğer mazmum ise bedel olarak yerine gelen “hemze”nin de mazmum okunması gerekir. Nehhâs Mürselât sûresinin 11. âyetindeki أَقْتَتُ kelimesini buna örnek göstermektedir. Bu kelimenin aslı وَقْتَتٌ dir.²²⁴ Bu yüzden Nehhâs incelemekte olduğumuz ayetteki وَقُودُ kelimesinin de أَقُودُ şeklinde dammeli bir hemze ile okunmasını caiz görmüştür. Nehhâs, Hasan-ı Basrî (v. 110/728), Mücâhid (v.103/721) ve Talha b. Musarri’f’in (v.112/730) وَقُودُ şeklinde vâv’ın ötresiyle okuduklarını da aktararak konuyu bitiriyor.²²⁵

66. Âyet: هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ

Ebû Amr bin el-Alâ هَا أَنْتُمْ kelimesinin aslı أَنْتُمْ dur, ilk hemze, kız kardeşe hitap edildiğinden dolayı هَا ya dönüşmüştür demektedir. Nehhâs, bunun Hasan-ı Basrî’in (v. 110/728) görüşü olduğunu aktardıktan sonra قَوْلٌ حَسَنٌ sözıyla bu görüşü güzel bulduğunu ifade etmektedir.²²⁶

²¹⁷ Öztoprak, *Kur’ân Kırââtı*, s. 61.

²¹⁸ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. III, s. 74, 460, c. XIII, s. 468.

²¹⁹ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XV, s. 414, 416.

²²⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. II, s. 108.

²²¹ Muhammed’ül-Emin b. Abdullah el-Üramî, *Hadâiku’r-Rûh ve’-Reyhân fî Ravabi Ulûmi’l-Kur’ân*, I. Baskı, nşr. Dâru Tavkî’n-Necât, Beyrut-Lübân 1421/2001, c. II, s. 226.

²²² İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XIV, s. 258; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilu i’râbu’l-Kur’ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1405, c. I, s. 340; Muhammed b. Aburrahman Sâfi, *el-Cedvel fî I’râbi’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, IV. Baskı, nşr. Dâru’r-Raşîd, Dimaşk - Müessesetu’l-Îmân, Beyrut h. 1418, c. 2, s. 341.

²²³ İsmail Durmuş, “Vâv”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 574-576; el-Ezherî, *Tehzibu’l-luğa*, c. VII, s.220.

²²⁴ el-Ezherî, *Tehzibu’l-luğa*, c. XIV, s.140.

²²⁵ Nehhâs, *I’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 145.

²²⁶ Nehhâs, *I’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 164.

75. Âyet: وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ

Ebu'l-Eşheb (v. 165 /781)²²⁷ “ت” harfini kesre ile, sonrasında gelen “ى” harifini de sakın olarak okumaktadır. Bu okuyuş aynı zamanda Yahya bin Vessâb (v. 103/721)²²⁸ ve İbn-i Mes’ûd (r.a.)’a aittir.²²⁹ Ebû Amr ed-Dânî Temîmlilerin lugatında böyle okunduğunu zikretmektedir.²³⁰ okunuşu Temim, Esed, Kays ve Rabia lehçelerinde bulunmaktadır.²³¹

78. Âyet: وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ

Mekkeli kıraat âlimi ve muhaddis olan Ebû Safvân Humeyd b. Kays el-A‘rec el-Mekkî (v. 130/747-48)²³² يَلُؤْنَ أَلْسِنَتَهُمْ şeklinde okumaktadır. Bunun takdiri يَلُؤُونَ iken sonra, “و” harfinin (“ل” harfinden sonraki ilk “و”) dammeli hale gelmesi için önce hemzeye ibdâl edilmiş sonra hemze de düşürülerek geriye kalan harekesi önceki harfin, yani “ل”ın harekesi haline getirilmiş ve يَلُؤْنَ elde edilmiştir. Nehhâs bu ayette naklettiklerinin dışında kendi tercihi olarak “تَكْثِير”²³³ üzere يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ şeklindeki okuyuşu tercih ettiğini ifade etmektedir.

106. Âyet: يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ

Nehhâs “أُقْتَتَتْ”²³⁴ kelimesinde olduğu gibi “و” harfinin hemzeye dönüşmesi ile “أُجُوهٌ” şeklinde okunmasının da caiz olduğunu ifade etmektedir.²³⁵

2.4.1.4. Harekede İbdâl

13. Âyet: قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ النَّقَاتِ فَيَأْتِيَنِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ

Yine şâz kıraatlardan Hasan-ı Basrî (v. 110/728) ve Mücâhid (v. 103/721) bedel üzerine “hafd” ile “فِيئَةٍ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ” şeklinde okumaktadırlar. Nahivcilere göre “hafd” ve

²²⁷ Tam adı, Ca’fer b. Hayyân Ebu’l-Eşheb el-Utâridî el-Basrî el-Hazâî’dir. Kıraatı Racâ el-Utâridî’den almıştır. Aşere imamlarından Ya’kûb el-Hadramî de Ebu’l-Eşheb’in talebesidir. Bk. İbn-i Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, Mektebetü İbn-i Teymiyye, yy. 1351, c. I, s. 192.

²²⁸ İbnu’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, c. II, s. 380.

²²⁹ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, s. 27; Ebû Hayyân el-Endulûsî, *el-Bahru’l-Muhîl fî Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru’l-fikr, Beyrût 1420, c. III, s. 221.

²³⁰ Ebû Hayyân, *El-Bahru’l-Muhîl fî Tefsîr*, c. III, s. 221.

²³¹ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 166.

²³² İbnu’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, c. I, s. 265.

²³³ Bir fiil “tef’il” babına aktarıldığında söz konusu eylemin çokça yapıldığına delalet eder. Bk. Hasan Akdağ, *Arap Dili Dil Bilgisi*, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya 1997, s. 133

²³⁴ Mürselât, 77/11.

²³⁵ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 174.

“cer” aynı şeydir ve kesre yerine kullanılır.²³⁶ “Bedel” ise bir kelime veya ismi açıklayan ifadelerle denir.

Bedel, i’rab bakımından açıkladığı kelimeye (mübdelün min’he) uyum sağlar. Bu yüzden Hasan-ı Basrî ve Mücâhid, “فَنَّةٍ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٍ” örneğinde olduğu gibi “fietin” ve kafiretin” kelimelerini kesre ile kıraât etmektedirler. Nehhâs bu ayette naklettiklerinin haricinde kendisine ait bir görüş bildirmemiştir.

154. Âyet: قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ

Bu ayetin izahında üç görüş ortaya çıkmaktadır.

a) اِنَّ isimdir كُلُُّ ise الْأَمْرُ lafzını tekîd etmektedir.²³⁷ Aşere kıraatından Ebû ‘Amr ve Ya’kûb’un dışındaki cumhurun okuyuşu da كُلُُّ şeklinde nasb üzeredir.²³⁸

b) كُلُُّ kelimesi için Ahfeş (v. 177/793) “bedeldir” demiştir.²³⁹ Bedel mübdelün minh’in bir parçasıdır dolayısıyla i’râb yönünden ona uyması gerekmektedir. Ahfeşin de bu yüzden bu kelimeyi bedel olarak gördüğü kanatindeyiz.

c) Ebû Amr (v. 154/771), İbn-i Ebû Leylâ (v. 83/702)²⁴⁰ ibtida olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden “ل” harfini merfu olarak كُلُُّ şeklinde okumuşlardır.²⁴¹

2.4.1.5. İdgâm

İdgâm sözlükte; içine almak, kaplamak, atın ağzına gem vurmak ve bir harfi diğer bir harfin içine koymak anlamlarını ifade etmektedir.²⁴² Terimsel olarak ise idgâm; mahrec ve sıfat bakımından birbirinin aynısı (misleyn) veya aynı cinsten (mütecâniseyn) yahut birbirine yakın (mütekâribeyn) olan iki harften birincisinin ikincisine ithal edilerek aynı mahreçten şeddeli bir şekilde okunmasıdır.²⁴³ İdgâm-ı Kebîr ve İdgâm-ı Sağîr olarak iki kısma ayrılır:

İdgâm-ı Kebîr: Müdgâm, yani kendisinden sonraki harfe idgâm edilen birinci harf harekeli ise bu idgâma “idgâm-ı kebîr” denir.²⁴⁴ Bu tür idgâm çokça bulunduğundan dolayı

²³⁶ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VII, s. 146.

²³⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 185.

²³⁸ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyşîr fî'l-kırââtis-seb'*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984, s. 91; Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kıraât*, Müessesetu'r-Râzî, Dimeşk - Suriye 1422/2002, c. I, s. 602.

²³⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 185.

²⁴⁰ Tam adı, Ebû İsa Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârîdir. Hadis, fıkıh ve kıraat âlimi olup tabiinin büyüklerindendir. İlmini Hz. Ali'den almıştır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabâkati'l-kurra*, c. I, s. 376; Abdullah Aydın, “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 435.

²⁴¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 185; Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kıraât*, c. I, s. 603.

²⁴² İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 203.

²⁴³ Öztoprak, *Kur'ân Kıraâtı*, s. 61.

²⁴⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî kırâati'l-aşr*, c. II, s. 274.

“kebîr” adıyla anılmıştır.²⁴⁵ İdgâm-ı kebîr ile meşhur olan on kıraât imamı içerisinde Ebû Amr ve onun râvîsi Sûsî (261/874)’dir.

İdgâm-ı Sağîr: Müdgâm yani, idgâm edilen ilk harf sâkin, Müdgâmün fih yani idgâmın kendisinde icrâ edildiği ikinci harf harekeli olduğunda “idgâm-ı sağîr” denir.

İdgâmla ilgili bu kısa bilgilerin ardından Nehhâs’ın konuyu üzerinde incelediği ayetlerden örneklere yer verelim.

14. Âyet: وَالْحَرْثُ ذَلِكْ

Ebû ‘Amr’ın (v. 154/771) ravisi Sûsî (261/874), “ث” harfinden sonra “ض – ش – س – ” harfleri geldiğinde وَالْحَرْثُ ذَلِكْ yerine وَالْحَرْثُ ذَلِكْ şeklinde idgâm yapar.²⁴⁶ Ancak Nehhâs burada يُلْهَثُ ذَلِكْ de olduğu gibi وَالْحَرْثُ ذَلِكْ kelimesinin “ث” harfi ile ذَلِكْ kelimesinin “ذ” harfinin bir birine idgâm edilmesini caiz görmemektedir. Bunun sebebini ise “وَالْحَرْثُ” kelimesindeki “ر” harfinin sakin gelmesine bağlı olarak idgâm edilmesi halinde iki sâkin harf cem edilmiş olacağı için burada idgâma gerek görmemiştir.²⁴⁷

31. Âyet: وَيَغْفِرْ لَكُمْ

Kıraat-ı aşere’de idgâm hususunda önemli bir yere sahip olan Ebû Amr el-‘Alâ²⁴⁸ (v. 154/771), “ر” harfini “ل” harfine idgâm ederek “وَيَغْفِرْ لَكُمْ” şeklinde okumaktadır. Nehhâs ise “ر” harfinin “ل” harfine idgâm edilmesini uygun görmemektedir. Bunun sebebinin tekrar sıfatından kaynaklandığını söyleyen Nehhâs “ر” harfinin tekrarlanan bir harf olması hasebiyle üzerinde idgâmın olamayacağını ifade etmektedir. Nehhas, Sîbeveyhî’nin (v. 180/796) ve el-Halîl’in²⁴⁹ (v. 175/791) de bu idgâmı caiz görmediklerini aktardıktan sonra aslında Ebû Amr’ın böyle bir hata yapmaktan uzak olduğunu, bu yüzden Ebû Amr’ın bu idgâmı harfte değil, olsa harekede yapmış olabileceğini söylemektedir.

85. Âyet: وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Nehhâs Ebû Hâtîm’in (v. 255/869), Ebû Amr ve A’mes’in (v. 148/765) يَبْتَغِ غَيْرَ da geçen “غ” harflerini idgâm ile okuduklarını iddia ettiğini söyledikten sonra kendisinin “غ”

²⁴⁵ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 289.

²⁴⁶ Öztoprak, *Kur’ân Kıraatı*, s. 114.

²⁴⁷ Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 147.

²⁴⁸ Tam adı Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî’dir. (ö. 154/771) Yedi kıraat imamıdan biridir. Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Bk. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 94-97; İbnu’l-Cezîrî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakati’l-Kurrâ*, c. I, s. 288.

²⁴⁹ Tam adı Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî’dir. (ö. 175/791) Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi olarak bilinir. Bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 309.

harfindeki kesra sebebiyle idğâm edilmesini uygun bulmadığını ifade etmektedir. Halen okutulmakta olan kıraat-ı aşere derslerinde Ebû Amr'ın bu ayetteki idğâmı yer almaktadır ve iki ravisinden biri olan Sûsî(v. 261/874), يَنْتَعِ غَيْرَ şeklinde idğâm ile okumaktadır.²⁵⁰ Aynı zamanda mütevatir kıraatları derleyen kıraat ilminin ana eserlerine baktığımızda konunun detaylarıyla zikredildiğini görmekteyiz. Örneğin; Ebû Amr ed-Dânî'nin meşhur eseri olan *et-Teysîr fî'l-kırââtis-seb'* de idğâma konu olan durumları izah ederken bu ayeti de örnek vererek konuyla ilgili iki vecih olduğunu söylemekte ve birinin izhar diğeri idğâm olduğunu ve bu hususata bir ihtilafa rastlamadığını belirtmektedir.²⁵¹

124. Âyet: إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ

Nehhâs bu ayetteki تَقُولُ kelimesinin sonundaki “ ل ” harfi ile لِلْمُؤْمِنِينَ kelimesinin başındaki “ ل ” harfinin bir birine idğâm edilmesinin caiz olduğunu bunun sebebinin de تَقُولُ kelimesindeki “harf-i med” ve “lîn” harflerinin varlığından kaynaklandığını söylemektedir. Kırat-ı aşere imamlarından Ebû Amr ve Yakub'un bu şekilde okuyuşları mevcuttur.²⁵²

181. Âyet: لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ

Nehhâs “ د ” harfinin mahrec bakımından “sin” harfine yakınlığı sebebiyle idğâm edilebileceğini bildiriyor.²⁵³ Bu ayeti Aşere imamlarından Ebû Amr, Hamza, Kisai, Halef ve Hişam idğâm ile okurlar²⁵⁴

49. Âyet: وَأَنْتُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ

Mücâhid, Zührî²⁵⁵ (v. 124/742) ve Eyyûb es-Sahteyani²⁵⁶ (v. 131/749) وَمَا تَدَّخِرُونَ olarak “ ذ ” harfi ile ve tahfif yaparak okurlar.²⁵⁷ Ferrâ (v.207/822) onun aslının “ ذ ” harfi olduğunu, تَدَّخِرُونَ mazi fiilinden türeyerek تَدَّخِرُونَ şekline geldiğini, onun da aslının تَدَّخِرُونَ olduğunu,

²⁵⁰ Ahmed el-Mu'sarâvî, *Mushafu't-tecvîd ve bi hâşimihi el-kırââtü'l-aşar*, Matba'atu's-Sürya, Dimeşk 1430, c. I, s. 61.

²⁵¹ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fî'l-kırâti's-seb'a*, Câmi'atu's-Şârîka, İmârât, 1428/2007, c. I, s. 430-434; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 21; İbnü'l-Bâziş, *el-İkna' fî'l-kırâti's-seb'*, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, yy.,ty., c. I, s. 86.

²⁵² Ahmed İsâ el-Mu'sarâvî, *Mushafu't-Tecvid ve bi Hâşimihi Kitâbu'l-Kırâatu'l-Aşer*, Matbaatu'ş-Şeriyâ, Dimeşk 1430, c. I, s. 66.

²⁵³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 191.

²⁵⁴ Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, c. I, s. 632; ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 42.

²⁵⁵ Tam adı, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Tâbiîndendir. “Hurûfu'l-Kur'an” Konusunda rivayetleri vardır. Bk. Halit Özkan, “Zührî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 544-549; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. II, s. 262.

²⁵⁶ Tam adı Ebû Bekr Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî'dir.(ö. 131/749), Tabiîndendir. Basralı Fıkıh ve hadis âlimidir. Bk. Ahmet Akgündüz, “Eyyûb es-Sahtiyânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XII, s. 19; Nehhâs, *İ'rûbu'l-Kur'an*, I, 22; İbnü'l-İmâd Ebu'l-Felâh Abdu'l-Hayy, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd, nşr. Dâru İbn-i Kesîr, Dimaşk - Beyrut 1406/1986, c. II, s. 135.

²⁵⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. I, s. 215.

ancak “ ت ” lerin arasında “ ذ ” harfinin dile ağır gelmesi sebebiyle idğâm edildiğini, “ ذ ” harfinden sonra “ ت ” harfinin telaffuzunun uygun görülmemesi sebebiyle de aralarına ta’dil için bir harf getirildiğini ve o harfin de “ د ” harfi olduğunu ifade etmektedir. Ferrâ’ya (v.207/822) göre تَذْخُرُونَ kelimesinin aslı budur.²⁵⁸

Nehhâs bu görüşe katılmamakta ve bunun bir hata olduğunu söylemektedir. Çünkü eğer dediği gibi idğâm yapılabilse idi “ ذ ” harfinin “ ت ” harfine idğâm edilmesi gerekirdi. Başka bir ifadeyle idğâm kuralına göre birinci harf ikinci harfe idğâm edilir. Nehhâs Ferrâ’nın (v.207/822) bu görüşünü bu şekilde reddettikten sonra doğru görüşün Halil ve Sîbeveyhî’in (v.180/796) görüşleri olduğunu söyleyerek şöyle der: “ ذ ” harfi (cehr sıfatını taşıdığından) mechûr bir harftir, yani nefesin akmasına manidir. “ ت ” harfi ise (hems sıfatına sahip olduğundan) mehmus bir harftir, yani nefes onunla beraber akar. Bu da ibâli gerektirir. Başa bir deyişle “ ذ ” harfi “ ت ” nin mahrecini mechûr bir harfe dönüştürür. Böylece “ ت ” harfi “ ذ ” harfinin cehr sıfatına benzediği için söz konusu fiil تَذْخُرُونَ şekline gelir. “ ذ ” harfi işte bundan sonra idğâm edilir ve böylece تَذْخُرُونَ kelimesi elde edilmiş olur.”²⁵⁹

Halil (v. 175/791) ve Sîbeveyhî (v.180/796) ise “ د ” harfini “ ذ ” harfine idğâm edilerek تَذْخُرُونَ olarak ta okunabileceğini belirtirler.²⁶⁰

Görüyoruz ki Halil ve Sibeveyhî’nin dışındaki her iki görüş sahipleri de sonuçta تَذْخُرُونَ kelimesine ulaşmaktadırlar. Kıraat-ı aşere imamlarının tamamı bu kelimeyi تَذْخُرُونَ şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş üzerinde bütün imamların ittifakı vardır. Mücâhid, Zührî ve Eyyüb es-Sahteyani’nin okuyuşları ise şâz kıraatlar arasında yerlerini almaktadır.²⁶¹

183. Âyet: أَلَا نُؤْمِنُ لِرَسُولٍ

Nehhâs ayette geçen أَلَا ifadesiyle ilgili olarak bu kelimeyi ğunne ile idğâm edenlerin, munfasıl bir şekilde لَا أَنْ şeklinde yazdıklarını; ğunnesiz idğâm edenlerin ise أَلَا olarak yazdığını aktarmaktadır.²⁶² O bu görüşünde Ahfeşten (v. 215/830)²⁶³ etkilenmiştir. Ancak biz araştırmamızda Aşere tarîkinde tenvin veya sakin nundan sonra gelen “ ل ” ve “ ر ” harflerinde ğunne ile okunduğuna dair bir kayda rastlayamadık.

Nehhâs, bu ifadeyi ayrı yazarların, görüşlerini أَنْ nasb harfine, nafiye لا’sının dâhil edilmiş olması ile gerekçelendirdiklerini ve akabinde gelen fiili merfu olarak okuduklarını, أَلَا

²⁵⁸ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 160; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, c. I, s. 215.

²⁵⁹ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 160.

²⁶⁰ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 160.

²⁶¹ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzu’l-Kur’ân*, s. 27.

²⁶² Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 192.

²⁶³ Ebü’l-Hasen Said b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el -Ahfeş el-Evsat, Ahfeş lakabıyla tanınan Arap dil Âlimleri’nin tarihi sıra itibarıyla ikincisi ve en meşhur olanıdır. Bk. Nehhâs *İ’râbu’l-Kur’ân*, II, 65; İnci Koçak, “Ahfeş el-Evsat”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 526.

şeklinde birleştirerek yazarların ise nasb harfine amel ettirerek fiili mansup şekilde okuduklarını belirtmektedir. Nehhâs'ın bu ayette yazım biçimi ile kıraat ilişkisini ele almış olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.1.6. Tahfîf

Tahfif, sözlükte hafifletme, kolaylaştırma, yavaşlatma, azaltma, düşürme, indirme, yatıştırma, dindirme, rahatlatma gibi anlamlara gelir.²⁶⁴ İbn-i Manzur tahfifin, ağırlık anlamına gelen التثقیل “teskil” kelimesinin zıddı olduğunu söylemektedir.²⁶⁵

Aynı zamanda “teshil” (kolaylaştırma) manasında da kullanılmıştır. Bazen “ ة ” harfindeki sılanın (hafifçe uzatma) hafifedilmesi anlamında kullanılmış olmakla beraber çoğunlukla şeddenin bozularak düşmesi ve harekenin hafifletilmesi anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶⁶

64. Âyet: ... أَلَا نَعْبُدُ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا ...

De ki: “Ey Ehl-i Kitab! (olan yahudi ve hristiyanlar) Bizimle sizin aranızda eşitlik sağlayan (ortak) bir kelimeye gelin: Allah’dan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah’ın dışında birimiz diğerini rab edin(ip müşrik ol)masın.” Eğer onlar, yine yüz çevirirlerse (onlara): “Şâhit olun ki biz, gerçek müslümanlarız.” deyin.

Nehhâs bu ayette üç görüş zikretmektedir.

İlk görüşün okuyuş biçimi yukarıda yazılı olduğu gibi mushaflarımızda yazıldığı ve okunduğu şekliyle meşhur kıraatların görüşüdür.

İkincisi ise Kisâî (189/805) ve Ferrâ’nın (v.207/822) görüşleridir ki وَلَا نُشْرِكُ şeklinde cezmederek okunmasının cevazlığına dairdir.

أَلَا نَعْبُدُ kelimesinin başındaki أَلَا için öncelikle şunu hatırlatmak gerekir ki bu kelimenin aslı أَنْ şeklinde iken tahfif alarak لَا şekline dönüşmüştür.

Eğer burada أَنْ لَا نَعْبُدُ إِلَّا اللَّهَ (وَلَا نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا) şeklinde bir takdir düşünülürse, Kisâî ve Ferrâ وَلَا نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا şeklinde altı çizili kelimelerin sonları hakkında “cezmederek okunması tevehhüm²⁶⁷ üzere olması durumunda caiz olur. Çünkü أَنْ, kelimanın evvelinden değildir” demişlerdir.

²⁶⁴ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 349.

²⁶⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IX, s. 80.

²⁶⁶ El-Hamûye’l-Halebî, Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi’r-Ridâ, *el-Kavâ’id ve’l-işârât fî usûli’l-kıraât*, thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Hasan Bekâr, Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1986, s. 47.

²⁶⁷ Hayal etmek, vehim, kuruntu, zannetmek, bir şeyin varlığı ya da yokluğu hakkında zanna kapılmak. Bk. Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 1335; İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XII, s. 642.

Nehhâs tevehhüm dolayısıyla burada herhangi bir şey hâsıl olmaz diyor. Sîbeveyhî (v.180/796) ise نَعْبُدُ hakkında tevehhümün caiz olduğunu söyleyerek ayetin devamındaki وَلَا تُشْرِكْ وَلَا يَتَّخِذُ şeklindeki cezmedilen diğer muzari fiillerin durumlarının da aynı olduğunu aktarmaktadır.²⁶⁸

198. Âyet: لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ

Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî (v. 130/747-748) bu ayetteki nun harfini şedde ile لَكِنَّ الَّذِينَ şeklinde okumuştur.

2.4.1.8. Muttasıl Zamirindeki Farklılıklar

75. Âyet: وَمَنْ أَهْلُ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَّهُ بِقِطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ

يُؤَدِّهِ ifadesiyle ilgili olarak Nehhâs beş vecihten bahsetmektedir:

- 1) Nâfi ve Kisâi ayetteki “هـ” zahirini vasıl halinde “ي” harfi ile يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ şeklinde okurlar.
- 2) Yezid b. el-Ka'kâi, “ي” harfi olmadan “هـ”nin kesresi ile يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ şeklinde okur. Burada cumhurun okuyuşunun da böyle olduğunu yani vasıl halinde “ي” harfi ile kıraât edildiğini belirtmemiz uygun olacaktır.²⁷²
- 3) Ebû Münzir es-Selâm, “و” harfi olmaksızın he'yi يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ şeklinde dammeli okur. Benzer durumlarda da aynı şekilde okumaktadır. Örneğin Nisâ sûresinin 115. âyetindeki يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ ile Kur'an'da birçok yerde gelen عليه ve إليه kelimelerinin “هـ” lerini عليه şeklinde ötreli okumaktadır.²⁷⁴
- 4) Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (v. 224/838) diyor ki: Ebû Amr, A'meş (v. 148/765) ve Hamza Vakıf halinde ittifakla يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ şeklinde “هـ” yi cezmederek okumaktadırlar.²⁷⁵
- 5) Nehhâs diyor ki: “Beşinci vecih ise يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ şeklindedir ki bu da vasıl halinde “و” ile okumaktır. Asıl olan da budur çünkü “هـ” da gizlilik vardır.”²⁷⁶

2.4.2. Ale'l-Musteva's- Sarfî – Morfolojik Açıdan Farklılıklar

Sarf, kelimelerin şekil ve türemelerinden bahseden şekil bilgisi anlamında kullanılmaktadır. Bir kelimeyi istenilen manaya delalet etmek üzere icabeden şekle koymaya da “tasrif” denmektedir.²⁷⁷ Dildeki kök ve eklerin nasıl kullanıldığını, birbirleriyle ilişkilerini, isim ve fiil köklerini, yapım ve çekim eklerini, sözcük türlerini ve türetme şekilleriyle kök, ek, gövde gibi kavramlara temas eden bilim dalını dil morfolojisi incelemektedir.²⁷⁸ Bu başlık altında sarf ve morfoloji ilminin konusu içerisine giren ve Nehhâs'ın eserine aldığı müzekker –

²⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fî Tefsîr*, c. III, s. 221.

²⁷³ Daha fazla bilgi için bakınız İbni Hâleveyh, *el-Hucce fî Kıraâtî's-seb'a*, thk. Abde'l-Âl Salim Mükrim, nşr. Dâr'uş-Şurûk, IV. Baskı, Beyrût h.1401, c. I, s. 111.

²⁷⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 166; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali, s.141.

²⁷⁵ Ed-Dânî, *et-Tefsîr*, s. 89.

²⁷⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 166.

²⁷⁷ Mehmet Talü, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahv'e Giriş*, Milsan Basın Yayın A.Ş., İstanbul 1998, s. 8.

²⁷⁸ <http://www.isa-sari.com/dil-biliminin-kollari-ses-bilgisi-bicim-bilgisi-vd/> (22.02.2017).

müennes, gaib – muhatab, gaib – mütekellim, malum – meçhul gibi fiillerin birbirlerinin yerlerinde kullanılmalarıyla ortaya çıkan kıraât farklılıkları örnekleriyle incelenecektir.

2.4.2.1. Müzekker Fiilin Müennes Okunması

10. Âyet: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا**

Nehhâs ayette müennes gâib olarak geçen **لَنْ تُغْنِيَ** kelimesini Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin (v. 73/692) müzekker gâib olarak **لَنْ يُغْنِيَ** şeklinde okuduğunu nakletmektedir.

Öncelikle şunu hatırlatalım ki tekil halleri müzekker olsalar da bütün akılsız varlıkların çoğulları müennes olarak kabul edilmektedir. O yüzden müfred hali müzekker olan **مَال** kelimesinin cemî hali olan **أَمْوَال** kelimesi de gerçek müennes değildir. Nehhâs, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (v. 73/692) **لَنْ يُغْنِيَ** şekliyle okunmasının cevazlığını iki duruma bağladığını aktarmaktadır. Bunlardan biri yukarıda izah ettiğimiz şekliyle **أَمْوَال** kelimesinin gerçek müennes olmayışı, diğeri ise fiil **يُغْنِيَ** ile fail **أَمْوَالُهُمْ** kelimelerinin arasının **عَنْ** harfi cerri ile bitişik olan **هم** muttasıl zamiri tarafından ayrılmış olmasıdır.²⁷⁹

Ebû Hâtim (v. 255/869) ise **لَنْ يُغْنِيَ** şeklinde “ت” ile okumanın daha iyi olduğunu zikrederek Fetih Sûresi 11. Âyetteki **شَعَلْنَا أَمْوَالَنَا** lafzı celîlini buna örnek göstermektedir. Bu ayetteki örneğe baktığımızda müennes ta'sının yine **أَمْوَال** kelimesi için kullanıldığını ancak burada diğer bahsi geçen ayetten farklı olarak fiil ile failin arasını ayıran “cerr – mecrûr” gibi bir ayırıcının bulunmadığını görüyoruz. **شَعَلْنَا** kelimesinin sonundaki cemî mütekellim (نَا) nâ'sı bir ayırıcı olduğuna göre Ebû Hâtim'in bu örneği vererek akılsız varlıkların cemîlerinde Allâh'ın müennes (ة) ta'sı kullandığını başka bir âyet örneğinde göstermek istemiş olsa gerek ki bu yüzden bahsi geçen ayette de müennes (ة) ta'sının kullanılmasının daha iyi olacağını belirtmek istemiştir.

2.4.2.2. Müennesin Müzekker Okunması

39. Âyet: **فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ**

Nehhâs bu ayette müennes sîğasının müzekker okunmasının caizliği konusunda sahabi kavlinin etkisine değinmiştir. Abdullah b. Mes'ûd ve İbn-Abbâs **فَنَادَاهُ الْمَلَائِكَةُ** şeklinde okumayı tercih etmişlerdir. Kıraat-ı aşere imamlarından Hamza ve Kisâî de elif ile beraber okunan ve imale yapılan bu **فَنَادَاهُ** kıratını tercih etmişlerdir.²⁸⁰

Nehhâs hadis kaynaklarından, Kur'ân'ın tamamında Abdullah (İbn-i Mes'ûd) (v.32/652-53), **يُنْكَرُ الْمَلَائِكَةَ** şeklinde okuduğuna dair rivayeti senediyle aktardıktan sonra Ebû

²⁷⁹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 145.

²⁸⁰ Ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 87.

Ubeyd'in "İşte ben bu okuyuşu meleklerle 'Allah'ın Kızları' dedikleri için müşriklere hilafen tercih ediyorum" diye söylediğini nakletmektedir.²⁸¹

Nehhâs diyor ki: "Bundan herhangi bir delil çıkmaz çünkü Arab قال الرجال, قالت النساء gibi şekillerde konuşmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'a delil teşkil etmez. Eğer delil teşkil edecek olsaydı Âl-i İmrân 42. Âyetteki Allâh'ın وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ kavli şerifi, Zuhruf/19. Âyeti kerimedeki أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ kavli şerifine hüccet olurdu. Çünkü orada şahit olmadıkları halde nasıl oluyor da إناهم إناث "onlar dişidirler" diyorlar demektedir. Buradan anlaşılmıştır ki onların bu sözleri bir zandan ibarettir."²⁸²

Bu âyetin izahında Nehhâs 'ın, sahabeden iki ismin, İbn-i Mes'ûd (v.32/652-53) ve İbn-Abbâs'ın (v. 68/687-88) okuyuşlarıyla kıraat-ı aşere imamlarından yine iki ismin Hamza ve Kisâî'nin tercih ettikleri bir kıraatın sebeplerini incelediğini görmekteyiz. Bu incelemesini yaparken kıraat-ı aşere imamlarının görüşlerine ve diğer kâri ve dilcilerin sözlerine de yer vermektedir. Nehhâs bu ayette sahabenin tercihinin haklı sebeplerini dil ve i'rab yönünden delillendirmekte, hem sahabenin hem de kıraat-ı aşere imamlarının tercihlerinin ise aynı zamanda kendisinin de tercihi olduğunu ortaya koymakta ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın görüşünün hüccet olmayacağını söyleyerek bunu delilleriyle reddetmektedir.

2.4.2.3. Gâib Bir Fiilin Mütakellim Sîgayla Okunması

48. Âyet: وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ

Ebû Amr, Hamza ve Kisâî (189/805) وَعُلِّمُهُ şeklinde "ن" harfi ile okurlar. Bu kıraatle Âl-i İmrân/44. Âyetteki نُوحِيهِ kavli şerifine cevap olmaktadır. Nehhâs "ي" harfi ile "وَيُعَلِّمُهُ" şeklinde okunmasının bir önceki yani 47. ayetin sonundaki إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ifadeye daha uygun olduğunu söyleyerek tercihte bulunmaktadır.²⁸³

2.4.2.4. Gâib Bir Fiilin Muhatab Sîgayla Okunması

13. Âyet: وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ

Aynı ayette Ahmet b. Yahya (sa'leb) (v.291/904) hal üzere nasb olması da caizdir demiştir. Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Hal üzere nasb olur diyenler يَرَوْنَهُمْ kelimesini تَرَوْنَهُمْ şeklinde okumaktadırlar. Zeccâc da "Nasbdan kasıt, hal üzere nasb mansub olmasıdır. Başka bir deyişle تَرَوْنَهُمْ şeklinde okumaktır." demiştir.²⁸⁴

²⁸¹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 155.

²⁸² Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 155.

²⁸³ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 159.

²⁸⁴ Diğer görüşler ve daha geniş bilgi için bk. Ebu'l- Feth osman b. Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-izâh'anhâ*, nşr. Vizâratu'l-Evkâf - El-Meclisi'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, yy. 1420/1999, c. I, s. 154; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, c. II, s. 407.

Aşere kıraatında Nâfî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb hitap ta'sı ile تَرَوْهُمْ şeklinde okumakta iken diğerleri ise gâib ye'si ile يَرَوْهُمْ şeklinde okumaktadırlar.²⁸⁵

180. Âyet: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...

Nehhâs ile başlayan 178 ve 180. âyetlerin ikisini birlikte ele almıştır. Ayetlerdeki وَلَا يَحْسَبَنَّ lafızlarını Medine ehli ve kurrânın ekserisi وَلَا يَحْسَبَنَّ şeklinde “ى” harfi ile okurken, aşere imamlarından Hamza (v.156/773) ise “ت” harfi ile لَا تَحْسَبَنَّ şeklinde²⁸⁶ okumaktadır. Nehhâs Ebû Hâtim'in (v. 255/869)²⁸⁷ وَلَا تَحْسَبَنَّ şeklinde “ت” harfi ile olan okunuş hakkında bunun “kıraatte ve dilde hata etmek” anlamına gelen “lahn”²⁸⁸ olduğunu iddia ettiğini ve bu konuda âlimlerden bir gurubun da ona katıldığını söylemekle yetinmektedir.²⁸⁹

2.4.2.5. Muhatab Bir Fiilin Gâib Olarak Okunması

187. Âyet: وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُنْبِيْنَنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ

Ayetteki anlatım biçimi hitâb üzere (muhatab ت'si ile) olduğundan cumhur muhatab ت'si ile okumuştur. Ebû 'Amr'ın her iki ravisi ve Âsım'ın ravisi Şu'be ise gâib sigası kullanarak لَنُنْبِيْنَنَّهُ şeklinde “ي” harfi ile okumuşlardır. Aynı zamanda bu okuyuş Aşere İmamlarından İbn-i Kesîr'in de okuyuşudur. Bu şekilde “gâib ي'si” ile لَنُنْبِيْنَنَّهُ okuyanlar âyetin devamındaki ifadeyi de وَلَا يَكْتُمُونَهُ şeklinde “gâib ي'si” ile okumuşlardır.²⁹⁰

Nehhâs bunun sebebini, muhatapların geçmiş zamanda gâib kişiler olmasına bağlayarak لَنُنْبِيْنَنَّهُ lafz-ı celîlinin sonundaki “ه” bitişik zahirinin ehli kitabdan kinâye olduğunu, bundan da hem ehli kitabın hem de onların kitaplarının kastedildiğini söylemektedir. Nehhâs buradaki “ه” muttasıl zamiri hakkında bazılarının Hz. Peygamber'in ve onun emrinin kastedildiğini söylediklerini aktarıyor.²⁹¹

2.4.2.6. Ma'lûm Bir Fiilin Meçhul Okunması

181. Âyet: سَتَكْتُبُ مَا قَالُوا

²⁸⁵ el-Mu'sarâvî, *Mushafuttecvid ve bi hâmişihî*, c. I, s. 60.

²⁸⁶ Ed-Dânî, *et-Teysîr*, 92.

²⁸⁷ Tam adı, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî'dir. (ö. 255/869) Bk. Zülfikar Tüccar, “Sicistânî, ebû Hâtim”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, s. 139; Nehhâs'ın incelemekte olduğumuz eserinde vefat tarihi (h.248) olarak kayıtlıdır. Bk. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 8.

²⁸⁸ Çetin, “Lahn”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVII, s. 55.

²⁸⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 190.

²⁹⁰ Ed-Dânî, *et-Teysîr*, 93.

²⁹¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 193.

سَيَكْتُبُ kelimesi bu ayette cumhur kurraya göre cemi mütekellim siğasıyla okunmuştur. “ما” harfi mahallen mansup ve mef’ulün bih’tir.

A’mes (v. 148/765) ve Hamza bu ayeti سَيَكْتُبُ مَا قَالُوا şeklinde meçhul siğasıyla okumuşlardır. Ferrâ (v.207/822) Hamza’nın bu okuyuşunu Abdullah b. Mesûd’un mushafına itibarla böyle okuduğunu söylemektedir.²⁹² Burada “ما” harfi nâibi fail durumunda mahallen merfudur. Bazılarınca on dört kıraatten sayılan ve şâz kıraatlar arasında zikredilen Hasan-ı Basrî’nin (v. 110/728) ise سَيَكْتُبُ şeklinde gaib “ي” si ile okuduğunu görüyoruz.²⁹³ Ancak aşere kıraatında bu okuyuşlara raslamamaktayız.

2.4.2.7. Fiillerin Binasında Oluşan Farklılıklar

21. Âyet: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّيْنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ

Nehhâs ayette geçen يَقْتُلُونَ kelimesi hakkında; kıraât imamlarından Hamza b. Habîb’in (v.156/773) kıraâtında²⁹⁴ يَقَاتِلُونَ (yukâtilûne) şeklinde okuduğunu naklettikten sonra “Bu gerçekten uzak bir vecihtir, çünkü bazı sözler diğer bazı sözlere atfedilmiştir, burada tek bağlaç harfi bulunmaktadır ve ayetin tefsiri de يَقْتُلُونَ şeklinde okunmasının doğruluğunu destekliyor.” demektedir.²⁹⁵

Med harfi olan “ا” ile birlikte, “ي” harfinin dammesi ve “ت” harfinin kesresiyle okunan يَقَاتِلُونَ kelimesi savaş, savaşma, çarpışma anlamındaki الْقِتَال mastarından türemiştir.

Kıraât-i aşere imamlarından Hamza bin Habîb (v. 156/773) bu okuyuşu tercih ederken geri kalanlar ise med harfi “ا” olmaksızın “ي” harfinin fethası “ت” harfinin dammesi ile يَقْتُلُونَ şeklinde okumaktadırlar. Bu da öldürme ve cinayet anlamlarına gelen الْقَتْل mastarından türemiş bir kelimedir.²⁹⁶

Bu durumda Hamza kıraatındaki okuyuş biçimi ölen ve öldürülenin karşılıklı savaştıkları anlamını içermektedir. Oysaki ayette Allâh’ın ayetlerini inkâr edenlerin haksız yere peygamberlerini öldürdüklerinden bahsetmekte yani işledikleri büyük cinayeti gözler önüne sermektedir. İşte bu yüzden Nehhâs karşılıklı savaşmak anlamını içeren Hamza’nın kıraatını “cidden çok uzak bir ihtimal” olarak adlandırmakta ve böylece i’râb özelliklerini kullanarak yaptığı tefsir metoduyla Mütevâtir kıraatlar arasından tercihte bulunmaktadır.

²⁹² Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 249; ed-Dânî, *et-Teyssîr*, s. 92.

²⁹³ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire, ty., s. 31.

²⁹⁴ Tam adı, Ebû Umâre Hazma b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî'dir.(ö. 156/773) Yedi kıraât imamından biridir. Bk. Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 511-513; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. I, s. 261.

²⁹⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 149.

²⁹⁶ Ed-dânî, Ebû Amr, ed-Dânî, *et-Teyssîr*, s. 87.

Nehhâs يَتْلُونَ ifadesinin kullanılamayacağı görüşünü desteklemek için tefsir, hadis ve aynı zamanda kıraat âlimi olan Ebü'l-Âliye'nin²⁹⁷ (v. 90/709) şu sözlerine de yer vermektedir: “İsrail oğullarına peygamberler geldi ve onları Allah’a davet ettiler. Onlar ise peygamberlerini öldürdüler. Bundan sonra müminlerden bazıları kalkıp onları İslam’a davet ettiler fakat İsrail oğulları onları da öldürdüler. Bu ayet bu yüzden nazil olmuştur.”²⁹⁸

Nehhâs bu sözü aktararak, bunun karşılıklı yapılan bir savaş olmadığını bu yüzden kelimenin müşareke anlamı içeren bir kalıba sokulmasının da doğru olamayacağını ifade etmektedir.²⁹⁹

2.4.2.8. Teksir Anlamı İçin Şeddeli Okunması

78. Âyet: وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ

Daha önce “و” harfinin ibdâli meselesinde de ele aldığımız bu ayette geçen ve cumhurun okuyuşu ile muzarisi لَوَى olan يَلُؤُونَ kelimesi hakkında Nehhas, kıraat-ı aşere imamlarından Ebû Ca’fer’in ve tabiin’den Şeybe’nin (v. 130/748)³⁰⁰ muzarisi لَوَى den gelen يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم şeklinde teksir manası üzerine okuduklarını aktarmaktadır. Ayrıca Nâfi’den rivayetle Ebû Hâtim (v.248/863) de bu şekilde teşdîd üzere okumaktadır. Bu fiilin şedde ile okunuşu teksir anlamı içermektedir.³⁰¹

195. Âyet: وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا

Kıraat-ı aşere imamlarından İbn- Kesir ve İbn-i Âmir وَقُتِلُوا şeklinde “ت” harfini şedde ile teksîr üzere okumuşlardır.³⁰²

2.4.3. Ale'l-Mustevâ'n-Nahvî – Sentaks Açısından Farklılıklar

Nahiv (النحو = söz dizimi, sentaks): Kelimenin cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i'râb'ını inceleyen bilim dalıdır.³⁰³ Bir başka deyişle kelime sonlarının hareke durumundan bahseden bir ilimdir.³⁰⁴ Bu başlık altında Vakf ve İbtidâ, Takdim ve Tehir, Hemzenin Takdîr Sebebiyle Kesre İle Okunması, Fiil ve Failin İzafete Câr ve Mecerûra Dönüşmesi, Mansub

²⁹⁷ Tam adı Ebü'l-Âliye Rufe'y b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî'dir. Kıraatı arz yoluyla Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbas'tan öğrenmiştir. Bk. Abdullah Aydemir, “Ebü'l-Âliye er-Riyahî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 292.

²⁹⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 149.

²⁹⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 149.

³⁰⁰ Tam adı, Şeybe b. Nesah B. Serces b. Ya'kûb'tur. Medine Kadı ve Kurralarından ve Tâbi'in'dendir. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, c. I, s. 329-330.

³⁰¹ Bk., Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kıraât*, c. I, s. 527.

³⁰² Ed-Dânî, *Et-Teysîr*, s.93.

³⁰³ Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 41.

³⁰⁴ Mehmet Talû, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahv'e Giriş*, Milsan Basın Yayın A.Ş., İstanbul 1998, s. 171.

Kelimenin Merfû' Okunması Fiillerin Sîğaları Dolayısıyla Manaya Etki Eden Farklılıklar incelenecektir.

2.4.3.1. Hazif

Bazı harfleri kullanmadan gerçekleştirilen söz sanatıdır. Sözlükte “atmak, düşürmek, çıkarmak, bir şeyin bir tarafını kesip atmak” anlamlarına gelen hazif (hazf) kelimesi, bedî' ilminde belli harfleri kullanmadan söz söyleme sanatını ifade eder. Sözde hafiflik sağlama, îcâz ve ihtisar başta olmak üzere azamet ifadesi, zaman yetersizliği, fâsılâya riayet gibi sebeplerle yapılan hazfın gerçekleşebilmesi için akıl, nakil, şer', âdet ve örf, hal, siyâk-sibâk, lugat ve lafız delâleti gibi hazfı belirleyen bir delilin ve ipucunun bulunması şarttır. Birbiriyle ilgili iki şeyden birinin diğerinin delâleti sebebiyle hazfedilmesi Kur'ân-ı Kerîm'de çok görülen hazif türüdür.³⁰⁵

9. Âyet: رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

“câmi' u-nin-nâse”, Nehhâs “Ayn” harfinin tenvinli “س” harfinin de nasb üzere fethalı olarak okunmasının asıl olduğunu tenvin'in hazfedilmesinin ise tahfif için gerçekleştiğini söylemektedir. Nehhas bunun caiz olduğu gibi “ع” harfindeki tenvinin hazfedilip جَامِعُ النَّاسِ kelimesinin nasbedilmesiyle جَامِعُ النَّاسِ “câmi' unnâse” şeklinde okunmasının da caiz olduğunu söyler.³⁰⁶

15. Âyet: قُلْ أَلَسْتُ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَمُ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ

Nehhâs bu ayette جَنَّاتٌ kelimesinin üzerinde durarak mübtedâ ya da sıfat olması sebebiyle merfu olacağını söylemektedir. Nehhas Ebû Hâtim (v. 255/869)'in “جَنَّاتٌ kelimesi بِخَيْرٍ kelimesinin bedelidir ve hafd ile yani kesre üzere جَنَّاتٍ okumak ta caizdir.” dediğini aktardıktan sona bu okuyuşun aynı zamanda kıraat-ı aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadramî'nin (v. 205/821) kıraatı olduğunu söylediğini de zikreder.³⁰⁷

جَنَّاتٌ kelimesini hazif mevzusu içerisinde zikretmemizin sebebi ذَلِكَمُ ile alakalı olmasıdır. Çünkü جَنَّاتٌ kelimesi, mahzuf bir mübtedânın haberidir. Burada mahzûf olan هُوَ kelimesidir ki هُوَ جَنَّاتٌ şeklinde. هُوَ zamiri ayetin başındaki بِخَيْرٍ kelimesini işaret etmektedir. Bu haliyle ذَلِكَمُ بِخَيْرٍ cümlesindeki kapalılığı beyan için gelmiş olur. Bunu da Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatında ذَلِكَمُ بِخَيْرٍ kelimesinden bedel olarak جَنَّاتٍ kelimesinin mecrur

³⁰⁵ İsmail Durmuş – Kazım Yetiş, “Hazif”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVII, s. 122-124.

³⁰⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 145.

³⁰⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 147; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. III, s. 55

okunması desteklemektedir.³⁰⁸ Bu okuyuşun, kıraat-ı aşere kayıtlarına girmemiş olsada birçok eserde zikredildiği görülmektedir.³⁰⁹

180. Âyet: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ (البخل)

Nehhâs bu ayette “ellezine” ismi mevsulünün Nâfi’nin kıraatına göre fail mahallinde bulunduğunu, mahallen merfû olduğunu ve ilk mef’ulünün ise hazfedildiğini belirtmektedir.³¹⁰ Bazen cümlelerin öncesinde bahsedilen bir şeyden tekrar bahsetmemek için Arapçada bazı cümlelerde birinci ya da ikinci mef’ulün veya her ikisinin birden hazfedildiği olur. Arapçada çokça karşımıza çıkan المضمّر “gizlilik” durumu bu ayette de söz konusudur.

Nehhâs ayetteki mahzûf kelimenin البخل kelimesi olduğunu ifade eder. Yani söylenmese de varlığı şu şekilde anlaşılır. وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ Nehhâs'a göre burada hazfedilmiş olan birinci mef’ul, takdirenen البخل kelimesidir. Halil (v. 175/791), Sîbeveyhî (v.180/796), Kisâi (v. 189/805) ve Ferrâ da (v.207/822) bu görüştedir. İşte bu durumda cümle وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ البخل هو خيرا لهم şeklinde takdir edilmiş olur.

2.4.3.2. Vakf ve İbtidâ

Sözlükte durma, duraksama, yarıda bırakma, kesme, bitirme, sona erdirmeye ve okuyuşta kelimenin üzerinde durma anlamlarına gelmektedir.³¹¹

Terim olarak Kur’ân okurken lafız ve manayı gözeterek durmak³¹² ve okumaya tekrar başlamak üzere nefesle birlikte sesin kesilmesini ifade eder. Bu şekilde kıraatı kesmeye vakf denilmektedir. Vasıl halinde vakıf yapılmaz. Bu sebeple kelime ortasında sekte mümkün olurken vakıf ise ancak kelime sonunda yapılabilir.³¹³

“Sözlükte “başlamak, bir şeyi ilk defa yapmak” anlamındaki بَدَأ kökünden türeyen ibtidâ³¹⁴ ise vakfın karşılığı olup “ilk defa okumaya başlamak, vakftan sonra kıraate devam etmek için tekrar başlamak” demektir.”³¹⁵

³⁰⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. III, s. 55.

³⁰⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. III, s. 55; Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. Baskı, neşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1407, c. I, s. 343; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420, c. VII, s. 164; Mekkî b. Ebû Tâlib, *Müşkilu i'râbi'l-Kurân*, c. I, s. 151; İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân*, s. 26; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 384; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim*, thk. Ali Abdü'l-Bâri Atiyye, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, c. II, s. 98; Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kıraât*, c. I, s. 456.

³¹⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 190.

³¹¹ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 1322-1323.

³¹² Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 461.

³¹³ Öztoprak, *Kur'ân Kıraâtı*, s. 64.

³¹⁴ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 56-57.

³¹⁵ Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, c. XLII, s. 461.

“Bir bilim dalı olarak vakf ve ibtidâyı “Kur’an okurken lafız ve mânanın uygun olduğu yerlerde durmayı ve ardından başlamayı sağlamak amacıyla gerekli bilgileri veren ilim” şeklinde tanımlamak mümkündür. Vakf ve ibtidâ, Kur’an’ın i‘câzının gösterilebilmesi ve kastedilen mânanın doğru anlaşılabilmesi için dikkat edilmesi gereken bir husustur.”³¹⁶

Şunu ifade edelim ki vakıf alametleri için iki yol takip edilmiştir. Bunlardan birincisi Ebu’l-Âlâ (v.569/1173)³¹⁷ tarîkıdır. İkincisi ise Secâvendî’nin (v. 560/1165)³¹⁸ tarîkı ve ortaya koymuş olduğu rumuzlardır.

Vakıf işaretlerinden olan “ م ”, Secâvendî’ye (v. 560/1165) göre vakf-ı lâzım işaretidir. Bu işaret nerede gelirse orada vakfetmek lazımdır. Durulmadığı takdirde mana bozulur denilmektedir. “ م ” işareti, Kur’an-ı Kerim’de 84 yerde bulunmaktadır.³¹⁹ Ebu’l-Âlâ’ya göre ise vakıf işaretlerinden olan “ م ” “el-vakfu’t-tâm” olarak adlandırılmış ve bir kelimedede kelam tam olup daha sonrasının lafzen ve manen ona taalluku olmayan yerlerde gelen işaret olarak kullanılmıştır.³²⁰ Bu durumda şu an elimizdeki mushaflarımızda ayetin bu noktasında bulunan “ م ” durağı Ebu’l-Âlâ’ya göre lüzumu açısından, Secâvendî’ye göre de cümlelerin bu şekilde tam oluşundan dolayıdır.

Kısaca verdiğimiz bu bilgilerden sonra Nehhâs’ın “Vakf ve İbtidâ” konusundaki örneğine göz atalım.

7. Âyet: وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا

Kur’an muhkem ve müteşâbih âyetlerden oluşmaktadır. Sahâbi ve tâbiünden itibaren İslâm âlimlerinin çoğu müteşâbihâtın te’vilini Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini kabul ederken bir kısmı da ilimde derinleşenlerin bu mânayı bilebileceği kanaatini taşımıştır. Kaynaklarda, söz konusu iki görüşün taraftarları müteşâbihâta dair âyette yer alan “ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ ” kısmının cümle kuruluşunu farklı şekillerde anlamışlardır.³²¹

Bir görüşe göre müteşâbihâtı Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini söyleyenler “ve’r-râsihûne” diye başlayan kısmı ibtidâ görerek yeni bir sözün başlangıcı kabul ederler. Bu durumda ayet: “Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona

³¹⁶ Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, c. XLII, s. 461.

³¹⁷ Tam adı, Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Sehl Ebu’l-Âlâ el-Hemzânî el-Attardır. Bk. ibnu’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, c. I, s. 204-206.

³¹⁸ Tam adı, Muhammed b. Tayfûr Ebû Abdullah es-Secâvendî el-Ğaznevîdir. Nahivci ve müfessirdir. Bk. *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakati’l-Kurrâ*, c. II, s. 157; Tayyar Altıkulaç, “Secâvendî, Muhammed b. Tayfur”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVI, s. 268-269.

³¹⁹ Demirhan, Ünlü, *Kur’an’ı Kerim’in Tecvidi*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları. 1971, s. 92.

³²⁰ Ünlü, *Kur’an’ı Kerim’in Tecvidi*, s. 90.

³²¹ Cihat Tunç, “Râsihîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 459.

inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.” mealindedir.

Diğer bir görüşe göre okuyanlar الله kelimesine atıf sûretiyle bağlandığını ileri sürerler. Bu görüşe göre ilimde derinleşmiş olanlar da müteşâbihâtın yorumuna vâkıf olabilir.³²² Bu durumda âyet: “*Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.*” Mealindedir.³²³

Nehhâs, bu ayet hakkında ikinci görüşü benimsediğini şu izahla ortaya koymaktadır: Allah azze ve celleye atıftır. Hakkında söylenecek en güzel söz budur; çünkü Allah onları “İlimde rusûh sahibi” olmalarıyla methetmiştir. Eğer cahil iseler Allah onları nasıl oluyor da methediyor? ³²⁴

Nehhâs, bu konuda özetle şöyle diyor: “Bu durum bize İbn Abbâs’ın mushafındaki ³²⁵ العلم وما يعلم تأويله إلا الله ويقول الراسخون في العلم (altı çizili) ziyadesini hatırlatıyor. Ancak bu kıraat sahih olmakla birlikte bizim okuduğumuz mushafa muhaliftir. Bundan dolayı da delil teşkil etmez.”

Nehhâs’ın görüşüne göre birinci cümle العلم في العلم kelimesiyle bitmekte, ikinci cümle ise يَقُولُونَ kelimesiyle başlamaktadır. İncelemekte olduğumuz eserimizde işaret edilen Ferrâ’nın (v.207/822) *Meâni’l-Kur’ân*’ına³²⁶ baktığımızda ise birinci cümle ile إِلَّا اللَّهُ ile bittiği, ikinci cümle ile وَالرَّاسِخُونَ ile başladığı ifade edilmektedir. Bu da genel olarak mushaflarda okuduğumuz şeklidir ki vakıf-ı lazım işareti olan “ م ” ile tespit edilmiştir.³²⁷

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا okuduğumuz mushaflarda vakıf işaretlerinden “ م ” vakf-ı lâzım işareti bulunduğundan dolayı yaygın olan görüş de bu şekildedir, diyebiliriz.

2.4.3.3. Takdim ve Tehir

Takdim kelimesi قدم kökünden türemiş تفعيل babında bir masdardır. Sözlükte “öne alma, öne geçirme” anlamında belirtilmiştir.³²⁸ Bunun aksini ifade eden te’hîr kelimesi ise أخر

³²² Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I. Baskı, nşr. Müessesetü’r-Risâle, y.y. 1420/2000, VI, 201-208.

³²³ Bazı Meallerde de bu görüş dikkate alınarak âyet meallendirilmiştir. Bk. TDV. Yayınları, *Kura’ân’-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Ankara 2008, s. 49.

³²⁴ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 144.

³²⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kurân*, c. I, s. 191.

³²⁶ Ferrâ, *Meâni’l-Kurân*, c. I, s. 191.

³²⁷ Saîd Abdü’l-Celîl Yusuf Sahr, *Fıkhu Kırâatu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I. Baskı, nşr. Mektebetü’l-Kudsî, Kahire 1418/1997, s. 51.

³²⁸ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 935; İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XVI, s. 465.

fiilinden türmiş olup yine تفعيل babında masdar olarak gelmiştir. Sözlükte “geciktirme, tehir, engel olma, yavaş davranma” mânalarına gelmektedir.³²⁹

Al-i İmran sûresi 195.âyet örneğinde وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا kelimeleri hakkında Nehhâs, A'meş'in (v. 148/765) Hamza'nın(v.156/773) ve Kisâi'nin (v.189/805) وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا şeklinde takdim tehir yaparak okuduklarını naklettikten sonra buradaki “ و ” harfinin sıra için gelmediğini ifâde ederek “vâv harfî ikincinin birinciden sonra geldiğine delalet etmez” demektedir.³³⁰

Ebû Amr ed-Dânî ise bunun sebebini mef'ûl'ü fâil'den önce okumalarına bağlamaktadır.³³¹ Bu yüzden Hamza (v.156/773) ve Kisâi (189/805) Tevbe sûresindeki فَيَقْتُلُونَ وَيَقْتُلُونَ ayetinde de takdim tehir yapmaktadırlar. Bu ön bilgiden sonra biz burada konuyu i'rabı değiştiren haller üzerinden incelemeye devam ediyoruz.

178. Âyet: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا...

Yahya b. Vessâb 178. âyette iki defa geçen إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ lafzının başındaki hemzeyi her iki yerde de إِنَّمَا şeklinde kesre ile okumuştur.

Ebû Hâtîm (v. 255/869), Ahfeş'in kesre ile إِنَّ şeklinde zikrettiğini, kadercilerin de bunu hüccet edindiklerini çünkü Ahfeş'in de bu düşünceye sahip olduğunu ifade ettikten sonra onun وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ve لِيَزْدَادُوا إِثْمًا kelimeleri üzerinde takdim ve te'hîr yaparak إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ şeklinde okuduğunu nakletmektedir.

Nehhâs ayette geçen إِنَّ hakkındaki görüşünü açıklarken “Takdir edilen, kıraat-ı aşere imamlarından Nafi'nin kıraatı (cumhur da böyle okumaktadır) üzerine إِنَّ şeklinde fetha ile okumaktır ki إِنَّ iki mefulün yerine geçer” demektedir.³³²

Burada şu açıklamayı yapmalıyız: Âyetin başında gelen “hasibe” fiili iki mef'ul alan fiillerdendir.³³³ Bu fiiller iki mef'ulü naspederler. O yüzden cümle takdiren şöyle olur: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ Bu cümledeki zan filinin iki meful alması gerekiyordu. Fakat fiilden sonra إِنَّ geldiği için birinci mefulün yerinde ما ism-i mevsul'ü gelmiş ve إِنَّ'nin ismi olmuştur. Başka bir ifadeyle mefulünbih olmak yerine إِنَّ'nin ismine dönüşmüştür. İkinci meful ise خَيْرٌ kelimesi olup إِنَّ'nin haberi olarak mahallen merfudur.

Nehhâs, aşere imamlarından Hamza'nın okuyuşunun böyle olmadığını yani onun إِنَّمَا şeklinde hemzeyi kesre ile okuduğunu da aktarmaktadır. Ancak Kraât-ı Aşerede Hamza'nın bu okuyuşuna rastlamamaktayız.

³²⁹ Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 18. İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 12.

³³⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 195.

³³¹ Ed-Dânî, *et-Teyisr*, s. 93.

³³² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 190.

³³³ Akdağ, *Arap Dili Dil Bilgisi*, s.385-386.

Nehhâs, Kisâi ve Ferrâ'nın (v.207/822) bu kelimeyi إنما şeklinde kesre üzere okunmasının caiz olduğunu iddea ettiklerini³³⁴ ancak bunu tekrar şartına bağladıklarını ve böylece لا تحسبن الذين كفروا لا تحسبن إنما نملي لهم şeklinde okunabileceğini söylediklerini aktarmaktadır.³³⁵ Ayrıca حسب fiilini muhâtab tesi ile لا تحسبن şeklinde³³⁶ okuduklarına da dikkat çekmemiz yerinde olacaktır.

Burada, tekrar sebebiyle “tahsebenne” fiilinin amel etmediğini ve istînâf durumunun oluştuğunu görüyoruz. Çünkü “إِنَّ” ile yeni bir cümle başlamış oluyor. “أَنَّ” nin hemzesinin “إِنَّ” şeklinde kesreli olarak okunması da bu istînâf sebebi ile gerekli olmaktadır.

أنا نملي kelimesinin sarîh master takdiri إملأنا şeklinde olduğundan Ebû İshâk mana olarak إملأنا للذين كفروا خيراً لأنفسهم şeklinde olduğunu da ifade eder. Yani mana olarak “kâfirler bizim mühlet vermemizi kendileri için bir hayır zannetmesinler” anlamına gelmektedir.

Ebû Ca'fer, Yahyâ b. Vessâb'ın ayetteki ان kelimelerinin her ikisinin de “إِنَّ” şeklinde hemzenin kesresi ile okunabileceğini söylediğini aktardıktan sonra bu kıraat şeklini güzel bulduğunu ifade ediyor. Yani bu durumda Nehhâs, ismi ve haberi ile beraber “إِنَّ” nin bu cümlede حسب fiilinin ikinci mef'ulu olmasının mümkün olduğunu bildiriyor.

2.4.3.4. Hemzenin Takdîr Sebebiyle Kesre ile Okunması

195. Âyet: فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى ...

Nehhâs ayette geçen “أَنِّي” kelimesinin hemzesi hakkında bu kelimeden önce bir قال fiilinin varlığının takdiri sebebiyle İsa b. Ömer'in³³⁷ أَنِّي şeklinde kesre ile okuduğunu söylemektedir.³³⁸

2.4.3.5. Fiil ve Failin İzafete, Câr ve Mecrûra Dönüşmesi

18. Âyet: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ

Kıraât-i aşere imamlarından Ya'kûb'tan kıraat dersi almış olan³³⁹ Ebu'l-Muhelleb Muhârib b. Disâr es-Sedûsî el-Kûhî³⁴⁰ ayetteki شَهِدَ اللَّهُ ifadesini شُهِدَ لِلَّهِ Şeklinde hal üzere

³³⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, s.248.

³³⁵ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 190.

³³⁶ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali, s.163.

³³⁷ Araştırmamızda Kıraat âlimleri içerisinde aynı isimde dört şahıs bulduk. Ebû Hayyân'ın yaptığı açıklamada bu şahsın İsa b. Ömer es-Sekafî olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l Muhîr*, c.10, s.384.

³³⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 500.

³³⁹ İbn-i Cinnî, *el-Muhtesab*, c. I, s. 155.

³⁴⁰ Vefât yılı geçmemektedir. Bk. Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 148; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. II, s.42.

mansub olarak okumaktır. Yine Ebu'l-Muhelleb'ten شَهِدَاءُ اللَّهِ , شَهِدَاءُ اللَّهِ , شَهِدَاءُ اللَّهِ ve شَهِدَاءُ اللَّهِ şekillerinde de rivayetler mevcuttur.³⁴¹

2.4.3.6. Mansub Kelimenin Merfû' Okunması

79. Âyet: مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ

“Allah’ın kendisine Kitap, hüküm ve nübüvvet verdiği hiçbir kişinin kalkıp da insanlara: “Allah’ın dışında bana kul olun.” demesi yakışmaz; ancak o kimse, “öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz Kitab’ın gerektirdiği gibi Rabbe bağlı kullar olun.” diyebilir.”

Nehhâs burada Mahbub’un³⁴² Ebû Amr’dan nakille يَقُولُ şeklinde merfu olarak okuduğunu zikretmektedir.

ثُمَّ يَقُولُ kelimesi أَنْ edatı ile naspedilmiştir. Âyetin devamındaki ثُمَّ يَقُولُ cümlesindeki ثُمَّ atıf harfidir. يَقُولُ ma’tuf bir fiildir ve يُؤْتِيَهُ kelimesine atfedilmiştir. Bu yüzden يَقُولُ kelimesi mansup durumdadır. Nehhâs’ın sonuç olarak ثُمَّ يَقُولُ şeklinde mansub olarak okunmasını tercih ettiğini görmekteyiz.³⁴³

2.4.3.7. Fiillerin Sîğaları Dolayısıyla Manaya Etki Eden Farklılıklar

79. Âyet: بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ

تُعَلِّمُونَ kelimesi ma’lum bir fiildir. Fâili “cemaat vâv’ı”dır. Ebû Amr ile Medine kurrası³⁴⁴ ve İbn-i Abbâs (v. 68/687-88)³⁴⁵ ile Kûfe kurrası bu ayeti celileyi “öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz Kitab’ın gerektirdiği gibi Rabbe bağlı kullar olun.” anlamına gelen تُعَلِّمُونَ şeklinde, “ ت ”nin dammesi ve “ ل ”in şeddesi ile okumaktadırlar. Mücâhid³⁴⁶ (103/721) ise تَتَعَلَّمُونَ kelimesini تَعَلَّمُونَ şeklinde³⁴⁷ “ ت ”yi fethalı ve “ ل ” harfini de şeddeli olarak³⁴⁸ تَتَعَلَّمُونَ şeklinde “ders olarak okuyor ve öğreniyorsunuz” anlamında okumaktadır.

³⁴¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 148; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Hâlid Ali, c. I, s. 125.

³⁴² Tam adı, Muhammed b. Hasan b. Hilal b. Mahbûbdur. Lakabı Ebû Bekr Mahbûbdur. Yedi kıraât İmamlarından biri olan Ebû Amr b. 'Alâ'nın ravilerindendir. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. II, s. 123.

³⁴³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 167.

³⁴⁴ Ed-Dânî, *et-Teyisir*, 89

³⁴⁵ İbn-i Abbâs, Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalip, Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbîdir. Bk., İ. Lütfü Çakan-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbâs”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 76; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 20; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. I, s. 426-427.

³⁴⁶ Tam adı, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî'dir. Tabiin âlimlerindendir. Abdullah b. Abbas'ın önünde Kur'an'ı otuz defa hatmetmiş ve onunla Kur'an'ı baştan sona kadar üç kere tefsir etmiştir. Bk. Muhammed Fatih Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 442; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. II, s. 41; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, c. I, s.38.

³⁴⁷ İbni Hâleveyh bu kıraâtın Sa'id b. Cübeyr'e ait olduğunu nakleder. Bk. İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'an*, s. 29.

³⁴⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c.I, s. 39.

Bu durumda mânâ “okuyup öğrenmekte olduğunuz Kitab’ın gerektirdiği gibi Rabbânîler olun.” anlamına gelmektedir. Âyetteki rabbânî kelimesi hüküm veren hâkimler ve ilim sahibi âlimler anlamına gelmektedir. Dehhak (105/723)³⁴⁹ da âyetteki “Rabbâniyyîn” kelimesinden fakihlerin ve âlimlerin kastedildiğini söylemektedir.

Bütün bunların ışığında Nehhâs رَّبَّانِيَّيْنَ hakkında “Ta’liminizle ve öğrenmenizle hâkimler ve âlimler olunuz.” ve “ilminizle hâkimler ve âlimler olunuz.” sözlerinin söylendiğini naklederek bunların arasından birincisinin mana yönüyle anlama uzak kaldığını, ikincisinin ise daha güzel olduğunu söyleyerek tercihini ortaya koymaktadır.³⁵⁰

2.4.4. Diğer Farklılıklar

Bu bölümde, lehçelerin ve Arap Lehçelerine giren yabancı kelimelerin etkisiyle oluşan farklılıklar ile sahabe Mushafındaki farklılıklar, şâz kıraatlerdeki farklılıklar ve hareke değişikliğinden kaynaklanan farklılıklar incelenmeye çalışılmıştır.

2.4.4.1. Lehçe Farklılıkları

“Bir dil, geniş kitlelere yayılmış ve pek çok kişi tarafından konuşulur olmuştaysa orijinal halini uzun süre koruması mümkün değildir. Çok geçmeden dilde oluşan farklılaşmalar anadilin lehçelerini oluşturur. Sözlük anlamı, dilin ucu, sözün tınısı olan lehçe, Arap kültüründe luga kelimesiyle de ifade edilir. Her lehçe müstakil birer dil oluncaya kadar lehçeler arası farklılık devam eder. Arapça da her dil gibi bu kanuna boyun eğmiş ve lehçelere ayrılmıştır. Lehçe farkı kendini seslerdeki (hareke) değişim, sessiz harflerdeki değişim, yapı ve mana açısından kelimelerdeki değişim ve terkipteki değişim ile gösterir. Arap lehçeleri arasındaki farklılık; yapı, kök ve ıstikak açısından Arapçanın özünü etkilemez.”³⁵¹ Biz bu bölümde arap lehçelerinden kaynaklanan kıraat farklılıklarını tespit etmeye çalışacağız.

³⁴⁹ Tam adı, Dehhak B. Mezâhim Ebu’l-Kâsımdır. Sa’îd b. Cübeyr’i dinlemiş ve tefsir ilmini ondan almıştır. bk. İbnu’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, c. I, s. 338.

³⁵⁰ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 168.

³⁵¹ Sevde Alan - İsmail Güler, “Kureyş Lehçesinin Klasik Arapçaya Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, (2007), s. 330.

31. Âyet: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ

Ebû Recâ el-Utâridî (v. 105/723-24)³⁵² “ ی ” harfinin fethasıyla “yahbibkum” şeklinde okur.³⁵³ Ayrıca ondan “ ی ” harfinin fethası ve “ ب ” lerin bir birine idğâmı ile “يَحْبِبْكُمْ” rivayeti de vardır.³⁵⁴ Yine Ebû Hayyân’ın *el-Bahru’l-Muhît* adlı eserinde Ebû Recâ’nın تَحْبُونُ ve يَحْبِبْكُمْ de olduğu gibi حَبَّ kelimesinde “ ت ” harfinin ve “ ی ” harfinin fethasıyla okuduğu kayıtlıdır. Kisâî, يَحِبُّ , تَحِبُّ , أَحِبُّ , “ ی ”nin kesresiyle يَحِبُّ ve تَحِبُّ , نَحِبُّ , إْحِبُّ şeklindeki kesreli okuyuşun bazı Kayslıların lehçesinde kullanıldığını aktarmaktadır. Fethalı okuyuş ise Temim, Esed ve Kays lehçelerinde yer aldığını ancak حَبَّ şeklindeki lehçenin artık yaşamadığını söylemektedir. Ahfeş حَبَّبْتُ şeklinin hiç duyulmadığını söylerken Ferrâ (v.207/822) ise Kisâî’nin (189/805) bir şiirinin dışında hiç duymadıklarını aktarmaktadır.³⁵⁵

Bütün bunlardan sonra Nehhâs, bu kelimedeki “ ی ” harfinin kesresi ile okunan kiraât şeklinin dile ağır geldiğini ve bu sebeple Basralılara göre caiz olmadığını söylemektedir. Ancak yaygın olarak kullanılan ve bilinenin “ ی ” harfinin fethalı okunuşu olduğunu hatırlattıktan sonra مَحْبُوب kelimesinin de bu görüşünü destekleyen bir delil olduğunu söyleyerek tercihini ifade etmektedir.³⁵⁶

37. Âyet: فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتاً حَسَناً وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا

Mücâhid وَأَنْبَتَهَا şeklinde “ ل ” harfini sakın okur. رَبُّهَا münâdâ olup muzaftır.³⁵⁷ وَأَنْبَتَهَا ifadesindeki “ ت ” sukûn üzeredir, وَكَفَّلَهَا “ ل ” da aynı şekilde sakın gelmiştir. Mücâhid زَكَرِيَّا ifadesini de med ile mansub olarak okur. Kûfeliler ise; وَكَفَّلَهَا اللَّهُ زَكَرِيَّا şeklinde okurlar.

Harun b. Musa, Abdullah b. Küseyr’den ve Ebû Abdullah el-Medenî’den rivâyetle “fe”nin kesresi ile وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا şeklinde okunduğunu rivayet etmiştir.³⁵⁸

Ahfaş Sa’îd bu konuda şöyle der: “Bazıları وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا şeklinde, bazıları ise كَفَّلَهَا şeklinde “fe”nin kesresiyle okurlar. Böyle okuyanlar aynı zamanda “Zekeriyyâ” kelimesini زَكَرِيَّا şeklinde okurlar. Bunların ikisi de ayrı iki lügattir ve bazıları ise وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا şeklinde “fe”yi

³⁵² Tam adı, Ebû Recâ’ İmrân b. Teym el-Utâridî’dir. (ö. 105/723-24) Temîm kabilesinin Utârid koluna mensup olduğu için Utâridî ve Temîmî, ayrıca Basrî nisbeleriyle anılır. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenip ezberlemiş, daha sonra da kendisinden yaşça küçük olan İbn Abbas’a arzetmiştir. Bk. Raşit Küçük, “Ebû Rec el-Utâridî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 212.

³⁵³ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s.26; Ebû Hayyân, *El-Bahru’l Muhît*, c. III, s. 103.

³⁵⁴ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s. 26.

³⁵⁵ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 152; Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, c. I, s. 367.

³⁵⁶ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 152.

³⁵⁷ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Halid Ali, s.130.

³⁵⁸ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 155.

kesre ile “Zekeriyyâ”yı hemzeli şekliyle okurlar. كَفَّلَ diyen يَكْفُلُ demiştir, كَفَّلَ diyen ise يَكْفُلُ demiştir. Ancak hiç “fe”nin ötresiyle كَفَّلَ dendiğini duymadım demektir.”³⁵⁹

Ferrâ (v.207/822) *Meâni l-Kur'an* adlı eserinde زكرياء kelimesinin “yâ”sını Hicazlıların hem uzattıkları hemde kısa okuduklarını, Neced ehlinin ise elifi hafzederek زَكْرِي şekline okuduklarını ve çekimini yaptıklarını söylemektedir.³⁶⁰

Ahfeş diyor ki زكرياء da 4 lehçe vardır.

1-	Med ile	زكرياء
2-	Kasr ile	زكريا
3-	“ى”nin şeddesiyle	زَكْرِيَّ
4-	Sarf/Çekim yapılabılır haliyle	زَكَر

Ahfeş bu söylediklerine زَكْرِيَّ şeklini de ekleyerek kelimenin nasb halini de gördüğünü söylüyor.³⁶¹

Bütün bunlardan sonra bu kelimenin kıraat-ı aşere'deki durumuna da bir göz atalım.

İbnü'l- Cezerî (v. 833/1429) diyor ki; Kûfeliler وَكَفَّلَهَا şeklinde “fe” yi şeddeli okurlar Kıraâtı-ı Aşere'nin geri kalan diğer imamı ise وَكَفَّلَهَا şeklinde tahfif üzere yani “fe”yi şeddesiz okurlar.³⁶²

زَكْرِيَّ kelimesindeki muhtelif görüşler ise şöyledir:

Hamza, Kisâî (189/805), Halef ve Hafs Kur'an'ın tamamında hemzesiz kasr ile زَكْرِيَّ şeklinde okurlar. Âsımın râvisi Ebû Bekir Şu'be, bu kelmeyi nasb ederek okur. Çünkü “keffelehâ” den sonra gelen “Zekeriyyâ” kelimesi ikinci mef'uldür. Geri kalan tahfif okuyanlar ise onu merfu olarak okurlar.³⁶³

198. Âyet: نَزَّلْنَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

Hasan-ı Basrî (v. 110/728) bu ayetteki نَزَّلْنَا kelimesini نَزَّلَا şeklinde “ze” harfini sakın olarak okumaktadır. Bu kelime Temim lehçesinde ikinci harfi sakın olarak okunur. Ancak Hicaz ehli ve Benû Esed kabilesi ise kelimedeki نَ harfini harekeli olarak okurlar.³⁶⁴

³⁵⁹ el-Ahfeş, Ebu'l-Hasan el-Mecaşî'i, *Meâni l-Kur'an li l-Ahfeş*, thk. Hüdâ Mahmud Karâ'a, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1411/1990, c. I, s. 215-216.

³⁶⁰ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 155.

³⁶¹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 155.

³⁶² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî Kıraati l-Aşr*, II, 239.

³⁶³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî Kıraati l-Aşr*, II, 239.

³⁶⁴ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'an*, c. I, s. 195.

2.4.4.1.1. Arap Lehçelerinde Yabancı Kelimelerden Kaynaklanan Farklılıklar

“Eski Arap lehçeleri konusundaki çalışmalar farklı Kur’an-ı Kerim kıratlarının incelenmesi ile az sayıda edebiyat kitapları kalıntılarının biraraya getirilmesi ve yabancı kelimelerin toplanmasıyla başlamıştır. Böylece lehçeler arası farkların dikkate değer olduğu anlaşılmış hatta bu farklar sesbilim, dizgibilim ve sözlük gibi birkaç bölümde incelenmiştir. Sonuçta Arap lehçelerinin gösterdiği farklılık dilde bir bozulmanın göstergesi değil aksine gelişme ve ilerleme olarak yorumlanmıştır.”³⁶⁵

Biz bu bölümde Arap lehçelerine giren yabancı kelimelerin kıraâtı nasıl etkilediği konusunu incelemeye çalışacağız.

8. Âyet: رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

Nehhâs لَدُنْكَ kelimesi hakkında dokuz görüşten bahsetmektedir. Arapçada yerleşik olmayan bu yabancı kelimeyi Hicazlıların لَدُن “ledün”, şeklinde okudukları ayrıca nun harfinin sukûnuyla لَدُن “leden” şeklinde ve yine nun harfinin kesresiyle لَدُن “ledüni” şeklindeki okuyuşların da bulunduğunu söyledikten sonra Ferrâ’nın (v.207/822) Benî Temim kabilesinin لَد “led” şeklinde okuduklarını söylediğini de aktarmaktadır.

Nehhâs, Kisâi’nin (189/805) لَد “lede” şeklinde okuyuşunu, Ebû Hâtim’in (v. 255/869) “ د ” harfinin sukûnuyla لَد “led” şeklindeki kıraâtini aktardıktan sonra, Ferrâ’nın (v.207/822) bahsettiği şu dört okuyuşu da nakletmektedir.³⁶⁶

1. Rabî’a kabilesinin “ د ” harfini sâkin ve “ ن ” harfini kesre ile okudukları لَدُن “ledni” şeklindeki kıraâtleri,
2. Esedlilerin “ ل ” ve “ د ” harflerini damme ile ve “ ن ” harfini sâkin olarak okudukları لَدُن “ludun” şeklindeki kıraatları,
3. Ebû Hâtim’in (v. 255/869) “ ل ” harfini dammeli ve “ د ” harfini sakin olarak okuduğu لَدُن “ludn” şeklindeki kıraâti
4. Sonu “ ي ” harfi ile biten “ledün” manasına gelen لَدِي “ledî” şeklinde okunan kıraâti.

Bu okuyuşlar aşere kıraatında bulunmamaktadır. Nehhâs yine Aşere kıraâtinde bulunmayan fakat şâz kıraatlar içerisinde yer alan Ebû Zür’a Hayve b. Şüreyh b. Safvân et-Tücîbî’nin (v. 158/775) bu ayetteki مِنْ لَدُنْكَ “min-lud-nike” okuyuşundan bahsetmemiştir.³⁶⁷

³⁶⁵ Alan - Güler, “Kureyş Lehçesinin Klasik Arapçaya Etkisi”, s. 330.

³⁶⁶ Nehhâs, *Îrâbu’l-Kur’ân*, c. I, s. 145.

³⁶⁷ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzi’l-Kur’ân*, s.26.

2.4.4.2. Sahâbe Mushafındaki Farklılıklar

Hiz. Peygamber zamanında Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b gibi sahâbîler Kur'an'a ilişkin kendilerine özel mushaflar oluşturmaya başlamışlardı. Hiz. Osman'ın istinsah faaliyeti öncesinde Şam bölgesinde Übey b. Kâ'b mushafı, Kûfe'de İbn Mes'ûd mushafı, Dimaşk'te Mikdâd b. Esved mushafı, Basra bölgesinde ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî mushafı kabul görmüştür. Fakat bu özel mushaflar arasındaki bir takım farklılıklar, İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinde birbirinden farklı okuyuşların yayılmasına sebep olmuştur. Hiz. Osman, halifeliği döneminde Mushaflar arasında birlik sağlamak ve ayrılık ve tefrikaları ortadan kaldırmak için istinsah faaliyetini başlatmış ve bu sebeple kurduğu heyet tarafından belli sayıda mushafın yazımını gerçekleştirilmiştir. Bunun için Ebû Bekir döneminde iki kapak arasına alınan ve Hiz. Peygamber'in zevcelerinden Hiz. Hafsa'da bulunan sahifeler esas alınmış ve istinsah edilen nüshalar o dönemdeki İslâm beldelerinin merkez şehirlerine gönderilmiştir. Bu mushafa uymayan ve özelde tutulan mushafların ise imhasına karar verilmiştir.³⁶⁸

“Bunun yanı sıra özel mushaflardan bazılarının bir şekilde korunduğu ve daha sonraki nesillere aktarılacak bir kısmının günümüze kadar ulaştığı söylenmektedir. Nitekim bu özel koleksiyonların imha edilmesinden çok sonra içlerinde İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'e ait kıraatların yer aldığı üç mushafın görüldüğüne dair bilgilerden bahsedenler olmuştur.³⁶⁹ Ayrıca bazı kaynaklarda Hiz. Ali'ye ait olduğu söylenen bir mushafın sonraki dönemlere ulaştığına dair bilgiler de yer almaktadır. Hatta günümüze intikal eden bazı mushaflar Hiz. Ali'ye nisbet edilmekte (Selâhaddin el-Müneccid, s. 62-63), örneğin İstanbul'daki Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde kayıtlı olan (nr. 458) mushafın son yaprağında onu Ali b. Ebû Tâlib'in yazdığına dair bir ibare yer almaktadır.”³⁷⁰

Biz bu bölümde Nehhâs'ın kitabında zikrettiği sahâbe mushaflarındaki kıraât farklılıklarını incelemeye çalışacağız.

2. Âyet: الْحَيُّ الْقَيُّومُ

Hiz. Ömer âyette geçen الْقَيُّومُ kelimesini الْقَيَّامُ şeklinde okumuştur. Bu şekilde okuyanlar;³⁷¹ İbrâhîm en-Nehâî (v. 96/714)³⁷², A'meş (v. 148/765), İbn-i Mes'ûd (v.32/652-

³⁶⁸ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 244.

³⁶⁹ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 244.

³⁷⁰ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 244.

³⁷¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. I, s. 190; İbn-i Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, s. 151.

³⁷² Tam adı, Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî'dir. Bk. Şükrü Özen, “Nehâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 535-538.

53), Zeyd b. Ali (v. 122/740)³⁷³, Ca'fer b. Muhammed (v.301/913)³⁷⁴, Ebû Recâdır. (v. 105/723-24)

Harice (v.168/784)³⁷⁵, İbn Mes'ûd'un mushafında الْقَيُّومُ الْحَيُّ الْقَيِّمُ şeklinde yazılı olduğunu söylemiştir. Bu okuyuş aynı zamanda Alkame b. Kays'ın (v. 62/682)³⁷⁶ da kırâatıdır.³⁷⁷

Bazı sahabilerin kendilerine özel mushafları yaktırmadıkları tarihen sabittir. Hz. Ali, Abdullah İbn Mesud, Übeyy b. Ka'b'ın özel mushaflarının varlığı bilinmektedir. Abdullahın mushafı derken Abdullah İbni Mesud kastedilmektedir.

Nehhâs konumuzun bu bölümüyle ilgili olarak Kitabımızda الْقَيُّومُ الْحَيُّ الْقَيِّمُ kelimesinin vezin farklılıklarından bahsedilmekte, İbni Keysân'ın (v. 320/932) “Allah'ın ismi mübteda olduğundan merfu olarak geldiği, نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابُ ifadesinin onun haberi olduğu, الْحَيُّ الْقَيِّمُ ise sıfat olduğuna ilişkin görüşlerini aktardıktan sonra bu ifâdenin i'rabıyla ilgili görüşlere yer vermiştir.³⁷⁸

64. Âyet: قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ

İbn-i Mesud'un kıraatında كَلِمَةٍ عَدْلٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ şeklinde³⁷⁹ ‘عَدْلٍ’ kelimesi ziyadesi ile kayıtlıdır. Bu ifadeyi dikkate aldığımızda ayetin manası “Sizinle bizim aramızda âdil (olan) bir kelimeye gelin.” şeklinde olmuştur.

“Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin.” ayetindeki “müşterek olan bir söz” diye tercüme edilen كَلِمَةٍ سَوَاءٍ tamlaması tefsirlerde, âdilâne, dosdoğru, adalet ve insaf ölçülerine uygun bir söz şeklinde açıklanmaktadır.³⁸⁰

³⁷³ Tam adı, Ebû'l-Hüseyin Zeyd b. Alî Zeynîlâbidîn b. el-Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib el-Alevî el-Hâşimî el-Kureşîdir. Hz. Hüseyin'in torunu, zeydiye mezhebinin imamıdır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, kıraat gibi ilimlerde önemli bir âlimdir. Kur'an-ı Kerim'i çok okumasından dolayı “Kur'an dostu” lakabı ile anılmıştır. Bk. Saffet Köse, “Zeyd b. Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 313-316.

³⁷⁴ Tam adı, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (ö.301/913) olup muhaddis, fakih ve müfessirdir. Bk. Muhammed Ali Sönmez, “Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, s. 145-146.

³⁷⁵ Tam adı, Harice b. Mus'ab Ebu'l-Haccâc ed-Dab'î'dir. Kıraat ilmini Nafî ve Ebû 'Amr'dan almıştır. Ancak onları takip etmemiştir ve birçok şâz görüşleri mevcuttur. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. I, s. 269.

³⁷⁶ Tam adı, Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdillâh b. Mâlik en-Neha'î el-Kûfi'dir. Abdullah b. Mes'ûd'un seçkin talebesidir. Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin önde gelen temsilcilerindendir. BK. Ahmet Özel, “Alkame b. Kays”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 467.

³⁷⁷ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *İrabu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Gâzî Zâhid, c. I, s. 354; İbn-i Cinnî, *el-Muhtesab*, c. I, s. 151.

³⁷⁸ Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'an*, c. I, s. 143.

³⁷⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. I, s. 220.

³⁸⁰ DİB Yayınları, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara 2007, c. I, s. 594.

144. Âyet: وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ

Nehhâs, İbni Abbâs'dan “ال” takısı olmaksızın nekre haliyle رُسُلٌ şeklinde³⁸¹ rivayet edildiğini nakletmektedir. İncelediğimiz bu eserin diğer bir tahkikinde İbn-i Mes'ûd'un (v.32/652-53) mushafında da bu şekilde geçtiği ifade edilmektedir.³⁸²

188. Âyet: لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا ...

Hüseyin b. Ali el-Cu'fi³⁸³ A'meş'ten(v. 148/765) rivayetle “verdiler” anlamında بما آتوا ifadesinin³⁸⁴ hemzenin uzatılmasıyla okunduğunu zikretmektedir. Nehhâs Ubey bin Ka'b'ın (v. 33/654) بما آتوا yerine بما فعلوا şeklinde okuduğunu nakletmektedir.³⁸⁵

2.4.4.3. Şâz Kırââtlerdeki Farklılıklar

22. Âyet: أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

Ebü's-Semmal el-Adevî (v. 160/777)³⁸⁶ ayetteki حَبِطَتْ kelimesini حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ şeklinde “ ب ” nin fethasıyla okumaktadır. Nehhâs bu okuyuşun şâz, kuralsız olduğunu söylemektedir. Ebü's-Semmal el-Adevî, genel olarak şâz kıraatları tercih etmiştir.³⁸⁷ Kurtubî (v. 671/1273) ve İbn-i Atiyye (v. 383/993) tefsirlerinde Ebü's-Semmal el-Adevî'nin güvenilir olmadığından bahsetmektedirler.³⁸⁸

Bu okuyuş Medineli Sahabilerden Ebû Vâkid'in (v. 68/687-88)³⁸⁹ ve Aşere-i mübeşşereden olan kumandan sahâbî Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın (v. 18/639)³⁹⁰ da okuyuşlarıdır.³⁹¹

³⁸¹ Nehhâs, *İrabu'l-Kur'an*, thk. Hâlid el-Ali, c. I, s. 155.

³⁸² Nehhâs, *İrabu'l-Kur'an*, thk. Dr. Züheyr Gâzî Zâhid, c. I, s. 409.

³⁸³ Hüseyin b. Ali b. Feth, Ebû Ali el-Cüfî diye bilinir. Kûfelilerin önde gelen kıraat âlimlerindendir. Kıraat-ı aşere imamlarından Hamza b. Habîb ten kıraat okumuştur. Yine Aşere imamlarından Ebi Amr b. El Alâ'dan (ö. 154/771) ve Asım'ın(ö. 127/ 745) iki râvisinden biri olan Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş'tan(ö. 193/809) kıraat rivayetleri vardır. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, c. I, s. 247.

³⁸⁴ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s.30;

³⁸⁵ Nehhâs, *İrabu'l-Kur'an*, c. I, s. 143; Nehhâs, *İrabu'l-Kur'an*, thk. Hâlid el-Ali, c. I, s. 165; Nehhâs, *İrabu'l-Kur'an*, thk. Dr. Züheyr Gâzî Zâhid, c. I, s. 425; İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s.30; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, c.3, s.466.

³⁸⁶ Tam adı, Ka'neb b. Ebû Ka'neb ebi's-Semmâl el-Adevî el-Basrî'dir. Vefat tarihi bilinmiyor. Bk. İbn-i Cezeri, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, c. II, s. 27.

³⁸⁷ İbn-i Cezeri, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. I, s. 27.

³⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim el-Atfîş, Daru'l-Kütübi'l-Masriyye, Kahire 1964, c. I, s. 47; Ebû Muhammed İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrer-ul-vecîz fî Tefsîr'il-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdul Selam eş-Şâfî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût h.1422, c. I, s. 48.

³⁸⁹ Asri Çubukçu, “Ebû Vâkid el-Leysî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 251-252.

³⁹⁰ Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeude b. Cerrâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 249-250.

³⁹¹ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s. 26.

153. Âyet: إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ

Nehhâs bu ayette Hasan-ı Basrînin تَلْوُونَ şeklinde tek “ و ” harfî ile okuyuşunun bulunduğunu,³⁹² Ebû Yûsuf el-A'sâ'nın³⁹³(v.200/815) ise, Ebû Bekr b. Ayyâş'tan o da Âsım'dan تَلْوُونَ şeklinde “ ت ” nin dammesiyle okunduğuna dair bir rivayetin bulunduğunu ancak bunun şâz bir kıraat olduğunu aktarıyor.

157. Âyet: وَلَئِنْ قُلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّم ...

Nehhâs Îsâ'nın, Hicaz ehlinin مُتُّم şeklinde “ م ” harfini kesre ile okuduğunu daha aşağıdaki beldelerin ise مُتُّم şeklinde “ م ” harfini damme ile okuduklarını, Sîbeveyhî'in (v.180/796) ise bu okuyuşun şâz olduğunu söylediğini aktarıyor.

2.4.4.4. Hareke Değişikliğinden Kaynaklanan Farklılıklar

80. Âyet: وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا

Nehhâs, Sîbeveyhî'in(v.180/796) ve Ahfeşin (v. 177/793) وَلَا يَأْمُرُكُمْ şeklinde “ ر ” harfini damme ile okuduklarını ve bu okuyuşun Ebû Amr'ın, Kisâî'nin, Mekke ve Medine kâîlerinin de kıraatı olduğunu aktardıktan sonra Yezîdî'nin (v. 202/817)³⁹⁴ Ebû Amr'dan rivayet ettiği وَلَا يَأْمُرُكُمْ şeklindeki “ ر ” harfinin sükûnu ile okunuşunun ise hata olduğunu söylemektedir.³⁹⁵

106. Âyet: يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ

Nehhâs bu ayette geçen “ تَبْيَضُّ ” ve “ تَسْوَدُّ ” kelimelerinin تَبْيَضُّ ve تَسْوَدُّ şeklinde “ ت ” lerinin kesre üzere okunmalarının caiz olduğunu izah etmektedir. Kelimenin mâzî siğası olan تَبَيَّضَتْ derken hemze kesre ile okunduğundan dolayı başa gelen “ ت ” yi de kesre ile okumak caizdir demek ve تَبْيَاضُ şeklinde med ile de okunabileceğini de nakletmektedir.³⁹⁶

İbn-i Hâleveyh تَبْيَاضُ şeklinde okunmasının yanı sıra ayetin devamındaki تَسْوَادُ kelimesinin de bu tarz yani med ile okunuşlarının caiz olduğunu ve bu okuyuşu Zührî'nin de

³⁹² İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s. 29.

³⁹³ Tam adı Ya'kûb b. Mhammed b. Halîfe b. Sa'îd b. Hilâl, Ebû Yûsuf el-A'sâ'dır, Temim kabilesinden Kûfeli Kıraat ve Feraiz âlimidir. İmâm-ı Âsımın râvisi ebû Bekr Şu'benin talebesidir. Bk. İbn-i Cezeri, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, c. II, s. 390.

³⁹⁴ Tam adı, Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Mugîre el-Yezîdî el-Adevî(ö. 202/817) olup meşhur on dört kıraat imamından biridir. Bk. Mehmet Suat Mertoğlu, “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek” *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, s. 524.

³⁹⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 168; ed-Dânî, *et-Teyisr*, s. 89.

³⁹⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 174.

rivayet ettiğini ifade eder.³⁹⁷ Ayrıca Nehhâs “ ت ” harflerinin esreli okunmasının³⁹⁸ caiz olduğunu söylemektedir.³⁹⁹

140. Âyet: *إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ*

Kûfeliler ayette geçen قَرْح ifadesini قَرْح şeklinde ötre ile okurlar. Muhammedu'l-Yemânî⁴⁰⁰ ise قَرْح şeklinde “ ر ” harfini fetha ile okur.⁴⁰¹ Nehhâs Ferrâ'nın (v.207/822) قَرْح kelimesinin yaradan kaynaklanan acı olduğunu söylediğini aktardıktan sonra Kisâi ve Ahfeşin bu iki kelimenin manasının aynı olduğunu söylediklerini de ifade eder.⁴⁰²

183. Âyet: *حَتَّى يَأْتِيَ الْبُقْرَانِ*

Nehhâs İsa b. Ömer'in⁴⁰³ (v. 149/766) بُقْرَانِ şeklinde “ ر ” harfini damme ile okuduğunu söylemektedir. Ebû Hayyân (v. 745/1344) da eserinde + bin Ömer'in (v. 149/766) bu okuyuşunu nakletmektedir.⁴⁰⁴ Aynı zamanda Ebû Hayyân, İbn-i Atiyyenin⁴⁰⁵ (v. 541/1147) “ ر ” harfinin dammeli okunuşunun sebebi hakkında “ ق ” harfinin dammesine uydurulmak için yapıldığını ifade ettiğini fakat bunun dilde yerinin olmadığını söylediğini de aktarmaktadır.⁴⁰⁶

Osman b. Cinnî'nin (v.h.392) el-Muhteseb isimli eserinde ise Aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadremî'nin râvîsi olan Ravh b. Abdül'l-Mü'min'in⁴⁰⁷ (v. 233/847-48) bu şekilde okuduğu nakledilmektedir.⁴⁰⁸ Ravh'in (v. 233/847-48) bu okuyuşuna bu gün elimizdeki kıraat-ı aşere kavâ'idinde rastlamamaktayız. Ayrıca hem İbn Atiyye ve hem de İbn Cinnî “ بُقْرَانِ ” kelimesi hakkında Sîbeveyhî'in anlattıklarını da naklederek “fualân” vezninde olmadığını bu

³⁹⁷ *Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân*, s.28.

³⁹⁸ Daha geniş bilgi için bk. Kurtubî, *Câmiu'l-Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.4, s.167.

³⁹⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 174.

⁴⁰⁰ Diğer bazı kayıtlarda semîfî' lakabıyla geçmektedir. Ed-Dânî'ye göre senesinde kopukluk bulunan kurrâlardandır. Bk. İbn-i Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, nşr. Müessesetu'l-A'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut-Lübnan 1390/1971, c. V, s. 193.

⁴⁰¹ Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 235.

⁴⁰² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 181.

⁴⁰³ Tam adı İsa b. Ömer el-Hemedânî el-Kûfî'dir. Hamza'dan sonra Kûfenin ikinci Kıraat âlimi olarak bilinir. Bk. İbn-i Cinnî, el-Muhteseb, c. I, s. 63.

⁴⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. III, s. 458.

⁴⁰⁵ Tam adı, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö.541/1147) olup müfessir ve kadı idi. Bk. Abdülhamit Birişik, “İbn Atiyye el-Endelüsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 338.

⁴⁰⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. III, s. 458; Ebû Muhammed Abdu'l-Hak İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut h.1422, c. I, s. 549.

⁴⁰⁷ Tam adı, Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî'dir. (ö. 233/847-48) Kıraat-ı aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadramî'nin meşhur iki râvisinden biridir. Bk. Tayyar Altıkulaç, “Ravh b. Abdilmü'min”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 472; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtu'l-Kurrâ*, c. I, s. 285.

⁴⁰⁸ İbn-i Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, s. 177.

yüzden “ ر ” harfinin damme ile okunmasının arapça açısından uygun olmayacağını ifade etmektedirler.⁴⁰⁹

154. Âyet: قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَيَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ

Kûfeliler “ ب ”nin kesresi ile بُيُوتِكُمْ şeklinde okumuşlardır. “ ي ” harfinin varlığından dolayı “ ب ” harfinin dammesi kesreye ibdal edilmiştir. Cumhurun okuyuşu لَيَرَزَ şeklindedir. Ebû Hayve ise لَيَرَزَ şeklinde okumuştur.⁴¹⁰

146. Âyet: وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا

وَكَايِّنْ Halil (v. 175/791) ve Sîbeveyhî (v.180/796) diyorlar ki: “Bu kelimenin aslı “اَيِّ” iken daha sonra teşbih ك'i dâhil olmuş ve nicelik manasına gelen “kaç” anlamına dönüşmüştür.”⁴¹¹ Nehhâs bundan sonra kıraat-ı aşere imamlarından Ebû Ca'fer ve İbn-i Kesîr'in de وكان şeklinde okuyuşlarının da var olduğunu söylemektedir.⁴¹²

رِبِّيُّونَ Nehhâs Hasan-ı Basrî (v. 110/728), İkrime (v. 105/723)⁴¹³ ve Ebû Recâ'nın (v. 105/723-24) “ ر ” harfini damme ile رِبِّيُّونَ şeklinde okuduklarını ve Sîbeveyhî'nin de bu görüşü benimsediğini söylemektedir. Bu okuyuş aynı zamanda Hz. Ali, İbn-i Mes'ûd ve İbn-i Abbâs'ın da okuyuşlarıdır.⁴¹⁴

وَهَنُوا Cumhurun okuyuşu böyle “ ه ” harfinin fethası üzeredir.⁴¹⁵ A'meş (v. 148/765), Hasan-ı Basrî (v. 110/728) ve Ebû's-Semmâl el-Adevî(v. 160/777) “ ه ” harfini kesre ile de okumuşlardır. İkrime ve Ebû's-Semmâl el-Adevî ise “ ه ” harfini sakin olarak okumuşlardır.⁴¹⁶ Burada Nehhâs'ın sadece Ebû's-Semmâl'in sükûn üzere olan فَمَا وَهَنُوا şeklindeki okuyuşundan bahsettiğini görüyoruz. Nehhâs, sükûn üzere okunmasının sebebinin kelimenin aslını وَهْنٌ şeklinde okuyanların lügatlarından kaynaklandığını söylemekte ve Ebû Hâtim'in (v. 255/869) “ وَهْنٌ - وَهِنٌ - وَهَنٌ ” gibidir.” dediğini aktarmaktadır.⁴¹⁷

وَمَا ضَعُفُوا Nehhâs “ayn” harfinin dammeli veya kesreli okunmasının ağır geldiğini bu yüzden harenin hazfedilerek “ayn” harfinin sukun üzere وَهْنٌ şeklinde okunmasının caiz

⁴⁰⁹ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'Azîz*, c. I, s. 549; İbn-i Cinnî, *el-Muhtesab*, c. I, s. 177.

⁴¹⁰ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s. 29; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhit*, c. III, s. 396.

⁴¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhit fi't-Tefsîr*, c. III, s. 358.

⁴¹² Bu kelime üzerindeki diğer vecihler için bk. el-Mu'sarâvî, *Mushafu't-Tecvîd*, c. I, s. 68.

⁴¹³ Tam adı Ebû Abdullâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenîdir, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsıdır. Bk. Tayyar Altıkulaç, “İkrime el-Berberî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 40-42.

⁴¹⁴ İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s. 29; İbn-i Cinnî, *el-Muhtesab*, c. I, s. 173-174.

⁴¹⁵ Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kıraât*, c. I, s. 591; Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhîd*, c. III, s.372.

⁴¹⁶ Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhîd*, c. III, s.373; İbn-i Hâleveyh, *Muhtasar*, s. 29.

⁴¹⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 183.

olduğunu söylemektedir.⁴¹⁸ Nehhâs aynı kelimedeki Kisâî'nin (v.189/805), fetha üzere وَمَا ضَعُفُوا şeklinde bir okuyuştan bahsettiğini naklederken ancak burada tahfife gidilerek fethanın hazfedilmesinin ise caiz olmayacağını zikretmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 183; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Hâlid Ali, c. I, s. 156.

⁴¹⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. I, s. 183.

SONUÇ

Ebû Ca'fer en-Nehhâs (883/270) hicrî üçüncü asrın sonlarıyla dördüncü asrın ilk çeyreğinde yaşamış, Kur'ân ilimleri, Arap dili ve edebiyatı dallarında eser veren önemli âlimlerden biridir. Nehhâs, Mısır'ın kültürel gelişiminin meyvelerinin verildiği hadis, tefsir, şiir, nesir, lugat ve kıraât gibi muhtelif ilim dallarının âlimlerinin Mısır'a geldiği bir dönemin ileri gelen hocalarından ilim tahsil etme imkânı bulmuştur. Nehhâs bununla yetinmemiş ilim yolunda birçok seyahatler gerçekleştirmiş ve başta Basra âlimleri olmak üzere zamanın en meşhur ilim adamlarından ders alma fırsatını yakalamıştır. Kaynaklarda Kur'ân ilimleri ve Arap dili ve edebiyatı dallarında olmak üzere elliye aşkın eseri olduğu zikredilmektedir. Eserlerinde oldukça yoğun vucûhâta yer vermiş, dil, nahiv, hadis, fıkıh ve kıraât hocalarından pek çok rivayetlerde bulunmuştur.

Çalışmamız esnasında "İ'râbu'l-Kur'ân" türü çalışmaların tefsir ilmi için zaruret seviyesinde gereklilik arz ettiğini ve kıraât ilminden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan bir ilim olduğunu gördük. Şöyle ki; şerh, i'râb ve kıraât konularını içeren eserlerin genelde nahivciler tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. Nahiv kurallarının oluşumunda kıraât ilminin de etkin unsur olduğu görülmektedir. Bu sebeple Kur'ân âyetlerinin şerhi ve i'râbı üzerine nahivcilerin yazdığı eserlerin arasında nahiv kurallarının kullanılmadığı ve kıraât farklılıklarının dile getirilmediği bir eser düşünülemez. kıraât ile dil arasındaki bu kuvvetli ilişki sebebiyle biz tezimizde Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserindeki kıraât farklılıklarını tespit etmeğe ve kıraât ilminden yararlanma biçimini örnekleriyle ortaya koymaya gayret ettik.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde kıraât ilmi bağlamında yaptığımız araştırmamız esnasında elde ettiğimiz bulguları şöyle sıralayabiliriz:

- Nehhâs *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserini kaleme alırken Zeccâc'dan, Ahfeş'ten ve Müberred'in Muhammed b. Velîd gibi öğrencilerinden aldığı ders malumatlarını da kullandığını görmekteyiz. Nehhâs bu şekilde aldığı bilgileri eserinde حَكَى، حَدَّثَنَا، سَمِعْتُ kalıplarıyla ifade etmektedir. Bu sebeple çalışmamız kıraât farklılıklarını Nehhâs'ın gözüyle ortaya koyması açısından önemli olduğu gibi hicrî üçüncü asrın sonlarında yaşayan, zamanının meşhur kıraât ve Arap dili âlimlerinin kıraât meseleleri hakkındaki görüşlerini ihtiva etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

- Daha önce Zeccâc'ın lugat ve i'râb yönünden tahlillerde bulunduğu *Me'âni'l-Kur'ân* ve *İ'râbuhu* isimli bir eserin olmasına rağmen Nehhâs'ın kaleme aldığı *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı bu eser için kendisinden önceki âlimlerin bu alanda sarf ettikleri ilmi kavilleri ve

görüşleri bu derinlikte ve bu kapsamda derlemesi ve incelemesi açısından elimize ulaşmış yazılan ilk eserdir diyebiliriz. Nehhasın bu eseri daha sonraki dönemlerde Kur’ân ilimleri açısından bir ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca kaynaklarda adı geçen konuyla ilgili yazılmış diğer 21 eser “Eserin Önemi” başlığı altında zikredilmiştir.

- Bütün büyük tefsir eserlerinde olduğu gibi “İ’râbu’l-Kur’ân” eserlerinde de kıraât vecihlerine işaret edilmiştir. Nehhâs da eserinde kıraât vecihlerine oldukça fazla yer vermiş olmakla birlikte kıraât ihtilaflarında meşhur ve mütevâtir kıraâtların görüşlerinden daha çok şâz kıraâtların görüşlerinden faydalanmıştır.

- Nehhâs’ın, aktardığı kıraât vecihleri arasında bazen birini tercih ettiği görülmekle birlikte her hangi bir tercihte bulunmayıp sadece görüşleri nakletmekle yetindiğine de rastlamaktayız. O, tercihte bulunduğu durumlarda görüşünün doğruluğunu ispatlamak için üç çeşit istişhatta bulunmuştur:

1. Şiir: 602 defa istişhatta bulunmuş olup genellikle cahiliye dönemi ve islam sonrası dönemin şiirlerinden (özellikle de Emevî devrinden) yararlanmıştır.
2. Hadis-i Şerifler: 167 adet hadisten istifade etmiştir.
3. Diğer kaviller ve misaller: Bunlar daha çok kıraât imamlarının ve nahiv âlimlerinin görüşlerini ihtiva etmektedir. Ayrıca Nehhâs, sahabe ve tabiîn büyüklerinin Kur’an tefsirinde kullandıkları açıklama mahiyetindeki bilgilerden de deliller getirmiştir.

- Eserde ayetler Kur’ân’daki tertip üzere ele alınmış, gerekli görülen yerlerde, nahiv, belâğât, i’râb konularında gramatik tahliller yapılmış, Hadis hocalarından rivayetlerde bulunulmuş, Basra ve Kûfe ekolünden birçok dil ve kıraât âliminin görüşlerine ve oldukça yoğun bir vucûhâta yer verilmiştir. Bu anlamda eser hem önceki döneme ait günümüze ulaşamayan eserlerin içeriği hakkında önemli bilgiler ihtiva etmekte hem de Nehhâs’ın kendi görüşlerini yansıtmaktadır.

- Nehhâs Basra ekolüne mensup bir âlim şahsiyettir. Eserinde Kûfe ve Basra dil ekollerinin önde gelen âlimlerinin görüşlerine eşit oranda yer vermesi onun meselelere taassupla yaklaşmadığını, bilakis orta bir yol izlediğini göstermektedir. Nehhâs kıraât ve nahiv meselelerini belli bir tertip üzere değil de mushaf düzenine göre ve sırası gelen ayetten sonra ihtiyaç oldukça kullanmıştır. Kûfelilerin usulünde de böyledir.

- Nehhâs eserinde nahivcilerin kullandıkları teorilerden elde ettikleri dil kurallarının her biriyle Kur’ân metni arasındaki alakalarını tespit etmeye ve nahiv bilgileriyle kıraât ilminin birbine olan etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca dil meseleleri, Kûfe ve Basra dil ekollerinin farklılıkları, Arap lehçelerinin etkileri, mütevâtir ve meşhur kıraâtler ile

şâz kıraât konuları ele alınmıştır. Eser, sahasındaki gerekli bilgileri fazlaca ihtiva atmesinden dolayı ansiklopedik bir nitelik taşımaktadır.

- Tartışmacı bir kişiliğe sahip olan Nehhâs'ın bu özelliği kıraâtla nahivin birbiriyle çatıştığı yerlerde daha çok ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda Nehhâs bazen kıraât konularını kısaca zikrederek dil kurallarını ön plana çıkarmış, bazen de durum yaygın kıraâte ters düşse bile kıraât âlimlerinin hata yapmayacağını belirtmekten de geri durmamıştır. Ona göre i'rab ve kıraât olguları sıkı sıkıya bir birine bağlıdır. Başka bir deyişle bir taraftan kıraât nahivin kurallarına kaynaklık ederken diğer taraftan nahiv de kıraât vecihleri üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu itibarla Nehhâs'a göre Kur'ân'ı i'rab etmek isteyen kimse kıraât ilminden; kıraât ilminde derinleşmek isteyen kimse de i'rab ilminden haberdar olmak zorundadır.

KAYNAKÇA

- Abdu'l-Fettâh Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, Hilâl Yayınları, İstanbul, ty.
- Abdu'l-Hayy, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd, nşr. Dâru İbn-i Kesîr, Dimaşk - Beyrut 1406/1986.
- Abdulhamid, P., “Hamid b. Abdul Fettah El-Paluvî'nin Hayatı, *Zübdetü'l-irfan* Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ, 14-16 Mayıs 2015, Bildiriler, F.Ü. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ, 2016. c. II, s. 60.
- Abdullatîfu'l-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kıraât*, Müessesetu'r-Râzî, Dimeşk - Suriye 1422/2002.
- Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş*, thk. Hüdâ Mahmud Karâ'a, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1411/1990.
- Ahmed el-Mu'sarâvî, *Mushafü't-tecvîd ve bi hâşimihî el-kıraâtü'l-aşar*, Matba'atu's-Sürya, Dimeşk h.1430.
- Akdağ, H., *Arap Dili Dil Bilgisi*, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya 1997.
- Akgündüz, A., “Eyyûb es-Sahtiyânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XII, s. 19.
- Alan, S. – Güler, İ., “Kureyş Lehçesinin Klasik Arapçaya Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, (2007), s. 330.
- Altıkulaç, T., “Ebû Amr b. Alâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 94-97.
-“Ebû Amr b. Alâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 94-97.
-“Ebû Ca'fer el-Kârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 116.
-“Halef b. Hişâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 237-237.
-“Hamza b. Habîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 511-513.
-“Hamza b. Habîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 311-313.
-“İbn Âmir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 308-310.
-“İbn Kesîr, Ebû Ma'bed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 131-132.
-“İkrime el-Berberî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 40-42.
-“Kisai, Ali b. Hamza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 69-71.
-“Kisâî, Ali, b. Hamza”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 69-70.
-“Nâfi' b. Abdurrahman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 287-289.
-“Ravh b. Abdilmü'min”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 472.
-“Secâvendî, Muhammed b. Tayfur”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVI, s. 268-269.

-“Ya’kûb el-Hadramî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, s. 282-284.
- Âlûsî, Ş., *Ruhu'l Meani fî Tefsiri'l Kur'âni'l Azîm*, thk. Ali Abdü'l-Bâri Atiyye, Dâru'l-Kitâbi'l-ilmîyye, Beyrut h.1415.
- Arslan, A., “Elif”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XI, s. 35.
- Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, nşr. Müessesetu'l-A'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut-Lübnan 1390/1971.
- Aydemir, A., “Ebû'l-Âliye er-Riyahî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 292.
- Aydınlı, A., “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 435.
- Bakırcı, S., “Ukberî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, c. XLVII, s. 66-67.
- Birişik, A., “İ'râbu'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 376-379.
-“İbn Atiyye el-Endelüsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 338.
-“İbn Atiyye el-Endelüsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 338.
-“Kıraat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, c. XXV, s. 428.
- Bulut, A., “Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)”, *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12-13 (2001), s. 391-408.
- Cürcânî, S., *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'l-Kitâbü'l-İlmîyye, Lübnan - Beyrut, 1403/1983.
- Çakan, L. - Eroğlu, M., “Abdullah b. Abbâs”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 76.
- Çelebi, K., *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.
- Çetin, A., “Lahn”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVII, s. 55.
- “Vakf ve İbtida”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 461.
- Çörtü, M., *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Çubukçu, A., “Ebû Vâkıd el-Leysî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 251-252.
- Dânî, *Câmiu'l-beyân fî'l-kirâti's-seb'a*, Câmi'atu'ş-Şârika, I. Baskı, İmârât 1428/2007.
-*et-Teysîr fî'l-kirââtis-seb'*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, II. Baskı, Beyrut 1404/1984.
- Dâvûdî, Ş., *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût ty.
- DİB Yayınları, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara 2007.
- Durmuş, İ. – Yetiş, K., “Hazîf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVII, s. 122-124.
-“İbn Keysân”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 134-136.
-“İbn Keysân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 134-136.
-“İstişhâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, s. 396.
-“Ruaynî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 175-176.
-“Vâv”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 574-576.
- Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fî Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru'l-fikr, Beyrût h.1420.

- Enbârî, E., *el-Beyân Fî Garîbi l-Râbi l-Kur'an*, thk. Abdü'l-Hamîd, Heyetü'l-Masriyye, Mısır, 1400/1980.
-*Nuzhetu'l-elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Mezar, III. Baskı, Zerkâ - Ürdün 1405/1985.
- Eroğlu, M., "Nehhâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 542-543.
- Esed, M., *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- Ezdî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hâncî, II. Baskı, Kahire 1408/1988.
- Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, nşr. Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut 2001.
- Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd., Dâru'l-Masriyye li't-Te'lîf ve't-Tercume, I. Baskı, Mısır ty.
- Fîrûzâbâdî, M., *el-Kâmûsu'l-muhît*, nşr. Müessesetü'r-Risâle lit-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', VIII. Baskı, Beyrut-Lübnan 1426/2005, s. 1348.
- Gülle, S., "Tarihten Günümüze Kırat İlmi", *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 16-18 Kasım 2012, DİB Yayınları, Ankara 2015, s.73-74.
- Güneş, K., *Arapça Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2015.
- Güney, F., "Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı Eserleri ve Me'ani'l-Kur'an'ı", *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7, (2015).
- Hamîdî, 'A., *et-Tevcîh el-luğavî li'l-kıraati'l-Kur'âniyye min hilâli kitâbi i'râbi'l-Kur'an li Ebî Ca'fer en-Nehhâs*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Câmî'atü Muhammed Haydar, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Lugât, Kısmü'l Âdâb ve'l-Lugâtü'l-Arabiyye, Biskra (Cezair) 2011.
- Hamûye'l-Halebî, A., *el-Kavâ'id ve'l-işârât fî usûli'l-kıraât*, thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Hasan Bekâr, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1986.
- Işık, E., "Âl-i İmrân Sûresi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 307.
-"İbnü'l-Enbârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2000, c. XXI, s. 24-26.
- İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşafî Muhammed, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut h.1422.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, Dâr Sâdr, Beyrut ty.
- İbn Hayr el-İşbilî, *el-Fehrese*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût - Lübnan 1419/1998.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, I. Baskı, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, yy. 1408/1988.

- İbn-i Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi 'l- kırıât ve 'l-îzâh 'anhâ*, nşr. Vizaratu'l-Evkâf - El-Meclisi'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, yy. 1420/1999.
- İbni Hâleveyh, *el-Hucce fî'l-Kırıâtî's-seb'a*, thk. Abde'l-Âl Salim Mükrim, IV. Baskı, nşr. Dâr'uş-Şurûk, Beyrût h.1401.
-*Muhtasar fî Şevâzi 'l-Kur'ân min Kitâbi 'l-Bedî'*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire, ty.
- İbn-i Manzûr, C., *Lisânu 'l-Arab*, I. Baskı, Dâr Sâdr, Beyrût 1990.
- İbnu'l-Bâziş, *el-İkna' fî'l-kırıâtî's-seb'*, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, yy.,ty.
- İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, Mektebetu İbn Teymiyye, yy. h.1351.
-*Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, yy. 1999.
-*en-Neşr fî kırıâtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ', nşr. el-Matba'atü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, yy., ty.
-*Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kıraât*, II. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut 1420/2000.
- İbnu'n-Nedîm, *el-fihrist*, thk. İbrahim Ramadân, II. Baskı, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrût - Lübnan 1417/1997.
- İbnü'l-Faradî Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî, *Târîhu 'ulemâ'i 'l-Endelüs*, II. Baskı, nşr. Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1408/1988.
- İlhan, A., "Amr b. Ubeyd", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, s. 93.
- İşler, E., "Zeccâc", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 73-174.
- Karaçam, İ., *Kur'ân'ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kayapınar, D. A., "İ'râb'ül-Kur'ân - Kur'ân-ı Kerîm'in Gramerine Giriş", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1990).
- Kesler, M. F., "Mücâhid b. Cebr", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 442.
- Kıftı, E., *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I. Baskı, nşr. Dâru'l Fikri'l'Arabî, Kâhire ve Müessesetü'l-Kütübi's-Segâfiyye, 1406/1982.
- Kılıç, H., "Enbârî" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, c. XI, s. 172.
-"İbn Ebû İshâk", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, s. 435.
-"Kûfiyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, s. 345.
- Koçak, İ., "Ahfeş el-Asgar", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 525.
- "Ahfeş el-Evsat", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 526.
- Köse, S., "Zeyd b. Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 313-316.
- Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ğur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim el-Atfîş, Daru'l-Kütübi'l-Masriyye, Kahire 1964.

- Küçük, R., “Ebû Rec el-Utâridî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 212.
- Maşalı, M. E., “Mushaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, s. 244.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, *Müşkilü i’râbi’l-Kurân*, thk. Hâtim Sâlih el-Dâmin, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1405.
- Mertoğlu, M. S., “Üdfüvî, Muhammed b. Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, c. XLII, s. 281-282.
- “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek” *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, s. 524.
- Mücâhid, E., *Kitâbu’s-Seb’a fi’l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf, II. Baskı, nşr. Dâru’l-Me‘ârif, Mısır h.1400.
- Müslim, *el-Müsnedu’s-sahîhi’l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut ty., Salâtü’l-müsâfirîn, 42.
- Nehhâs, E., *İ’râbu’l-Kur’ân*, (ta’lik Abdülmün‘im Halil İbrahim), I. Baskı, nşr. Muhammed Ali Beydûn - Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut h.1421.
-*İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Halid Ali, II. Baskı, nşr. Dârü’l-Ma’rife, Beyrût, 1429/2008.
-*İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, II. Baskı, nşr. Âlemü’l-Kütüb, yy. 1405/1985.
-*Meâni’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, nşr. Câmiatu Ümmü’l-Kurâ, Mekke h.1409.
- Önkal, A., “Ebû Ubeude b. Cerrâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, s. 249-250.
- Özel, A., “Alkame b. Kays”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 467.
- “Müntecbüddîn el-Hemedânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, c. XXXII, s. 26.
- Özen, Ş., “Nehâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 535-538.
- Özkan, H., “Zührî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 544-549.
- Öztoprak, S., *Kur’ân Kırââtı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- Raşit, Ö., “Sîbeveyhî”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, s. 130.
- Râzî, F., *Mefâtihu’l-Ğayb (et-Tefsiru’l-Kebir)*, III. Baskı, nşr. Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût h.1420.
- Safedî, S., *el-Vâfi bi’l-Vefayât*, thk. Ahmed el-Arnâvûd - Turkî Mustafa, Dâru İhyâi’t-Turâs, Beyrût 1420/2000.
- Sâfî, M., *el-Cedvel fi’l-râbi’l-Kurâni’l-Kerîm*, IV. Baskı, nşr. Dâru’r-Raşîd, Dimaşk - Müessesetü’l-Îmân, Beyrut h. 1418.
- Sarı, M. A., “Âsım b. Behdele”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, s. 475-476.
- Sarıkaya, M., “Araplarda Fonetik İlminin Doğuşu”, *bilimname IV*, 2004/1, s. 117-131.
- Sönmez, M. A., “Firyâbî, Ca’fer b. Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, s. 145-146.

- Suyûtî, C., *Buğyetü'l-vu'at fî Tabakâtî'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan ty.
- Sübkî, T., *Tabakâtü's- Şâfi'iyyeti'l Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed Tannâhî – Abulfettah Muhammed el-Halv, nşr. Hicr li't-Tabâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', II. Baskı, yy. h.1413.
- Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I. Baskı, nşr. Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1420/2000.
- Talü, M., *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahv'e Giriş*, Milsan Basın Yayın A.Ş., İstanbul 1998.
- Tayyan, M. H., "Araplarda Sesbilim Fonetiks", *Mecelletü Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye bi-Dimaşk*. çev. Ahmet Yüksel, (c. 69, sy. 4, (1415/1994), s.777-802), s. 302-305.
- Temel, A., "Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân*'ında "Lahn" Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, (2015).
- Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizi*, thk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf, nşr. Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1998.
- Topuzoğlu, T. R., "Halil b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XV, s. 309.
- Tunç, C., "Râsihîn", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIV,459.
- Tüccar, Z., "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 406-408.
-"Nifteveyh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, c. XXXIII, s. 82-83.
-"Sicistânî, Ebû Hâtim", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, s. 139.
- Uramî, *Hadâiku'r-Rûh ve'-Reyhân fî Ravabi Ulûmi'l-Kur'ân*, I. Baskı, nşr. Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut-Lübnân 1421/2001.
- Ünal, M., *Kur'an'ın anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (yayınlanmamış doktora tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Ankara 2002
- Ünlü, D., *Kur'an'ı Kerim'in Tecvidi*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları. 1971.
- Ya'kût, Ş., *Mu'cemu'l-Udebâ (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, thk. İhsan Abbas, I. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993.
-*Mu'cemu'l-buldân*, II. Baskı, nşr. Dâru Sâdr, Beyrut 1995.
- Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibratu'l-yakazân fî ma'rifeti ma ya'tebiru min havâdisi'z-zamân*, I. Baskı, nşr. Dâru'l-Kutubu'l İlmiyye, Beyrût – Lübnan 1417/1997.
- Yavuz, M., "İbn Cinnî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, 1999, s. 399.
- Yazır, H., *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- Yusuf Sahr, S. A., *Fıkhu Kırâatu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I. Baskı, nşr. Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1418/1997.
- Zeccâc, *Meani'l-Kur'an ve Î'rabuhu*, thk. Abdu'l-Celil Abduh Şelebi, I. Baskı, nşr. Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1408/1988.

- Zehebî, Ş., *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, I. Baskı, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy. 1417/1997.
-*Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şu'aybi'l-Arnâvûd, III. Baskı, nşr. Müessesetü'r-Risâle, yy. 1405/1985.
-*Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtî'l-meşâhîru ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I. Baskı, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, yy. 2003.
- Zemahşerî, C., *el-Keşşâf*, III: Baskı, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût h.1407.
- Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I. Baskı, nşr. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye İsa'l-Bâbi'l-'Arabiyye, Beyrut 1376/1957.
- Zirkilî, *el-A'lâm*, XV. Baskı, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, yy. 2002.
- Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, II. Baskı, nşr. Dâru'l-Me'ârif, yy., ty.
- Zürkânî, M. A., *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kurân*, III. Baskı, nşr. Matba'a İsa'l-Bâbi'l-Halebî, yy., ty.
- <http://shamela.ws/index.php/book/23587> (erişim tarihi: 16.Haziran.2016).
- <http://waqfeya.com/book.php?bid=3695> (erişim tarihi: 16.Haziran.2016).
- <http://www.isa-sari.com/dil-biliminin-kollari-ses-bilgisi-bicim-bilgisi-vd/> (erişim tarihi: 22.02.2017).
- https://archive.org/stream/nahhas_4#page/n0/mode/2up (erişim tarihi: 16.Haziran.2016).
- <https://kurandostlari.wordpress.com/kuran-i-kerim/kiraat-ilmi/> (erişim tarihi: 18.01.2017).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Süleyman AYKUT
Doğum Yeri, Tarihi : İstanbul, 07.11.1968

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Kadıköy Anadolu İmam Hatip Lisesi 1991, İstanbul
Lisans Diploması : İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2013
Tez Konusu : Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli
Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından
Değerlendirilmesi

Yabancı Diller : Arapça – İngilizce

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Turizm - Özel sektör
E-posta : suleymanaykut@cevhertur.com